

Atminimo knyga

UTENA

ir apylinkės.
Lietuva

Viršelyje fotografija iš Shulamit Dragatsky šeimos albumo:
Utenos Tarbuti mokyklos mokiniai apie 1936–1937 m.

Atminimo knyga

Utena ir apylinkės. Lietuva

Knygos vertimo leidėjų žodis

Atveriamo dar vieną mūsų krašto praeities klodą, liudijantį apie Utenoje ir jos apylinkėse nuo seno gyvenusias, bet iki šiol mums menkai tepažintas žydų bendruomenes.

Ši knyga kviečia pažvelgti į šalia mūsų protėvių bei tėvų gyvenusius žmones jų pačių akimis, t. y. atskleidžia senųjų kaimynų – uteniškių, molėtiškių, anykštėnų, vyžuoniškių, užpalėnų žydų gyvenimą „iš vidaus“.

Tai švelnios nostalgijos, kasdienybės rūpesčių ir švenčių, vaikiškų ir suaugusiųjų patirčių prisodrinti bei aštraus netekties skausmo ir Holokausto kančios persmelkti pasakojimai apie gimtuosius štetlus (jid. k.– miestelius).

Šis leidinys – ne istorinis veikalas, ne mokslinis tyrimas, pretenduojantis į tikslumą, o atminties dėlionė, įamžinanti mūsų krašte gyvenusius žmones ir įprasminanti negrįžtamai prarastos žydų bendruomenės gyvenimo fragmentus.

Dėkojame visiems, padrašiusiems, įkvėpusiems, susidomėjusiems ir visokeriopai prisidėjusiems prie šios knygos vertimo ir leidimo.

Jei atsirastų pasiūlymų ar patikslinimų, susisieki-
tel. p.: werefkin.association@gmail.com

*Sandra Dastikienė
Roma Jančauskienė*

Vertėjų žodis

Utenos ir apylinkių žydų atminimo knyga yra dvikalbė: ji rašyta jidiš ir hebrajų kalbomis. Stengėmės gerbti šiuos autorių kalbinius pasirinkimus, atitinkamai, kiek įmanoma, išlaikydami vienai ir kitai kalbai būdingą tarimą.

Didžiąją knygos dalį sudaro jidiš tekstai. Žydiški vardai, pavadinimai, kiti specifiniai su žydų kultūra susiję terminai juose daugiausia transkribuojami pagal standartines Žydų mokslo instituto (JIVO) bendrines kalbos taisykles ir perrašos sistemą, adaptuotą lietuvių kalbos rašybai. Išskyrus tuos atvejus, kai originalo tekste nedviprasmiškai nurodyta kitaip (pvz., ne Kalmenas, o Kalmanas). Šio principo nesilaikoma ir tada, kai sąvokos lietuvių kalba jau žinomos ir paplitę kita forma (pvz., ne cheideris, o chederis).

Panašiai elgiamasi ir hebrajiškoje dalyje. Vadovaujamesi Hebrajų kalbos akademijos patvirtintomis „Modernios hebrajų kalbos perrašos lotyniškais rašmenimis taisyklėmis“, naudojama lietuviška ortografija.

Retesni su žydų kultūra ir istorija susiję terminai bei kontekstai aiškinami išnašose.

Kaip ir daugelyje kitų Žydų Atminimo knygų, šioje taip pat esama netikslumų, neatitikimų, prieštaravimų. Siekiant išlaikyti prisiminimų autentiškumą, koreguotos tik akivaizdžios spaudos klaidos.

Už konsultacijas žydų kultūros klausimais nuoširdžiai dėkojame dr. Larai Lempertienei. Už patarimus apie Utenos žydų istorijos specifiką – Romai Jančauskienei.

Vertėja iš jidiš kalbos *Goda Volbikaitė*
Vertėjas iš hebrajų kalbos *Julius Bieliauskas*

Atminimo knyga

Utena ir apylinkės

Atminimo knygą išleido Utenos ir jos apylinkių kraštiečių draugija, aktyviai dalyvaujant Kalmanui Mejeriui Goldfeinui ir komiteto nariams Frumėi Melamed, Dovydui Zakui, Chajai Mazinter, Mošei Mandeliui, Chaimui Kurickiui, Leibušui Šerui, Bencionui Segaliui, Beilei Rudaševski ir kt.

Tel Avivas, 1979

Atminimo knygos „Utena ir apylinkės“ komitetas

Moše Mandelis

Bencionas Segalis

Chaimas Kurickis

Leibas Šeras

Kalmanas Goldfeinas

Dovydas Zakas

Bela Armoni
(Rudaševski)

Frumė Melamed
(Bernštein)

Chaja Mazinter
(Kuricki)

Paminklas Rašėje

Čia, broliškuose kapuose, ilsisi apie 8000 žydų, vokiečių žudikų ir banditų nekaltų aukų. Jie nužudyti 1941 m. liepos-rugpjūčio mėnesiais. Tai – Utenos ir jos apylinkių žydai.

Tebūnie pagerbtos jų didelės kančios!

Tebūnie jų sielos įpintos į gyvybės mazgą.

(Užrašas ant paminklo)

Pratarmė

*Siaubas ir duobė mūsų dalia,
nuniokojimas ir sunaikinimas.*

Mano akys plūsta ašarų upėmis

Dėl savo tautos pražūties.

(Raudų knyga, 3, 47-48)

Mažame miestely dar ankstus rytas,

aidi triukšmas, dejonės ir riksmas,

koks siaubas: žmonės pusiau nuogi,

šaukiant „Žydai, lauk iš trobų!“ girdi...

(Iš eilėraščio „Treblinka“)

Leidžiama daug atminimo knygų – paminklų, skirtų sunaikintoms Rytų Europos žydų bendruomenėms, liepsnose pražudytiems mūsų broliams ir seserims.

Šoa išgyvenę uteniškiai, dabar įsikūrę Izraelyje ar pasklidę po kitas šalis, taip pat stengėsi, kad atsirastų knyga, menanti tą siaubingą laikotarpį, palietusį mūsų gimtąjį miestą. Deja, mums nepasisekė, nes trūko ir dokumentinės medžiagos, ir visuomeniškai nusiteikęs žmogaus, kuris būtų galėjęs tai įgyvendinti.

Pastaraisiais metais, kartu su imigracijos iš Sovietų Sąjungos banga, atvyko tokių žmonių, kurie suvokė istorinę ir tautinę šio dalyko svarbą ir iki Churbano¹ buvo gyvenę Utenoje. Dalis jų išsigelbėjo nuo Hitlerio žudikų Sovietų Sąjungoje, kiti miškuose buvo prisijungę prie partizanų būrių. Tik nedaugelis per stebuklą išgyveno nacistinį pragarą, getus ir naikinimo stovyklas.

Vienas jų – Kalmanas Goldfeinas. Jis atvyko į šalį 1972 m. ir netruko prisiimti pagrindinę šio darbo naštą. Veikdamas su dideliu atkaklumu ir pasišventimu pasiekė, kad knyga virstų tikrove.

1 Hebr. churban, jid. churbn – sunaikinimas, sugriovimas. Šiuo žodžiu žydų istorijoje apibūdinamos didelės katastrofos, tokios kaip Jeruzalės Pirmosios ir Antrosios šventyklų sugriovimas. Jidiš literatūroje juo dažnai vadinamas 1939–1945 m. Europoje nacių vykdytas masinis žydų persekiojimas ir žudymas. Utenos ir apylinkių atminimo knygoje minėtam istoriniam įvykiui įvardyti pakaitomis sinonimiškai vartojami „churban“ ir „šoa“ (hebr. sunaikinimas). Antrasis žodis labiau paplitęs hebrajiškuose kontekstuose, yra oficialus Holokausto terminas Izraelyje. Vert. past.

Pavadinome ją „Utena ir apylinkės“, nes kartu su uteniškiais broliškuose kapuose atgulė ir nekaltos kaimyninių bendruomenių aukos.

Per kelerius metus surinkome medžiagą, dokumentus, nuotraukas, liudijimus iš Molėtų, Anykščių, Užpalių ir kt. miestelių žydų. Molėtų apylinkėse taip pat neliko nė vieno žydų gyventojų, tik suniokotos kapinės.

Vietiniai išsinešiojo antkapinius akmenis, iš jų pasidarė namų pamatus, jais išgrindė gatves ir šaligatvius, neretai – žydiškais užrašais į viršų.

Tai buvo miesteliai, pasižymėję turtingu ir sodriu žydų visuomeniniu bei dvasiniu gyvenimu. Juose triūsė gentis, kuri per visą laiką, net sunkiausiais įvairių režimų persekiojimų ir neramumų metais, išsaugojo savo tautinį veidą ir išskirtinumą...

Ši knyga – kolektyvinė uteniškių, ateinančioms kartoms rinkusių nuotrauką prie nuotraukos, dokumentą prie dokumento, taip pat atsiminimus ir vertingus liudijimus apie protėvių gyvenimą, pastanga. Ji turi joms padėti suprasti žydų istoriją, kažko pasimokyti, o taip pat suteikti tautinio pasididžiavimo.

Frumė Melamed, Holonas

Apie atminimo knygą

Ši knyga – prisiminimų, sunaikinto mūsų Utenos miestelio vaizdų rinktinė – parašyta ne profesionalių rašytojų ir nėra literatūros kūrinys. Ją kūrė paprasti žmonės, buvę Utenos ir jos apylinkių gyventojai, taip siekdami pastatyti paminklą išžudytoms aukoms, – savo draugams ir giminaičiams.

Knyga taip pat nepretenduoja pateikti išsamaus socialinės-ekonominės ir kultūrinės padėties prieš Šoa paveikslą. Vis dėlto ji bus įdomi daugeliui atsimenančių tuometinį miestelį, gyvenimo būdą, šeimyninius sambūrius, įvairias grupuotes, idėjinius nesutarimus. Retsykiais iš nostalgijos ir skausmo suspaus širdį dėl visko, kas buvo sugriauta ir sunaikinta.

Didžiulis šios knygos privalumas – jos tikrumas. Atsiminimai ir pasakojimai yra autentiški, dokumentiniai, parašyti žmonių, kurie tada gyveno ir patys dalyvavo pavaizduotuose įvykiuose ir epizoduose.

Tiek individuali, tiek kolektyvinė atmintis, vaizdingai tarant, yra metraštininkė. Ji viską gyvenime fiksuoja ir praeitį sujungia su dabartimi ir ateitimi. Atminties jėga slypi ne tik tame, kad ji atsimena, saugoja ir karta iš kartos perduoda faktus, – ji stipri savo emocijų pagaulumu. Ir išranki. Tų įvykių ir momentų, kurie jai neturi jokios vertės, ji nepriima. Atsirenka. Ir šiuosius įsisavina, o tie žmogų lydi per visą gyvenimą. Vienose situacijose iškyla gyvai ir ryškiai, kitose – lieka pasąmonėje.

Tai, kas užrašyta šioje knygoje, ir yra štai tokie atminties atrinkti įvykiai, verti, kad su jais susipažintų ir kažko pasimokytų mūsų palikuonys. Skaitytojas čia ras vaizdų ir istorijų apie miestelį, daugiausia iš tarpukario periodo: apie mokyklas, socialinę struktūrą, aplinkos įtakas, apie tai, kaip 1940-aisiais, įžengus Raudonajai armijai, buvo sutrikdyta per ilgus metus susiklosčiusi gyvenimo sankloda. Kiekvienas atpažins daug savo išgyvenimų, klajonių ir likiminių pervartų, prasidėjusių tuoj po to, kai naujoji valžia pradėjo įvedinėti savo „pačią humaniškiausią“ tvarką ir papročius. Prisimins namų kratas, areštus, didesnių ir mažesnių įstaigų nacionalizavimą, kitaip galvojančių grupuočių, kurias naujoji sistema laikė priešiškomis, uždraudimą.

Sklaidydami puslapius, rasime aprašymų ir apie antrą sukrėtimą, prasidėjusį po poros mėnesių, – žydams daug tragiškiau pasibaigusią Hitlerio barbarų invaziją. Prisiminsime neveltį ir pasimetimą, kai, turėdami nedaug žinių apie vokiečių sukeltas nelaimes, žydai visgi ėmė intuityviai palikinėti savo gyvenamąsias vietas. Didelė dalis šį sprendimą priėmė per vėlavimą ir liko žudikų gniaužtuose.

Utenoje buvo nukankinti ir nužudyti 8000 žydų. Iš gimtojo miestelio, kur šeimyniškųjų ir artimųjų apsuptyje praleidome vaikystę, brendome ir dvasiškai bei morališkai formavomės, teliko griuvėsiai. Tai buvo štetlas kaip ir daugelis kitų Lietuvoje: jame atsispindėjo nedidelės valstybės žydų – jie čia gyveno, kūrė, o gyvenimas ėjo į priekį – tautiniai ir kultūriniai procesai bei siekiai. Savaiame suprantama, miestelis

pasizymėjo įvairove. Tai skatino skirtingų socialinių grupių ir ideologinių krypčių atsiradimą, bet kartu žydų visuomenę kažkas artino bei jungė. Gal bendras likimas priešiško išorinio pasaulio atžvilgiu?..

Iš dalyvavusiųjų knygos kūrime atvaizdavimų ryškiai matome, kad žydai dalijosi ir džiaugsmiais, ir vargais, o prireikus skubėjo vieni kitiems padėti. Glaudus sugyvenimas nuspalvino netgi jų kalbą. Galima sakyti, kad Utenos žydai turėjo savo žargoną: daugybė išsireiškimų ir priežodžių būdingi tik šiai vietai, nes yra susiję su tam tikrais faktais, ir todėl suprantami išimtinai uteniškiams.

Leidėjų pastangos nenuėjo veltui. Jie atliko šventą pareigą įamžinti miestelį, keleto šimtmečių senumo žydų bendruomenę, taip pastatydami paminklą tūkstančiams kankinių, – mūsų giminaičiams ir artimiesiems, žuvusiems per Šoa.

Dovydas Zakas, Netanija

Frumé Melamed
(Holonas)

Utian (Utena)

Ištrauka iš lietuviškos enciklopedijos

Utena įsikūrusi rytinėje Lietuvos dalyje. Ji yra apskrities centras, nuo Vilniaus nutolęs 92 km atstumu. Miesto pietinėje pusėje teka Vyžuonos upelis, Šventosios intakas. Šiaurėje į jį įteka Krašuona, iš dešinės – Rašė, o iš kairės – Utenaitė. Miesto šiaurėje telkšo Dauniškio, pietvakariuose – Vyžuonaičio ežeras. Pietvakarinėje pusėje auga ir Šilinės miškas.

Gatvė Utenoje

Šiaurinė miesto dalis vadinasi Rašė. Be Kauno-Zarasų plento, keliai iš Utenos dar veda į Vilnių, Kupiškį ir Švenčionis. Pietvakarinėje miesto pusėje nutiestas siaurasis geležinkelis Panevėžys-Švenčionys. Nuo 1909 m. veikia ligoninė, nuo 1918 m. – lietuvių vidurinė mokykla.

Remiantis archeologinių kasinėjimų duomenimis, jau mūsų eros pradžioje šiose apylinkėse būta žmonių gyvenviečių. 1261 m. Utena pirmą kartą paminėta istoriniuose

šaltiniuose. 1700-1720 m. miestas smarkiai nukentėjo per karą su švedais. 1559 m. didysis kunigaikštis Zigmantas Vaza leido rengti prekymečius.

Gyvenvietė pradėjo augti ir vystytis, kai 1830-1835 m. buvo nutiesta Peterburgo-Varšuvos kelio atkarpa,ėjusi per Uteną, Zarasus ir Kauną.

1879 m. gaisras sunaikino tris ketvirtadalius miesto.

1886 m. čia gyveno 2460 gyventojų, 1897 m. – 3250, 1923 m. – 4890.

1924 m. Utena gavo miesto teises.

1933 m. buvo 40 gatvių (bendras ilgis siekė 22,5 km), apie 700 namų (42 iš jų – mūriniai), 3 malūnai.

Taip pat veikė 2 lėntpjūvės (didžiausia Kučgalio-Laco), pieninė, du limonado

Turgaus gatvė Utenoje

fabrikai, spaustuvė (priklausė žydui), 75 lovų ligoninė, 4 liaudies mokyklos, hebrajiška gimnazija, lietuvių gimnazija, vatos fabrikas (priklausė žydui), kojinių mezgykla, veltinių fabrikėlis, žydų biblioteka.

Per Antrąjį pasaulinį karą sugriauta 50 proc. pastatų.

1941 m. vasarą hitlerininkai kartu su lietuvių banditais Rašės miške nužudė daugiau nei 4000 žydų.

Maliat (Molėtai)

Molėtai (Utenos apskr.) įsikūrę rytų Lietuvoje, 70 km nuo Vilniaus, šalia Utenos-Vilniaus kelio. Nuo Inturkės jie nutolę 12 km, nuo Alantos – 15 km, nuo Balninkų – 21 km, nuo Želvos – 22 km, nuo Utenos – 35 km. Molėtų pietuose su Siesarčio ežeru susijungia trys siauri ežerai. Vietovė kalvota. Miestelio šiaurėje tyvuliuoja Dūrių ežeras, rytuose – Stirnių, pietuose – Luokesų. Toliau taip pat yra daug ežerų. 1387 m. Molėtai pirmą kartą paminėti istoriniuose šaltiniuose. Tais metais didysis kunigaikštis Jogaila vietovę padovanojo Vilniaus vyskupui. Jam Molėtai priklausė iki XVIII a. pabaigos. Po Trečiojo Lenkijos padalijimo miestelis atiteko didikams Pamerneckiams, XIX a. pabaigoje – Huten-Čapskiams. XIX a. antrojoje pusėje Molėtai pradėjo augti ir plėstis. 1866 m. tapo valsčiumi.

Miestelį sudarė ilga gatvė (daugiau nei 1 km). Ji ėjo nuo dvaro iki bažnyčios. Centrinėje jos dalyje veikė žydų krautuvės. Taip pat buvo ir keletas šalutinių gatvelių. Neaišku, kada Molėtuose apsigyveno žydai. Pirmą kartą jie minimi 1765 m. Remiantis mokesčių mokėtojų sąrašu, tuo metu čia gyveno 170 pagalvės mokesčio mokėtojų žydų. Be abejonės, iš tikrųjų žydų gyventojų skaičius buvo didesnis. 1847 m. bendruomenę sudarė 1006, o 1906 m. – 1948 asmenys. Daugiau nei 80 proc. visų gyventojų buvo žydai. 1906 m. kilo gaisras, sunaikinęs beveik visą miestelį. Per keletą metų Molėtai atstatyti iš naujo. 1914 m. čia gyveno 500 žydų šeimų (daugiau nei 2000 asmenų). 1915 m. liepos mėnesio pabaigoje per keturias valandas visi žydai iš miestelio išvaryti ir kaip suimtieji išsiųsti į Penzą. Pagal 1915 m. gegužės 5 d. įsakymą žydų tremtiniai iš Lietuvos turėjo būti paskirstyti po Poltavos, Jekaterinoslavo ir Taurijos gubernijas, tačiau jie negalėjo lipti į traukinius, kol valdžia nebuvo išdavusi kelionės leidimų (*prochodnoje svidetelstvo*). Ką toks dokumentas reiškė, Rusijoje jau buvo gerai žinoma. Juos dalijo politiniams kaliniams arba kriminaliniams nusikaltėliams. Tai turėjo būti vienintelis jų tapatybės nustatymo dokumentas.

Dalis žydų, nenorėjusių būti nublokštais taip toli nuo gimtųjų vietų, pasirinko sunkų ir pavojingą būdą keliauti vežimu arba pėsčiomis iki žydų gyvenamų vietovių ir ten pralaukti sunkmetį. Vyko į Vilnių ir aplinkinius miestelius. Išvartieji namo grįžo tik po karo. Padedant draugams Pietų Afrikoje ir Amerikoje bei remiant užsienio pagalbos organizacijoms, atstatė savo trobesius ir krautuves.

Tačiau nuo Vilniaus Molėtai liko atskirti. O juk ten molėtiškiai realizuodavo savo produktus ir prekes. Taip pat į jį veržėsi jaunoji karta – važiuodavo ieškoti darbo. Molėtų gyventojams Vilnius atrodė kultūros centras, anksčiau netolimas ir lengvai pasiekiamas miestas. Didelė dalis ten turėjo draugų ir giminių. Nors Vilnius priklausė Lenkijai, žydai kartą nuo karto prasmukdavo pro sieną apsirūpinti būtiniaisiais dalykais ir netgi įsiveždavo kontrabandos. Jeigu vardytume molėtiškių verslus – tiesa, daugiausia jie panašūs į kitų miestelių – išsiskirtų tarp moterų ir merginų labai paplitęs kojinių mezgimas. Beveik kiekvienuose namuose buvo mezgimo mašina. Užbaigtus gaminius siųsdavo į Kauną. Iš ten atsigabendavo siūlų. Svarbią vietą užėmė ir prekyba žuvimi. Sužvejotą laimikį taip pat veždavo Kaunan. Dirbo smulkūs ir keliaujantys prekeiviai, batsiuviai, siuvėjai, krautuvinkinai, kalviai, veltinių vėlėjai, mėsinkinai, vežikai ir kiti. Didelių turtuolių Molėtuose nebuvo. Miestelis vertintas ne dėl turty, o dėl visuomeninės veiklos, rūpinimosi žydų tautos reikalais. Pasiturintys atrodė Gordonas ir Blošteinas. Jų mūrinukai stovėjo Ilgosios gatvės centre. Dalis miestelėnų pragyveno iš turgų ir prekymečių. Veikė Liaudies bankas, jam priklausė beveik visi. 1929 m. ši įstaiga turėjo 332 narius.

Molėtuose buvo ir beprocentių paskolų draugija *Gmiles chesed* (jid. *Geranori kas skolinimas*), turgaus dieną ar ištikus bėdai jos nariai galėjo gauti nedideles paskolas.

Žmogaus nepalikdavo: jis nuolat jautėsi priklausęs bendruomenei. Ypač tai būdavo akivaizdu, kai kas nors susirgdavo. Veikė organizacija *Biker choilim* (jid. *Ligonijų lankymas*), jos nariai lankydavo ligonį, nakvodavo pas jį – darydavo viską, kad nesugriūtų šeima. Buvo keturios sinagogos su savo maldininkais, mokovais ir psalmių skaitovais. Taip pat – religinė bendruomenės pradžios mokykla *Talmed toire* ir dvi liaudies mokyklos. Didelę reikšmę vaidino biblioteka ir dramos ratelis. Pastarasis turėjo gabių narių, jie beveik nuolat repetuodavo ir statydavo rimtas pjeses. Vietos gyventojai su susižavėjimu žiūrėdavo spektaklius. Svarbiausia dramos ratelio figūra buvo Naftolė Melamedas, pats talentingas artistas su geru balsu, – nuolat apsuptas jaunimo. Kaip ir visuose Lietuvos miesteliuose, prekybos ir amatų Molėtuose ėmėsi lietuviai. Suaktyvėję verslininkai įkūrė supirkimo ir pardavimo kooperatyvus, su kuriais žydų krautuvinkinai konkuruoti negalėjo.

Vos tik pasitaikius progai, jaunimas iš miestelio išvažiuodavo. Pirmasis etapas būdavo Kaunas. Vėliau, paūgėjus, sekdamo tolesnis: Šiaurės Amerika, Afrika, Argentina. Kiti vykdavo į Pietų Ameriką ar Palestiną. 1927-1932 m. iš Molėtų emigravo 30 žydų šeimų, neskaičiuojant pavienių asmenų. Taigi dabar molėtiškiai išsibarstę po visą pasaulį. Gyventojų skaičius miestelyje neaugo. 1923 m. buvo 1772 gyventojai. Ekonominę padėtį galima suprasti iš tokio pavyzdžio: žydišką laikraštį prenumeruodavo kartu, jį skaitydavo keletas žmonių, užtrukdavo porą dienų. Bet tai rodė, jog buvo stengiamasi

namuose turėti spaudos, nors ir šiek tiek pasivėlinusios.

Molėtuose veikė dvi mokyklos: tinklo *Tarbut* (hebr. *Kultūra*) ir jidiš. Be jų, dar buvo bendruomenės pradžios mokykla *Talmed toire*. Ilgus metus joje mokytojavo judaizmo žinovas Jankevas Šacharas. Mokykloje jis buvo įvedęs griežtą discipliną ir iš visų jėgų stengėsi vaikams įskiepyti žydiškas ir žmogiškas vertybes. Aukštesniu lygmeniu judaizmo žinias skleidė rabinas Leibas Ulpaskis. Jis mokė gambiaus miestelio berniukus.

Tarpukariu Molėtuose buvo malūnas, odų raugykla, pieno perdirbimo centras, elektros stotis, kooperatyvas. Dalis vairuotojų įsigijo krovinius automobilius: tai paspartino šviežios žuvies pristatymą į Kauno turgų.

Miestelyje susikūrė įvairiausių pakraipų sionistinės partijos. Veikė nelegali komunistų partija, komjaunuoliai, buvo plačiai išvystyta MOPR² veikla, savo darbą vykdžiusi per skyrius. Daug Molėtų jaunuolių ne vienerius metus praleido geltonajame Kauno kalėjime.

Prieš Žudynes čia gyveno apie 400 žydų šeimų. Pranešimuose apie aukų mirtį pasakojama, kad vyrus nuvarė į Uteną ir ten nužudė. Moteris ir vaikus sušaudė pačiuose Molėtuose. Bendras kapas yra už dvaro, netoli malūno. Pavieniai, bandę išsigelbėti slapstydami pas valstiečius, buvo savų lietuvių valstiečių įškusti ir nužudyti žiauriai kankinami.

Masinės Molėtų žydų skerdynės įvyko pirmąją *Slichot*³ dieną. Ją mini Lietuvoje gyvenantys ir į Izraelį išvykę molėtiškiai.

Traukdamiesi vokiečių okupantai sudegino miestelio centrą.

Ilgus metus čia gyveno gydytojas Jauniškis. Vietiniai jį išmokė jidiš kalbos. Gydė visas ligas, netgi šalino nesveikus dantis. Gindavo žydus. Paskutiniaisiais metais dirbo žydų odontologu.

Kaip gimusi Molėtuose, turiu prisiminti ir didvyrišką partizanę Sonją Madeisker. Jos tėvas mokytojavo Jurbarke, o ji pati buvo Vilniaus Jungtinės partizanų organizacijos narė. Ten įsitraukė į pagrindinį judėjimą. Kai naciai atėjo jos areštuoti, bandė nusišauti, bet sunkiai susižeidusi liko gyva. Gestapas ją nukankino.

Čia gyveno keletas šeimų, turėjusių visam miesteliui būdingų savybių. Antai jaunoji Šnipeliškių šeimos karta prisijungė prie sionistų organizacijos veiklos. Toliau – Melamedų šeima, jos galva visi laikė Moišę Veisenhoiferį. Nors jis buvo kurčias ir naudojo klausos aparatą, aktyviai dalyvavo miestelio gyvenime ir net giedojo sinagogoje. Jų namai garsėjo svetingumu, buvo žinomi visiems pamokslininkams – geroji, draugiškoji šeimninė Sorė Libė kiekvienam rasdavo pavalgyti ir priimdavo kaip brolių.

Iš šeimos išsiskyrė jaunuolis Borechas Melamedas, baigęs Vilniaus Kagano

2 MOPR (rus. Междunarodnaja organizacija pomošči borcam revoliucii – Tarptautinė revoliucijos kovotojų rėmimo organizacija) – tarptautinė komunistinė organizacija, veikusi 1922–1947 m. *Vert. past.*

3 *Slichot* (hebr. *Atleidimai*) – paskutiniojo žydų kalendoriaus mėnesio pabaiga (paprastai atitinkanti Grigaliaus kalendoriaus rugsėjo mėnesį), kai prieš didžiąsias žydų metų šventes per rytines pamaldas kalbamos atgailos maldos. *Vert. past.*

gimnaziją ir Vokietijoje studijavęs filosofiją. Videsų šeima aktyviai dalyvavo miestelio visuomeninių problemų sprendime. Senas ritualinis skerdikas Šalnikas. Mirė Izraelyje. 35-erius metus buvo Molėtų ritualiniu skerdiku ir kantoriumi. Didelis judaizmo žinovas, į jį kreipdavosi sudėtingais klausimais. Sunku visus ir prisiminti, reikia pasakyti, kad Molėtai buvo tipiškas žydų miestelis su gražiomis tradicijomis. Jis liko, tik šiandien žydiško gyvenimo ten jau nebėra.

Anikšt (Anykščiai)

(Anykščiai - Utenos apskritis)

Anykščiai yra Lietuvos rytuose, prie Anykštos ir Šventosios upių santakos. Didžiausias miestas Utenos apskrityje (be Utenos). Įsikūręs Šventosios upės slėnyje, apsuptas kalnelių ir spygliuočių miškų. Nuo Anykščių iki Utenos – 30 km, Panevėžio – 60 km, Troškūnų – 15 km, Kurklių – 8 km. Pro Anykščius eina siauras geležinkelis Utena–Panevėžys. Dešiniajame Šventosios krante yra geležinkelio stotis. Nuo pagrindinio Varšuvos–Leningrado kelio Anykščiai nutolę 10 km. Kairiajame Šventosios krante įsikūręs miesto centras. Į pietvakarius nuo centro – jurzdikas⁴.

Graži gamta ir geras oras, puikūs apylinkių miškai į Anykščius traukė daugybę svečių, kurie atvykdavo čia praleisti vasaros ar nors poros savaičių atostogų.

Anykščius ir jų gamtą poemoje „Anykščių šilelis“ aprašė lietuvių poetas Baranauskas (1835–1902). Už 9 km nuo miestelio plyti labai platus ir ilgas Rubikių ežeras, turintis medžiais ir kitokiais augalais užžėlusių salelių. Už 7 km dunkso nedidelės trobos dydžio Puntuko akmuo. Lietuvių pagonys jį naudojo kaip altorių (dievui Perkūniui). Apie Puntuką sklando labai daug legendų. Dešiniajame Šventosios krante, miške, yra kitas akmuo, vadinamas Puntuko broliu (ilgis – 6 m, plotis – 4 m). Dalis istorikų nurodo, kad jau XIII a. Anykščių vietoje būta gyvenvietės. Lietuvos Metrikoje, knygoje, rašytose valdant didžiajam kunigaikščiui Kazimierui, minimas Anykščių valsčius, dvaras su tvirtove ir miestelis.

Vertinant pagal didžiajam kunigaikščiui mokėtus mokesčius, XVI a. Anykščiai buvo didesni už Ukmergę ir Uteną. Į Anykščių valsčių įėjo Svėdasai ir Rokiškis.

1566 m. miestelis priklausė Ukmergei, iš jo buvo atimtos miesto teisės.

1792 m. Magdeburgo teisės ir herbas grąžinti, gyventojams panaikinta baudžiava.

⁴ Jurzdikas – kaimo ar miestelio dalis, kur gyvena neturtingesnieji. *Vert. past.*

Lietuvą užėmus Rusijai, buvo surašyti visi miestai, miesteliai ir dvarai. Apie Anykščius sakoma, kad jie buvę miestu, bet dėl gaisrų, karų ir kitų nelaimių sumažėjo ir todėl vadinami miesteliu, o šiojo gyventojai – kaimiečiais.

Kada į vietovę atsikraustė žydai, neaišku. 1847 m. čia gyveno 1556 žydų asmenys, o 1897 m. – 2754 (69,7 proc. visų gyventojų).

XIX a. Anykščiai keletą sykių degė. 1891 m. birželį supleškėjo visas miestelis. Be pastogės liko apie 3000 asmenų. 1902 m. vėl kilo gaisras. Gyvenvietė ėmė augti ir vystytis, kai 1898 m. pro čia nutiesta Panevėžio–Švenčionėlių geležinkelio linija. Vykdavo dideli turgūs ir prekymečiai. Anykščiai buvo darbininkų, smulkių prekybininkų žemės ūkio produktais, amatininkų ir sielininkų miestelis. Audringomis pirmosios Rusijos revoliucijos dienomis (1905–1907 m.) žydų darbininkai laikėsi kartu su lietuvių socialdemokratais ir pasižymėjo dideliu aktyvumu.

Buvo nužudytas baisus chuliganas ir sadistas pristavas Orlovas. Dideliame masiniame mitinge protestuota prieš Bialystoko pogromą. Taip pat priimta rezoliucija panaikinti nuolatinę kariuomenę ir įvesti liaudies miliciją. Caro laikais Anykščiai garsėjo kaip Bundo tvirtovė. Kai revoliucija buvo numalšinta, ir caro valdžia ėmė bausti dalyvius, daugelis aktyviausių ir žinomiausių iš jų pabėgo į užsienį.

Anykščių žydai smarkiai nukentėjo Pirmojo pasaulinio karo metais. 1915 m. liepos 14 d. miestelyje kilo pogromas. Jį surengė pėstininkų pulkas, čia patekęs persekiojamas prieš. Vadas ne tik pakurstė kareivius, bet ir pats gatvėje sučiupo du žydus: vieną žiauriai sumušė, o po to jam įsakė daužyti kitą žydą, 65-erių metų senelį. Kai tas išsigynė ir rankos nepakėlė, liepė savo kareiviams nukankinti abu. Tuo metu Anykščiuose prievartautos rūsiose arba palėpėse aptiktos pasislėpusios žydų moterys.

Už miestelio nužudytas žydų malūnininkas, norėjęs apginti savo žmonos ir jaunos dukters garbę.

Užėmę Anykščius, vokiečiai miestelį sudegino. Žydai labai kentėjo, nes okupantai uždraudė kontaktus tarp miesto ir kaimo. Reikėjo eiti į priverčiamuosius darbus. Įsigalėjo badas.

Vokiečiams pasitraukus ir Lietuvai paskelbus nepriklausomą valstybę, Anykščiai, kaip ir visa šalis, pradėjo atsigausti ir toliau vystytis. Išgrįstos gatvės, iš abiejų pusių pakloti šaligatviai. Didžioji dalis žydų dėl karo ir pogromų buvo pasitraukę į Rusijos gilumą. Nuo 1920 m. jie ėmė grįžinėti. Prisikentėję apsigyveno pusiau sugriautuose namuose skudurais užkamšytais langais. Dalis miestelio buvo sudegusi.

Padedant į Ameriką ir Afriką išvykusiems giminaičiams, taip pat organizacijai „Joint“, prasidėjo naujas laikotarpis. Tai buvo atstatymo, prekybos ir gamybos periodas. 1921 m. (Žydų tautos tarybos duomenimis) vietos žydų bendruomenę sudarė 1800 asmenų, t. y. apie 400 šeimų. Žydų gyventojų sumažėjo 45 proc. Per kelerius metus Anykščiai tapo puikiu miestu. Suklestėjo prekyba liniais, žmonės netgi praturtėjo. Pradėti gaminti veltiniai, iš pradžių mažo formato, vėliau jis nuolat didintas. Atsirado fabrikai su staklėmis, ten dirbo daug darbininkų. Veltinių gamintojai neblogai prasigyveno. Daug moterų užsiėmė kojinių mezgimu.

Vietinių fabrikėlių produkcija patenkindavo ne tik lokalius poreikius – likdavo ir eksportui. Žemės ūkio padargų gamykloje dirbo 20 vyrų. Svarbią vietą Anykščių žydų verslų sąrašė užėmė sielininkystė. Šventąja ir Nemunu buvo plukdoma mediena į Vokietiją. Šioje srityje dirbo apie 50 žydų, juos vadino „vandens žmonėmis“. Gyvavo įvairūs amatininkai: siuvėjai ir siuvėjos, batsiuviai ir kurpiai, mėsaininkai, kepėjai, metalo apdirbėjai, staliai, laikrodininkai, juvelyrai, nešikai, vežėjai, smulkūs prekeiviai, krautvininkai, dažytojai, fotografai. 1926 m. agronomas Karazija atidarė pirmą Lietuvos vaisinio vyno fabriką. Miestelyje dar veikė limonado gamykla, malūnas, lentpjūvė.

Nors Anykščiai buvo darbininkų miestelis, jame gyveno ir turtingų žydų pirklių. Taip pat – žydų inteligentai: 2 gydytojai, 2 advokatai, 2 odontologai, 7 mokyklų mokytojai ir provizorius. Politinė prasme miestelis pasidalijo į 3 stovyklas: sionistus, agudistus⁵ ir jidišistus. Veikė daug partijų ir grupuočių: *Hechaluc* (hebr. *Pionierius*), *Hašomer hacair* (hebr. *Jaunasis sargybinis*), WIZO⁶, sionistai socialistai, bendrieji sionistai, revizionistai, grosmanistai, folkistai.

1923 m. Anykščiuose gyveno 3510 gyventojų. Buvo nelegali komunistų partija ir komjaunuolių grupė. Labai aktyviai veikė MOPR rateliai. 1928 m. įsikūrė ir neteisėta profesinė sąjunga. Ji leido nelegalų, hektografu spausdintą laikraštį jidiš pavadinimu *Di kampfs-fon* (jid. *Kovos vėliava*). Kaip ir kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose, su žydų amatais ir prekyba čia smarkiai konkuravo lietuvių verslininkai. Jie turėjo pranašumą, nes juos rėmė valdžia. Žydų gyventojams padėjo 1920 m. įkurtas Liaudies bankas. 1932 m. jis turėjo 275 narius. Tais metais iš Anykščių buvo intensyviai emigruojama į Jungtines Valstijas, Pietų Afriką, Palestiną, Pietų Ameriką, apskritai – visur, kur tik įmanoma.

Miestelyje veikė 6 maldos namai. Tarp jų – atskirą rabiną turėjusių chasidų sinagoga. Dalis maldos namų telkėsi sinagogų kieme: Senoji ir Naujoji sinagogos, Batsiuvių kloizas, religinė bendruomenės pradžios mokykla *Talmed toire* ir Kalno sinagoga. Nepriklausomos Lietuvos laikais Anykščiuose buvo ješiva, keletas chederių ir trys liaudies mokyklos: *Javnė*, *Tarbut* ir jidiš mokykla, priklausiusi draugijai *Libhober fun visn* (jid. *Žinių mėgėjai*), taip pat – žydų vaikų darželis, turėjęs dvi auklėtojas.

Čia reikia pastebėti, kad Anykščių darbininkai faktiškai įrodė savo folkistines pažiūras – vaikus leisdavo į jidiš mokyklą. *Tarbut* ir *Javnė* turėjo po vieną registruotą mokytoją, o jidiš mokykla – du. Šiuo požiūriu Anykščiai buvo vienintelis Lietuvos miestelis, kuriame jidiš mokykla buvo stipresnė. Vietos vaikai išsilavinimą gaudavo vienoje iš šių trijų keturklasių mokyklos įstaigų. Iki 1934 m. jidiš mokykloje dar veikė vakarinė mokykla – joje buvo galima papildyti liaudies mokykloje įgytas žinias. Nedidelė mokinių dalis baigė keturias klases lietuviškoje Anykščių vidurinėje mokykloje. Geriausiai vykdavo mokytis į Ukmergės arba Panevėžio gimnazijas. Miestelyje veikė dvi bibliotekos: bendrųjų sionistų ir jidišistų. Abiejose buvo didelis knygų pasirinkimas. Prie jų būrėsi dramos ratelis, statęs teatro pjeses. Pažiūrėti vaidinimų ateidavo visi

⁵ Žydų ortodoksų politinio judėjimo *Agudat jisrael* (hebr. *Žydų tautos susivienijimas*) šalininkai. Vert. past.

⁶ Women's International Zionist Organization – Tarptautinė moterų sionisčių organizacija, įkurta 1920 m. Didžiojoje Britanijoje. Vert. past.

gyventojai.

Draugija *Libhober fun visn* organizuodavo paskaitas, skaitymus, vaidinimus, literatūrinius teismus. Visuose užsiėmimuose dalyvaudavo vietos inteligentai ir dalis aktyvių žmonių bei gabių darbininkų. Taip pat atvykdavo svečiai skaityti pranešimų. Organizacija buvo pakvietusi Hercą Grosbardą, Helenę Chackeles⁷, Judelį Marką, Hiršą Ošerovičių, Suckeverį ir kt. Per kiekvieną Purimo arba Chanukos šventę liaudies mokykla rengdavo vaikų vakarą. Į Anykščius dažnai atvykdavo ekskursijos apžiūrėti gražių vietovių. Iš Amerikos anykštėnų yra žinomas visuomenės veikėjas ir rašytojas Z. B. Kameika (Čikagoje). Savo laiku jis prisidėjo, kad Amerika Lietuvą pripažintų *de jure*.

Įdomi asmenybė tarp kilusiųjų iš Anykščių buvo Zeivas Volfas Šuras, Toivės sūnus (1839–1910) – keliautojas ir rašytojas. Studijavo Vilniaus rabinų ješivoje. Kurį laiką gyveno Kaune ir bičiuliavosi su rašytoju A. Mapu. Keliavo po Egiptą, Indiją, Kiniją, Filipinų salas. Savo kelionių įspūdžius paskelbė žurnale *Hašachar* (hebr. *Aušra*). Išleido knygas *Bilder fun lebn* (jid. *Gyvenimo paveikslai*, 1884) ir *Di land fun mizrech* (jid. *Rytų šalis*, Viena, 1883), joje aprašė kelionę į Indiją. Paveiktas Pereco Smolenskiego, prisijungė prie judėjimo *Choveve cion* (hebr. *Siono mylėtojai*), rašė straipsnius į žurnalus *Hašachar* ir *Hamelic* (hebr. *Gražbylys*). 1888 m. emigravo į Ameriką. Karštas sionizmo šalininkas, buvo 5-ojo Sionistų kongreso delegatas. Čikagoje parašė knygas *Necach jisrael* (hebr. *Izraelio Dievas*) ir *Masaot šelomo* (hebr. *Saliarono kelionės*). Vienas paskutiniųjų Anykščių rabinų buvo Elijohu Dovydas Šuras – puiki senosios kartos figūra. Rabino pareigas ėjo apie 25 metus.

Jis buvo aukštos moralės žmogus. Jautė savo laikotarpį, nebuvo fanatikas ir nusipelnė visų gyventojų sluoksnių meilę ir pripažinimą. Šuro veikalas *Sefer netiot chajim* (hebr. *Gyvenimo augalų knyga*) susilaukė didelės sėkmės ano meto rabinistiniuose sluoksniuose. Jis vienas pirmųjų prisijungė prie judėjimo *Choveve cion*, o būdamas vyresnio amžiaus apsigyveno Palestinoje. Ten mirė, sulaukęs 88-erių metų. Svarbiu Šuro įpėdiniu Anykščiuose tapo Latavos rabinas, 1941 m. kartu su visa bendruomene žuvęs kankinio mirtimi. Vokiečiai ir jų padėjėjai lietuviai miestelio žydus išžudė šalia Liudiškių kalvos. Dalis išsigelbėjo pabėgę į Sovietų Rusiją, keletas pergyveno nacių stovyklas.

⁷ Vėliau tapo žinoma kaip Elena Chackelskytė. Vert. past.

Lietuvos žydų mokyklos⁸ (Utena, Molėtai, Anykščiai)

Tarpukariu Lietuvos žydai sukūrė platų jidiš ir hebrajiškų mokyklų, vaikų darželių, gimnazijų, mokytojų seminarijų, taip pat kitų ugdymo ir kultūros įstaigų tinklą.

Tai buvo kūriny, kuriuo Lietuvos žydai didžiavosi, – fenomenalus kultūros reiškiny ir pavyzdys kitoms žydų bendruomenėms. Iki Pirmojo pasaulinio karo Utena, Molėtai ir Anykščiai iš dalies liko Haskalos⁹ sąjūdžio nuosalyje. Iš minėtų miestų gyventojų nedaugelis galėjo siųsti savo atžalas mokytis į Vilnių. Kai ten atsiradė Kagano gimnazija, – rusiška mokykla žydų vaikams, kurioje žydų mokinių skaičius buvo neribojamas, – tarp besimokančiųjų radosi tik pavieniai išrinktieji, tokie kaip Ruvenas Rubinšteinas iš Utenos ir Borechas Melamedas iš Molėtų.

Daugelis berniukų mokėsi chederyje. Jį baigę, tapdavo amatininkais, smulkiomis prekyviomis, vežikais, sielininkais, melamedais¹⁰, veltinių vėlėjais ir kt.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Utenoje atidaryta reformuota hebrajiška mokykla (įkurta Baralskio). Ją turėjo išlaikyti tėvai, todėl netrukus įstaigą teko uždaryti. Jaunimas važiuo ieškoti darbo į Vilnių, padėjo aprūpinti šeimas. Taip pat emigravo į Ameriką, Afriką, vėliau – Palestiną.

Per Pirmąjį pasaulinį karą (1915 m. Šavuoto išvakarėse) buvo išvaryti dešimtys tūkstančių Lietuvos žydų. Žiauriojo Nikolajaus Nikolajevičiaus įsakymu karinė valdžia visus Kauno gubernijos žydus (išskyrus Raseinių ir Telšių apskritis) ištrėmė į tolimas pietines Rusijos gubernijas, Pavolgį ir Sibirą. Lietuva virto mūšių lauku. Dalis žydų toli nekeliauvo, o kai vokiečiai užėmė Vilnių ir Vilniaus kraštą, grįžo į sudegintus ir išplėštus savo namus.

Likusioji saujelė turėjo iškęsti sunkią vokiečių priespaudą, priverstinius darbus ir vargą. Buvo uždarytos visos žydų įstaigos. Vokiečiai elgėsi kaip šalies šeimnininkai. Jau tada jie siekė panaikinti rusų kalbos ir kultūros įtaką ir padidinti savąją.

Utena, Molėtai ir Anykščiai į tremiamųjų sritį nepateko. Kuriam laikui šiuose miesteliuose apsistojo daug iš savo gyvenamųjų vietovių išvartų žydų. Frontui priartėjus, dalis vietinių gyventojų, taip pat ir atvykėliai, namus paliko.

Prieš tai miestuose veikė rusiškos liaudies mokyklos. Jas lankė dalis žydų vaikų, daugiausia – mergaitės. Berniukai ėjo į chederį. Visa tai buvo sunaikinta. Saujelė Lietuvos žydų vokiečiai laikė įrankiu įgyvendinti savo politikai. Kariuomenėje tarnavę Vokietijos žydai manė savo patriotinę pareigą esant padėti tėvynei užimtoje srityse

⁸ Medžiaga apie Anykščius parengta su mokytojos Minės Zachar pagalba. *Aut. past.*

⁹ Žydų šviečiamasis sąjūdis, atsiradęs XVIII a. Vokietijoje. Jo pasekėjai maskilai, veikiami Prancūzijos revoliucijos idėjų apie visų žmonių lygybę, ėmė siekti emancipacijos, studijuoti pasaulietinius mokslus, atnaujinti tradicinę žydų kultūrą.

Vert. past.

¹⁰ Žydų religinės pradžios mokyklos chederio mokytojas. *Vert. past.*

skleisti vokiečių kalbą ir kultūrą. Buvo atidarytos mokyklos su vokiečių dėstomąja kalba. Taip pat įsteigti trumpi (vieno-dviejų mėnesių) mokytojų kursai, turėję paruošti joms mokytojus. Visus dalykus reikėjo studijuoti vokiečių kalba. Kaune vokiečiai atidarė realinę gimnaziją žydų vaikams. Vėliau ji tapo hebrajiška.

Kas dirbo mokytojais?

Diplomuočių žydų mokytojų beveik nebuvo. Greiti kursai taip pat negalėjo parengti reikalingo personalo. Dalis žydų inteligentų buvo išsiųsti į Rusiją, dalis tarnavo armijoje.

Reikia paminėti, kad Vilniuje ir Vilniaus krašte vokiečių okupacijos metu įsigalėjo badas. Gyventojai alko. Dalis jaunesnių ir sveikesnių paliko namus ir persikėlė sunkmečio kėsti į Lietuvą. Atvyko ješivų studentai, gimnazistai, net buhalteriai. Jie apsistojo lietuviškuose miesteliuose ir mokė vaikus to, ką patys mokėjo. Utenoje, Molėtuose ir Anykščiuose vokiečiai atidarė mokyklas.

Buvo dėstoma jidiš kalba. Kas mokėjo – vokiškai. Porą valandų per savaitę skirta hebrajų kalbai. Iš pradžių mokyklas lankė visi vaikai. Tačiau toks mokymas netenkino nei hebrajistų, nei jidišistų. Iš kilo klausimas dėl atsiskyrimo.

Lietuvai išsilaisvinus iš vokiečių okupacijos ir sukūrus savarankišką valstybę, po sunkių karo, revoliucijos, vargo, bado ir epidemijų išgyvenimų iš Rusijos grįžo ištremti žydai. Jie entuziastingai rėmė laisvos demokratinės Lietuvos, žadėjusios lygias pilietines teises ir tautinę bei kultūrinę autonomiją, kūrimą.

1918 m. vasario 16 d., dar prieš baigiantis Pirmajam pasauliniam karui, lietuviai paskelbė savo nepriklausomybę. 1919 m. rugpjūčio 5 d. profesoriaus Voldemaro vadovaujama lietuvių delegacija į Paryžiaus taikos konferenciją įteikė žydų delegacijų komitetui deklaraciją, kuri garantavo: proporcingą atstovavimą įstatymų leidybos organuose, visišką vidaus gyvenimo autonomiją, autonomijos organų pripažinimą, gimtosios kalbos autonomiją ir teisę organizuoti Žydų ministeriją, atstovaujamą ministrų kabinete.

Visuose kabinetuose, dirbusiuose Lietuvoje nuo 1918 m. gruodžio iki 1924 m., buvo Žydų reikalų ministras. Žydų reikalų ministerija žydams reiškė gyvą ir svarbų naujos eros, kuria jie tikėjo ir į kurią dėjo daug vilčių, simbolį. Naujoji Lietuvos valdžia panaikino buvusius antižydiškus caro įstatymus ir parodė gerą valią siekdama išpildyti savo pažadus žydų mažumai.

Oficialiai pripažinta autonomija rėmėsi Bendruomene. Visos Bendruomenės kartu įsteigė Bendruomenių tarybą. Bendruomenės įteisintos atskiru 1920 m. kovo 4 d. įstatymu. Pagal jį, jos užsiėmė religiniais, ugdymo ir kitais socialiniais klausimais, turėjo teisę rinkti mokesčius. Vyriausybė įvairiapusiskai palaikė žydų religinius ir socialinius poreikius, tose vietovėse, kuriose jie sudarė ne mažiau kaip 20 proc. gyventojų, pripažino teisę į nacionalinę kalbą

Pirmaisiais nepriklausomybės metais valdžia parodė ypatingą dėmesį žydų tautinės mokyklos klausimui. Čia ji turėjo savo politinių sumetimų: norėjo panaikinti didelę vokiečių ir rusų kultūrų įtaką Lietuvos žydams. Lietuviai žinojo lietuvių kalbą ir kultūrą

esančiomis per daug menkomis konkuruoti. Bet taip pat nenorėjo, kad žydai vaikus leistų į vokiškas arba rusiškas mokyklas. Todėl buvo labai suinteresuoti mokyklomis žydų tautinei mažumai su jidiš arba hebrajų dėstomosiomis kalbomis.

Viena vertus, iš Rusijos į Lietuvos miestelius grįžę žydai buvo patyrę revoliucijos įtaką, kita vertus, siekė atgaivinti sionizmą. Tuojuo po revoliucijos sionistinis judėjimas Rusijoje buvo tapęs legaliu. Dalis žydų norėjo mokyklos su hebrajų dėstomąja kalba, o dalis – su jidiš. Tarp tėvų komitetų, mokytojų ir netgi mokinių vyko trintis. Ano meto situaciją gerai iliustruoja Utenos mokyklos pavyzdys.

Išsivystė trys mokyklų kryptys su savo centrais ir ideologijomis. Jos atitiko šalies žydų gyventojų sudėtį: *Tarbut*, *Javnė* ir pasaulietinė jidiš mokykla. Į pastarąją ėjo varguomenės, amatininkų ir kairiųjų pažiūrų žydų inteligentų vaikai. Kai mokyklos ėmė skilti, stipresnė liko hebrajiška pusė. Bet kadangi Bendruomenių taryba buvo renkama, ji turėjo atsižvelgti į realijas ir pripažinti visas tris kryptis. Tiek Žydų reikalų ministerija, tiek Bendruomenės rėmė jas visas.

Pirmaisiais metais Lietuvos valdžia į vidaus kovą dėl mokyklų nesikišo, pripažino ir palaikė visas tris sistemas.

Jidiš mokyklos savo centrą turėjo Kaune – tai buvo draugija *Kultur lige* (jid. *Kultūros lyga*). Ji rūpinosi jau veikiančiomis mokymo įstaigomis ir stengėsi miestuose bei miesteliuose atidaryti naujas. *Kultur lige* įkurta 1919 m. Kaune. Tai – legali centrinė organizacija, vienijusi Lietuvos jidiš mokyklas. Iš pradžių aktyviausi jos veikėjai buvo jidišistai ir folkistai, bet dėl specifinės situacijos Rytų Europoje – Rusijos bolševikų pergalės – *Kultur lige* vis labiau kairėjo.

1921 m. įvyko draugijos konferencija, joje daugumą sudarė komunistai. Buvo priimtas sprendimas nemokyti hebrajų kalbos. Tėvai, nenorėję tapatintis su komunistais, atsiėmė iš jidiš mokyklų savo vaikus. Tačiau vienaip ar kitaip dėl šalyje pasikeitusio politinio kurso įvyko dideli pokyčiai. Žydų autonomija susiaurėjo, buvo panaikinta Žydų reikalų ministerija. *Kultur lige* ir jos institucijos patyrė policijos persekiojimus, o 1924 m. organizacija likviduota. Tada įteisinta draugija *Libhober fun visn*, kuri ir ėmė rūpintis Lietuvos jidiš mokykloms. Atitinkamos Molėtų, Anykščių ir Utenos mokymo įstaigos taip pat iš pradžių priklausė draugijai *Kultur lige*, o vėliau prisijungė prie *Libhober fun visn*.

Lietuvos jidiš mokyklų tinklui vadovavo mokytojai Helenė Chackeles ir dr. Šmuelis Levinas (Kaunas).

Draugija buvo plačiai išsišakojusi, bet aukščiau minėti asmenys užsiėmė kasdieninėmis mokyklų ir mokytojų problemomis.

Lietuvos jidiš mokyklos, taip pat ir Utenos apskrities, – ar jos būtų buvę draugijos *Kultur lige*, ar *Libhober fun visn* žinioje, – liko liaudies masių, darbininkijos, smulkiosios buržuazijos ir negausaus jidišistų inteligentų sluoksnio mokyklomis. Jos apėmė nedidelę mokyklinio amžiaus žydų jaunimo dalį.

Dauguma Lietuvos politikos ir visuomenės veikėjų priklausė įvairioms sionistinėms

srovėms. Jie visi buvo už hebrajų kalbą ir dirbo hebrajiškų mokymo įstaigų labui.

Sionistai natūraliai kovojo prieš jidiš mokyklą – pasaulietinę, orientuotą į gyvenimą diasporoje ir kaip visų dalykų dėstomąją kalbą pasirinkusią jidiš. Tačiau sykiu jie negalėjo priešintis liaudies mokyklos gimtąja kalba idėjai. Todėl turėjo pripažinti visas tris kryptis, ir Bendruomenės jas rėmė. Bendruomenių tarybos nutarimas buvo toks: „Mokyklos, kurios subsidijuojamos Bendruomenių, turi būti nemokamos.“ Lietuvos Žydų tautos taryba palaikė visas tris kryptis, finansavo jas ir rūpinosi, kad šios būtų įtrauktos į valstybinę mokyklų sistemą bei šelpiamos valdžios. Taip pat Tautos taryba nusprendė atidaryti tris valstybines mokytojų seminarias, kurios toms kryptims ruošė diplomuotus mokytojus.

Žydų autonomija truko neilgai. Ji buvo palaiptai siaurinama ir 1924 m. beveik panaikinta. Liko tik mokyklų tinklas.

Kyla klausimas, kodėl Lietuvos valdžia suteikė autonomiją, o po to ją atėmė. Atsakymas paprastas: todėl, kad pirmaisiais nepriklausomybės metais žydų gyventojų reikėjo. Jie talkino visose srityse. Lietuviai buvo valstiečių tauta, neturėjusi savo inteligentų, prekybininkų klasės ir ryšių su užsieniu. Ankstyvuojau laikotarpiu žydai jiems suteikė viską: padėjo sukurti Valstybės tarybą, panaudojo žydų inteligentus, davė diplomatus, agitavo už Lietuvą Amerikoje, Anglijoje, Prancūzijoje ir net Vokietijoje. Žydai užsiėmė prekyba, žydų specialistai dirbo įvairiose srityse, žydai sudarė ir nemažą gyventojų dalį Vilniaus krašte, kurį lietuviai tikėjosi atgauti.

Lietuvos valstybinės liaudies mokyklos pagal įstatymą buvo keturmetės. Programa pritaikyta lietuviško kaimo sąlygoms. Ji neatsižvelgė į specialius miesto žydų gyventojų poreikius ir apskritai į Lietuvos žydų kultūros lygį. Mokytojų skaičius mokyklose priklausė nuo mokinių. Vienas mokytojas jų galėjo turėti nuo 32 iki 40. Tačiau ir kai būdavo 50–60 mokinių, turėjo mokyti vienas pedagogas.

Liaudies mokyklų programa

Jidiš, skaičiavimas, geografija, gamtos mokslai, dainavimas, gimnastika. Nuo antros klasės buvo mokomasi lietuvių kalbos. Ketvirtoje reikėjo lietuviškai mokytis Lietuvos geografiją ir istoriją. Tai buvo sunku ir mokiniams, ir mokytojams. Baigiamuosius egzaminus ketvirtos klasės mokiniai laikydavo kartu su lietuviškų mokyklų mokiniais. Utenoje, Molėtuose ir Anykščiuose žydų gimnazijos ar progimnazijos nebuvo. Todėl mokytojai stengdavosi mokinius paruošti taip, kad jie galėtų tęsti mokslus lietuviškose gimnazijose ar progimnazijose.

Nedidelis mokinių procentas, iš pradžių – tik pavieniai, vykdavo mokytis į Ukmergės jidiš gimnaziją. Keletą kartų per metus mokyklą aplankydavo lietuvis inspektorius iš Utenos. Jis sėdėdavo per pamokas, o būdamas geros nuotaikos ir pats pravedavo dalį užsiėmimo. Kadangi vaikai prastai kalbėjo lietuviškai, pokalbį sudarydavo klausimai, į kuriuos atsakydavo drąsesni mokiniai. Inspektorius labai mėgo tokius klausimus kaip

„Kiek ragų turi kiaulė?“, „Kiek kojų turi višta?“ ir kt. Grįžęs savo įstaigon į Uteną parašydavo ataskaitą apie mokyklą, mokinius ir mokytojus ir atsiųsdavo tam mokytojui pasirašyti. Didžioji dalis mokinių ėjo mokyti amato ir lankė vakarines mokyklas. Jos veikė Utenoje, Molėtuose ir Anykščiuose.

Knygų klausimas buvo sudėtingas. Jidiš kalbos ir literatūros dalykui naudoti vadovėliai, atvežti iš Lenkijos (Vilniaus), taip pat – Judelio Marko jidiš kalbos gramatika.

Labai mėgiamos ir tarp vaikų populiarios buvo Helenės Chackeles knygos *Di natur arum undz* (jid. *Mus supanti gamta*), *Di natur arum undz un mir alein* (jid. *Mus supanti gamta ir mes*) ir *Di erd un di velt* (jid. *Žemė ir pasaulis*). Tai buvo parankinės knygos tiek mokytojams, tiek mokiniams. Jas spausdino Berlyne ir atgabendavo į Lietuvą.

Žydų istorijos mokė pagal Dubnovą. Lietuvos istorijai naudotos lietuviškos knygos. Kiekvienoje mokykloje veikė vaikų literatūros biblioteka. Jos gaudavo iš Lenkijos. Skaitymo ir mokymosi knygas išduodavo Leizeris Jelinis, draugijos *Libhober fun visn* bibliotekos ir knygų sandėlio vedėjas. Pats buvęs mokytojas, jis sumaniai ir rūpestingai prisidėjo prie žydų mokyklų darbo. Iš jo užsisakydavo ir vaikų žurnalą *Di grininke beimelech* (jid. *Žalieji medeliai*), kurį su dideliu susidomėjimu skaitė vyresni vaikai.

Kadangi žydų mokyklos beveik neturėjo pratęsimo, mokytojai stengėsi išugdyti vaikams įprotį skaityti ir naudotis knyga. Prižiūrimi pedagogų, mokiniai vadovavo bibliotekai. Patys iriškavo ir taisydavo knygas. Mokytojai žinojo, kad didžiąjai jų daliai liaudies mokykla yra vienintelis žinių šaltinis, todėl stengdavosi praplėsti programą, įtraukti daugiau literatūros ir jidiš kalbos, išsamiau mokyti matematikos. Svarbią vietą užėmė pokalbiai apie kultūros istoriją: kaip formavosi visuomenė, kokie pagrindiniai jos vystymosi etapai. Tokios diskusijos vaikus labai domino.

Rankų darbas ir sportas

Lietuvių mokyklose buvo rimtai vertinamas darbų dalykas. Žydų mokyklose jam taip pat skirta dėmesio. Buvo dirbama su kartonu, mediena, popieriumi, moliu, mezgama, siuvinėjama, piešiama. Mokslo metų pabaigoje mokyklos rengdavo vaikų darbų parodas. Jas mielai lankydavo ne tik tėvai, bet ir miesto gyventojai. Utenos apskrities Švietimo skyrius organizuodavo visas apskrities parodas. Jose žydų mokyklos eksponuodavo geresnius savo mokinių darbus ir dažnai gaudavo apdovanojimus.

Apskrities Švietimo skyrius rengdavo ir sporto šventes. Jose žydų mokyklos taip pat dalyvaudavo. Pasiruošimai sportiniams pasirodymams vaikus veikė teigiamai. Mokytojai užsiimdavo jais ne pamokų metu. Visi siekė, kad jų mokykla pelnytų gerą vietą, gautų aukštą įvertinimą. Tokios šventės Utenoje būdavo nemažas įvykis, per jas susitikdavo skirtingų mokymo įstaigų vaikai ir mokytojai. Didžiosios pertraukos metu mokiniai pusryčiams gaudavo stiklinę pieno arba arbatos su bandele. Priemonės parūpindavo tėvų komitetai. Mokykloje vaikai galėjo nusipirkti sąsiuvinų, rašiklių, pieštukų ir kitų mokymuisi reikalingų dalykų. Tai buvo mūsų vadinamasis kooperatyvas,

kuriam, prižiūrimi mokytojų, vadovavo keli vyresni mokiniai. Vaikams buvo patogų. Kai atveždavo vadovėlius, juos taip pat pardavinėdavo kooperatyve.

Kiekvienoje mokykloje veikė vaikų klubas. Jis būdavo atidarytas vakarais, 1-2 kartus per savaitę. Dažnai – penktadienį vakare arba šeštadienį ryte. Į klubą ateidavo mokytojai ir beveik visi vaikai. Žaisdavo judrius ir nejudrius grupinius žaidimus. Ypač mėgiami buvo pirmieji. Klubą lankydavo ir tėvai. Skaitydavo adaptuotus jidiš rašytojų apsakymus ir vertimus iš žurnalo *Di grininke beimelech*. Vaikai pasisakydavo apie tai, ką girdėjo. Dažnai vykdavo klausimų ir atsakymų vakarai. Kabėjo dėžutė, į kurią mažieji mesdavo juos dominančius klausimus. Jei vieną ar kitą klausimą rūpėjo aptarti mokytojams, jie jį taip pat ten įdėdavo. Ateidavo ir mokiniai iš vakarinės mokyklos. Vyresni vaikai leido sienlaikraštį. Jis būdavo išgražintas piešiniais. Pavadinimas dažnai keisdavosi. Čia mokiniai turėjo galimybę parodyti savo kūrybinius sugebėjimus.

Mokyklos vakarai

Pagrindinė ašis, apie kurią sukosi vaikų kolektyvo gyvenimas, buvo mokyklos vakarai. Lietuvos miestelio sąlygomis – čia tuo metu dar nebuvo nei kino, nei radijo aparatų – žydų mokyklos vakarai labai išpopuliarėjo. Tapo įprasta, kad per Chanuką gražiausioje ir didžiausioje miesto salėje žydų mokykla rengia vaikų vaidinimą su muzika, dainavimu, šokiais, kostiumais, dekoracijomis ir šviesos efektais. Vakarui imdavo ruoštis tuojau po Palapinių šventės. Į jį įtraukdavo visus mokyklos vaikus. Savaitę prieš pasirodymą mieste iškabindavo dideles afišas jidiš ir lietuvių kalbomis. Utenoje, kaip didesniame mieste, po namus dalindavo ir skrajutes, o prieš keletą savaičių pradėdavo pardavinėti bilietus.

Į pasirodymą susirinkdavo gausi publika. Salė būdavo pilna vaikų, tėvų ir svečių. Dažnai ateidavo ir kaimyninių žydų mokyklų mokytojai ir tėvų komitetų nariai. Pakviesdavo oficialius valdžios atstovus, mokyklų inspektorius. Spektaklis virsdavo mokyklos triumfu. Savaites kalbėdavo apie šventę, niūniuodavo melodijas ir dainuodavo dainas. Mokytojams ir mokyklos aktyvistams tai būdavo nepaprastai malonu.

Antrą viešą pasirodymą rengdavo mokslo metų pabaigoje. Dalis vaidinimų, kuriuos statydavo žydų mokyklose, buvo: „Robinas Hudas“, „Princas ir elgeta“, „Giraitėje“, „Princesė ir dvylika nykštukų“, „Užkerėta princesė“, „Žydėliai iš pipirų“, „Batuotas katinas“ ir kt.

Utenos jidiš liaudies mokyklos spektaklis „Robinas Hudas“, 1935 m.

Tai buvo didžiulis auklėjamasis darbas. Jis reikalavo daug pastangų, bet davė gerus rezultatus. Vaikai ugdė savo skonį, ritmo ir muzikos, stiliaus ir epochos pajautimą. Jie daug laiko praleisdavo mokykloje, o tai veikė jų išsilavinimą.

Tėvų komitetas

Mokykloje veikė išrinktas tėvų komitetas. Jį sudarė 7–9 nariai, patys aktyviausi ir labiausiai atsidavę tėvai. Komitetas dalyvaudavo organizuojant visas mokyklos veiklas. Kai kurio nors aktyvaus ir energingo tėvo vaikai baigdavo mokyklą, jis likdavo garbės nariu. Štai p. Kalmanas Goldfeinas Utenos mokyklos tėvų komitete dirbo nuo jos įkūrimo iki uždarymo 1941 m. Tokiu nariu Anykščiuose buvo p. Beinešas Štamleris, Molėtuose – Naftolė Melamedas ir Ruvenas Burginas. Tėvų komitetas vykdė įvairių veiklą: prisidėjo prie mokyklos administracinio darbo ir ekonominio valdymo. Mokyklose, kurių pastatai buvo išnuomotai, tėvai užsiėmė remontu, inventoriaus priežiūra, parūpindavo lėšų mokymosi priemonių įsigijimui ir bibliotekų turtinimui.

Kadangi kiekviena mokykla buvo suinteresuota turėti kuo daugiau mokinių, tėvų komitetas rūpinosi ir jų pritraukimu. Prieš kiekvienų naujų mokslo metų pradžią būdavo populiarinamos gerosios mokyklos pusės. Gavosi taip, kad sionistiškai nusiteikę tėvai savo vaikus siųsdavo į *Tarbut* mokyklą, o radikalių pažiūrų – į jidiš. Jų agituoti buvo negalima. Visa verbavimo kampanija turėjo būti nukreipta į neutralius tėvus, apie mokyklą aiškios nuomonės neturėjusius.

Tėvų komitetai, pasitelkdami faktus, stengdavosi įtikinti, kad jidiš mokykla geriau pedagogiškai pasirengusi, mokiniams skiria daugiau dėmesio, vaikai čia gauna išsamesnių žinių.

Jie užsiėmė ir ap rengimo akcija. Tai reikalavo daug pastangų, organizacinių sugebėjimų ir geros valios. Posėdyje būdavo išrenkami vaikai, ir ko kuriam reikia.

Siuvėjos ir siuvėjai išmatuodavo matmenis, nupirkdavo medžiagas, pasiskirstydavo darbą. Vieni siūdavo už dyką, kiti – už pusę kainos. Utenos rateliui ilgus metus vadovavo Chanė Goldfein, Kalmano Goldfeino žmona. Už batus buvo atsakingas Leizeris Josė Kacas. Už veltinius – Šusterių šeima. Taip vyko kiekviename mieste. Tėvų komitetas (jeigu būdavo laisva vieta) turėjo teisę išsirinkti mokytoją ir prašyti, kad jį paskirtų į tą mokyklą. Tai – svarbi privilegija. Tokiu būdu mokyklos galėjo turėti pageidaujama pedagogą. Kandidatą dažniausiai pasiūlydavo centrinė mokyklų administracija. Taip buvo iš pradžių. Laikui bėgant, žydų mokyklų padėtis vis labiau prastėjo. Prie Švietimo ministerijos veikė Egzaminų komisija. Išlaikę egzaminus mokytojai gaudavo licenciją. Komisijos nedomino, ar kandidatas moka jidiš arba hebrajų. Daugiausiai tai buvo lietuvių ar kitų vidurinių mokyklų abiturientai. Jie žydų mokyklai jokių sentimentų neturėjo.

Į lietuvių mokyklą žydų neskirdavo. O tuos mokytojus ministerija pradėjo siųsti į žydų mokyklą. Taip per trumpą laiką jų atsirado Utenoje ir Anykščiuose. Tėvų

komitetai prieštaravo, tačiau įsikišimas nepadėjo. Laimei, pasitaikė geros mokytojos, kurios pelnė kitų mokytojų, tėvų ir vaikų pasitikėjimą.

Nuo 1926 m. Lietuvos miestuose teisėtai veikė tik sionistų organizacijos. Jos galėjo rengti viešus susirinkimus, meetingus ir diskusijas. Jidišistai jokios legalios draugijos, jokio skydo neturėjo. Vienintelis teisėtas organas buvo tėvų komitetas. Taip atsitiko, kad jis tapo atsakingu už visą miesto kultūrinę veiklą.

Visuose trijuose minėtuose miestuose veikė žydų bibliotekos suaugusiems, priklausiusios draugijai *Libhober fun visn*. Jomis naudojosi visi miesto gyventojai. Bibliotekų administraciją oficialiai sudarė mokyklų aktyvistai, o jose dirbo vakarinių mokyklų mokiniai.

Utenoje, Molėtuose ir Anykščiuose veikė ir dramos rateliai. Jie repetavo ir statė pjeses. Artistai buvo mokinių tėvai, vakarinių mokyklų mokiniai ir jidišistų inteligentų atstovai. Molėtų dramos rateliui vadovavo Naftolė Melamedas, Anykščių – Jankelis Laperis ir Beinešas Štamleris, Utenos – Geršenas Šelkanas, Moišė Handelsonas ir Hiršas Šeinesas. Statė Pereco Hiršbeino, H. Leiviko, A. Goldfadeno ir kitų pjeses. Uždirbtos lėšos atitekdavo mokyklai, bibliotekai ir MOPR'ui (pagalba politiniams kaliniams). Tokiam vakarui mokyklos atstovas gaudavo leidimą savo vardu ir būdavo už jį atsakingas.

Tėvų komitetas taip pat kviesdavo svečius skaityti paskaitas visuomeninėmis ir politinėmis temomis. Tarp pranešėjų buvo: Helenė Chackeles, Judelis Markas, H. Ošerovičius, Gutmanas Truspus, Dovydas Umru, Grosbardas, Šmuelis Levinas ir kiti.

Pagal valstybinę programą kiekvienoje mokykloje du kartus per savaitę reikėjo dėstyti religiją. Lietuviškose ir lenkiškose mokyklose bei gimnazijose jos mokė kunigas. Žydų pasaulietinėms mokykloms atrodė nepriimtina, kad ateitų rabinas ar kas nors kitas su štreimeliu. Už religijos pamokas reikėjo mokėti atskirai. Gavau iš miesto rabino raštelį, kad galiu studijuoti religiją, o kai atsisveikinau su juo, jis tyliai pasakė: „Jūs galite mokyti religijos, bet geriau to nedarykite.“

Vakarinė mokykla

Prie dieninių veikė ir vakarinės mokyklos. Paskata jas atidaryti buvo ta, kad prieš vokiečių okupaciją ir tuojau po karo daug vaikų normalios mokyklos nelankė. Nemažai kas buvo visai arba iš dalies beraščiai. Jiems ir skyrė šias mokyklas. Vakarinė mokykla dirbo tris kartus per savaitę po tris valandas. Buvo sakoma, kad mokoma pagal dieninės mokyklos programą. Pamokos vyko nuo Palapinių šventės iki Pesacho. Oficiali programa: jidiš, lietuvių, skaičiavimas. Mokslo metų pabaigoje egzamine dalyvaudavo Mokyklų skyriaus atstovas.

Faktiškai vakarinės mokyklos labiau panėšėjo į liaudies universitetus. Buvo išsamiai dėstoma jidiš literatūra, geografija, istorija, visuomeniniai judėjimai, politinės ekonomikos skyriai.

Mokyklą lankė radikalus miestelio jaunimas. Vakarinė mokykla suteikdavo žinių, praplėsdavo horizontą, supažindindavo su žydų ir ne žydų rašytojais bei jų kūriniais. Santykis su visuomeninėmis problemomis buvo sąmoningesnis ir kritiškesnis. Tokia mokykla funkcionavo ir kaip legali kraštutinių pažiūrų susipratusių ir mažiau susipratusių jaunuolių susitikimo vieta.

1926 m., naktį iš gruodžio 16 d. į 17 d., Lietuvoje įvyko valstybės perversmas. Tautininkų partija (kraštutiniai dešinieji lietuvių nacionalistai), padedama armijos karininkų, surengė pučą prieš teisėtą liaudininkų (folkistų) ir socialdemokratų valdžios koaliciją. Kariuomenė perėmė valdžią ir paskelbė, kad buvusi Vyriausybė pardavė tėvynę bolševikams ir kitataučiams. Prasidėjo baisus teroras ir masiniai areštai tų asmenų, kuriuos naujoji valdžia laikė „kenksmingais“. Politinės permainos veikė žydų mokyklas. Iš Utenos buvo išsiųstas mokytojas Eljaševičius, Molėtuose suimtas mokytojas Dovydas Mindesas. Vakarinės mokyklos patraukė žvalgybos (politinės policijos) dėmesį. Valdžią pasiekė tikrasis šios mokyklos turinys, ir ją pradėjo stebėti ir sekti. Tada suprasta, kad vakarinė mokykla egzistavo ne tik dėl paprastų pamokų.

Režimas Lietuvoje vis labiau dešinėjo. Buvo gniaužiamos visos žydų mokyklų kryptys, o ypač persekiojama jidiš mokykla. Tuo metu dirbau Molėtuose. Sekė kiekvieną mūsų žingsnį. Slaptoji policija stovėdavo netoli mokyklos ir žiūrėdavo, kas įeina vidun.

Tais pačiais metais, apie gegužės mėnesį, atėjo galas ir Molėtų vakarinei mokyklai, kurioje dirbau. Gegužės 1-osios išvakarėse ant kalvos prie kelio į miestelį rasta raudona vėliava. Buvo turgaus diena, ir visi ten važiuavę valstiečiai ją matė. Policija vėliavą nuėmė jau apie pusiaudienį. Kaltininkų ieškojo vakarinėje mokykloje. Pas mane kaip tos mokyklos valdytoją atėjo šeštadienį, 6 val. ryto. Nors gyvenau viename kambaryje, jie užtruko pas mane 4 val. Vartė kiekvieną knygą, paėmė visą Tarybų Sąjungoje leistą literatūrą, – net metodinę jidiš ir rusų kalbomis. Iš buto ėjo kartu į mokyklą. Ten atidarė spintas, viską išvertė. Rado Naftolės Melamedo sumeistrautą aparatą rodyti vaizdams (magiškąjį žibintą¹¹). Tyrinėjo jį ir stebėjosi, ieškojo paslapties. Iš mokyklos nieko nepaėmė.

Kai mane atvedė į kalėjimą, radau ten beveik visą vakarinę mokyklą ir Naftolę Melamedą, nors jis ir nebuvo mokinys. Paaiškėjo, kad visą naktį buvo vykdomos namų kratos.

Čia reikia paaiškinti: Lietuvoje mokykla buvo laikoma autonomiška. Kad mokykloje būtų galima daryti kratą, reikėjo Mokyklų inspektoriaus sutikimo. Slaptoji policija pas mane atėjo kartu su lietuvių mokyklos valdytoju p. Mikulėnu, atstovavusiu Mokyklų inspektorių. Jis dalyvavo mano namų ir mokyklos kratose ir nusiuntė apie tai pranešimą Mokyklų inspektoriui. Mane 3 dienas laikė kalėjime.

Tada inspektorius iškėlė sąlygą: „Jeigu negalite pradėti prieš ją teismo proceso, įrodyti, kad ji dalyvavo vėliavos pakėlime, ir nuteisti keleriems metams kalėjimo, tai leiskite jai dirbti.“ Likau Molėtuose, bet vakarinė mokykla nebeatsidarė.

1934-ųjų mokslo metų pradžioje policija uždarė ir Anykščių mokyklą.

11 Lot. *laterna magica* – ankstyvasis vaizdų projektavimo įrenginys, projektorius pirmtas. *Vert. past.*

Žydų mokytojų seminarija

Lietuvos mokyklų tinklas neturėjo iš kur gauti mokytojų. Kad galėtų jais apsirūpinti, visos trys mokyklų kryptys atidarė mokytojų seminarijas. 1922 m. Kaune draugija *Kultur lige* įsteigė dvi mėtes jidiš mokyklų mokytojų seminariją. Joje studijavo apie 30 vyrų ir moterų. Dauguma jų buvo brandūs žmonės, buvę mokytojai, turėję visuomeninės veiklos ir darbo mokykloje patirties.

Seminarijos direktoriumi tapo dr. Šmuelis Levinas. Jis turėjo didelį pedagoginio darbo stažą, buvo Vilniaus žydų mokslinio instituto (JIVO) narys. Kilęs iš Vilkaviškio, aukštesnį išsilavinimą įgijo Šveicarijoje. Jo paskaitos buvo labai įdomios, o asmenybė darė didelę įtaką seminaristams. Levinas vadovavo visoms trimis žydų mokytojų seminarijoms, vėliau ėjo Kauno žydų komercinės gimnazijos direktoriaus pareigas. Žuvo Kauno gete.

Antrą vietą mokytojų seminarijos vadovybėje užėmė Helenė Chackeles, gimusi Kaune. Tuo metu ji jau buvo žinoma mokytoja, geografijos, gamtos mokslų ir kitų dalykų vadovėlių jidiš kalba autorė. Vadovavo daugeliui seminaristams skirtų mokomųjų išvykų Kauno apylinkėse. Pažadino juose susidomėjimą gamtos mokslais.

Pirmoje seminarijoje literatūrą dėstė Kalmanovičius, sportą – Mirskis, muziką – smuikininkas Zeidmanas; lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja visoms trimis laidoms buvo jauna lietuvė, priklausiusi nelegaliam Lietuvos eserų judėjimui. Matematiką ir fiziką dėstė Jofė. Didelę reikšmę mokytojų seminarijoje turėjo tapyba ir rankų darbai.

Antroje seminarijoje klausytojų sudėtis taip pat buvo įvairi: buvę mokytojai (Kaplanas), darbininkai Šmuelis Rozentalis ir Jojelis Kurliančikas, aktyvūs komunistai, tokie kaip draugė Zar ir Šapiro, Siono darbininkai (*Poale cion*) ir folkistai. Iš viso apie 20 klausytojų. Per tris laidas paruošti 75 mokytojai.

Jidiš mokyklos turėjo sunkiai kovoti už savo išlikimą. Jos nukentėjo nuo to, kad daug tėvų šias įstaigas tapatinavo su bolševizmu, nors po draugijos *Kultur lige* uždarymo vadovavimą perėmė jidišistai ir folkistai.

Po 1926 m. perversmo šalies režimas vis labiau dešinėjo ir darėsi nacionalistinis – imta kreivai žiūrėti į visų trijų kryptų žydų mokyklas, bet ypač stipriai buvo nepasitikima jidiš mokymo įstaigomis.

Neva pačių mokyklų labai valdžia jidiš mokyklas pradėjo jungti su *Tarbut*, *Javne* arba lietuviškoms mokyklomis. Vadovu likdavo tos mokyklos mokytojas, prie kurios būdavo prišlieta jidiš mokykla.

Santykiai tarp mokytojų buvo korektiški, kiekviena mokykla dirbo kaip anksčiau.

1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija inicijavo Antrąjį pasaulinį karą. Jos armija netruko užimti didelę dalį Lenkijos respublikos. 1939 m. rugsėjo 17 d. savo žygį į Lenkiją pradėjo Raudonoji armija ir okupavo vakarines Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos dalis.

Rusija užėmė Vilnių. Susitarusi su Lietuva, atidavė jai Vilnių ir Vilniaus kraštą. Vilniaus pasaulietinės žydų mokyklos tapo Lietuvos mokyklų dalimi. 1940 m. birželio 14 d. Rusija okupavo visą Lietuvą. Ši tapo šešioliktąja tarybų respublika. Žydų mokyklos kartu su visu Lietuvos mokyklų tinklu buvo sovietizuotos. Bet čia atsitiko keistas dalykas. Tuo metu, kai Rusijoje dar 1938 m. administraciniu būdu žydų mokyklos buvo likviduotos, Pabaltijyje joms leista gyvuoti ir netgi plėsti savo veiklą. Pagal įsakymą visos trys mokyklų kryptys perėjo prie jidiš kalbos. Buvusiose hebrajiškose gimnazijose 4 kartus per savaitę buvo mokoma hebrajų.

Sovietų valdžios santykis su žydų mokyklomis panėšėjo į lietuvių, kai buvo paskelbta nepriklausomybė. Sovietai gerai žinojo, kad užimdami šalį jie gali remtis tik žydų mažuma. Tarp lietuvių jiems simpatizavo nedaugelis. Kadangi iš pat pradžių jie nenorėjo prieš save nuteikti žydų gyventojų, laikinai leido žydų mokyklų veiklą. Buvo įkurtas Švietimo ministerijos Žydų skyrius, turėjęs rūpintis visa žydų mokyklų sistema. Jam vadovavo Jojelis Kurliančikas. Jis buvo mokytojas. Baigęs Kauno žydų mokytojų seminariją, kilęs iš darbininkų šeimos. Prieš tai dirbo Anykščių jidiš mokykloje. Žuvo Vilniaus gete. Vadovauti žydų vaikų darželiams paskirta Libė Jakobson. Hebrajiškų mokyklų mokytojai liko savo vietose. Nė vieno neatleido. Kraštutiniai sionistai buvo perkelti į kitas mokyklas.

Mokslo metai praėjo be sukrėtimų. Mokyklos dirbo normaliai, prisitaikė prie naujų reikalavimų. 1941 m. birželio 21 d. Vokietija pradėjo karą prieš Rusiją ir netrukus okupavo Lietuvą. Naciai tuojau ėmė likviduoti visas žydų institucijas, įskaitant ir mokyklas. Prasidėjo siaubingas žydų gyventojų, žydų vaikų žudynių procesas.

Apie Utenos žydų mokyklą

1917 m. vokiečiai, kurie tuo metu buvo okupavę Lietuvą, Utenoje atidarė mokyklą žydų vaikams su vokiečių dėstomąja kalba. Iki tol mieste mokyklos nebuvo. Daug Utenos žydų dar nebuvo sugrįžę iš Rusijos.

Mokykla įsikūrė antrame Icės Jankelio Cirulniko namo aukšte. Mokytojai buvo uteniškiai: Ruvenas Vainunskis, prieš tai turėjęs chederį, ir Sorelė Baron, jau anksčiau dirbusi mokytoja Vilniuje. Tai turėjo būti vokiška mokykla. Pamokos vyko jidiš kalba. Mokyklą

Paskutiniai jidiš liaudies mokyklos laida, 1940 m.

lankė visi miesto vaikai. Kai patalpos pasidarė per ankštos, ji persikėlė į popo namus.

Tuo metu padaugėjo vaikų ir mokytojų. Žydai pradėjo grįžti iš Rusijos. Ramybė truko neilgai. Apie mokyklą susikūrė įvairios partijos ir grupuotės. Dalis pasisakė už mokyklą su jidiš dėstomąja kalba, dalis – su hebrajų. Tokio svarbaus klausimo sprendimui buvo sušauktas visuotinis susirinkimas. Abiejų krypčių mokytojai ir visuomenės veikėjai išsakė savo argumentus. Susirinkimą vedė Borechas Gilinskis. Mokytoja Zar ir mokytojas Binderis agitavo už hebrajišką mokyklą. Mokytojas Lapkovskis ir visuomenės veikėjas Brestovickis – už jidiš. Susirinkimas vyko audringai. Jo rezultatas buvo toks, kad hebrajų kalbos šalininkai persikėlė mokytis į sinagogą. Vėliau jie įkūrė mokyklą *Tarbut*. Mokykla su jidiš dėstomąja kalba prisijungė prie draugijos *Kultur lige*. Tuo metu joje dirbo šie mokytojai: Naftolė Šteimanas, jo žmona Rochelė, Dambė ir Lapkovskis. Pastarasis 1920 m. persikėlė mokytaujauti į Ukmergę. Verta paminėti, kad 1920 m. Utenos jidiš mokyklos vaikai, mokytojai ir dalis tėvų komiteto svečiavosi Anykščių jidiš mokykloje. Vėliau dalis mokytojų pasikeitė: atėjo dirbti Ickovičius ir Simchovičius.

Draugijos *Kultur lige* ir jos institucijų uždarymas paveikė ir Utenos jidiš mokyklą. Daug tėvų atsėmė savo vaikus, nes pradėjo sieti ją su bolševizmu. Tais pačiais metais Žydų mokytojų seminarija išleido pirmą laidą. Į Uteną atvyko dirbti mokytojas Eljaševičius ir jo žmona Berta Bloch. Tuo metu mokykla turėjo du kompleksus, t. y. du mokytojus su valdišku atlyginimu. Trečią mokytoją padėjo išlaikyti tėvų komitetas ir iš dalies – Centras. Jau tada buvo apie 80 mokinių. 1927–1928 mokslo metais Švietimo ministerija išleido potvarkį, kad toje pačioje mokykloje negali mokytojauti sutuoktinių pora, jeigu vienas iš jų yra valdytojas. Ponia Eljaševič turėjo atsakyti pareigų. Į jos vietą atėjo Joisefas Garas, antrosios Mokytojų seminarijos laidos abiturientas. Ponia Eljaševič liko dirbti kaip trečia mokytoja, savo atlyginimus jie dalino į tris lygias dalis.

Tuo metu Švietimo ministerija jau labai menkai teatsižvelgė į žydų mokyklų tėvų komitetų prašymus dėl mokytojų skyrimo į laisvas pareigybes. Nauja mokytoja (jos pavardė – Sorė Tankel, kilusi iš Žagarės) neturėjo su jidiš mokyklomis jokių sąsajų. Ji taip pat buvo nutolusi nuo žydų reikalų. Tarp šios mokytojos ir tėvų komiteto susiklostė įtempti santykiai. Komitetas negalėjo pamiršti, kad ji – primesta mokytoja, kad jidiš mokykla jai tėra tik darbo vieta. Mokytojas Garas mėgino paveikti tėvų atstovybę, jog tie sušvelnintų požiūrį: reikėtų ne versti naująją mokytoją jaustis kaip svetimos vestuvės, o supažindinti ją su mokyklos gyvenimu. Mokytoja Tankel liko dirbti Utenos jidiš mokykloje iki 1940 m. Tada persikėlė į savo gimtąjį miestą Žagarę ir tapo vietinės žydų mokyklos valdytoja. Ten ją nužudė banditai.

1933 m. sausio pabaigoje buvo areštuotas mokytojas Garas – jis šešioms mėnesiams išsiųstas iš Utenos į Šakius. Tėvų komitetas paprašė įregistruoti mokytoją Truspus, ir Ministerija paskyrė ją mokyklos valdytoja vietoje Garo. Tačiau Truspus nerado bendros kalbos su mokytoja Tankel. Mokykloje vyravo nedraugiška atmosfera. Tėvų komitetas buvo nepatenkintas, ieškota išeities. Atsižvelgdamas į tai, Kauno Centras pasiūlė Molėtuose dirbusiai mokytojai Frumei Bernštein 1935–1936 mokslo metams susikeisti su Utenos mokytoja Truspus.

1940–1941 mokslo metais, kai Lietuvą buvo užėmę sovietai, mokykla *Tarbut* perėjo prie jidiš kalbos. Jos valdytoja tapo mokytoja Frumė Bernštein-Melamed. Pasikeitė mokytojų sudėtis. Atsiųsti dar du mokytojai: Vilijampolės mokyklos *Javnė* valdytojas Potašnikas ir Goldinas iš Šiaulių. 1939–1940 mokslo metų pabaigoje Utenos jungtinė mokykla dalyvavo meno festivalyje. Konkurse varžėsi Utenos, Zarasų ir Ukmergės apskričių mokyklos. Iš pradžių kiekvienoje apskrityje buvo padaryta atranka. Antras etapas vyko Utenoje. O paskutinis buvo numatytas birželio 21 d. Kaune. Žydų mokyklos su savo geriausiais darbais atvyko į Uteną. Mokytojai susitiko Frumės Melamed bute. Kalbėjosi, kūrė planus apie tai, kaip susitiks sekančiame Kauno etape, dalijosi vasaros atostogų planais. Tačiau kitas etapas neįvyko. Sekmadienį, kai reikėjo važiuoti į Kauną, jau griaudė patrankos. Iš didelio Utenos žydų mokyklos mokytojų kolektyvo išgyveno tik Frumė Bernštein-Melamed, rašanti šias eilutes Izraelyje, ir Dorė Barkum, įsikūrusi Vilniuje.

Anykščių žydų mokykla

Anykščiuose veikė trys liaudies mokyklos: *Tarbut* su vienu registruotu mokytoju, *Javnė* su vienu registruotu mokytoju ir jidiš mokykla su dviem registruotais mokytojais. Kaip ir kitur Lietuvoje, šios trys kryptys išsivystė iš vokiškos mokyklos. Anykščiuose buvo daugiau darbininkų ir amatininkų negu krautuvininkų ar pirklių. Todėl po visų atsidalijimų ir susiskaldymų stipresnė liko jidiš mokykla – ji visą laiką turėjo daugiau mokinių. Visos trys mokyklos (pagal valstybinę programą) buvo keturklasės ir samdė po vieną neregistruotą mokytoją.

Anykščių jidiš mokyklą įkūrė ir aktyviai jos labai veikė vaistininkas Evenzonas. Pirmieji mokytojai: Rozentalis, Vainšteinas ir Sverdlovas. Pastarąjį sekė policija. Vėliau jis pabėgo į Vokietiją, ten mirė. Į mokyklą atėjo dirbti Dovydas Kurceris. 1927–1928 mokslo metais Rozentalį pakeitė Jojelis Kurliančikas. Rimtas, plataus akiračio žmogus. Sovietų valdymo metais jį paskyrė Lietuvos žydų mokyklų referentu.

1928–1941 m. Anykščių mokykloje dirbo šie mokytojai: Minė Halberštat-Zachar, Jojelis Kurliančikas, Sandleris, Chaimas Šoichetas, Nosenas Balelis, Joisefas Zacharis, Breinė Kogan ir Levinas. Nuolatos mokytojavo trys pedagogai. Švietimo ministerija sujungė visas tris miestelio mokyklas, jų valdytoja tapo Minė Zachar. Mokymo įstaigos liko savo vietose, dirbo pagal savo programas ir savo pasirinktomis kalbomis. Tik oficialiai turėjo vieną vadovą. Visų trijų kryptų mokytojai sugyveno draugiškai, o tarp vaikų kildavo muštynių. Kiekviena grupė gynė savo mokyklą. Daugiausia kovos vykdavo tarp *Javnės* ir kitų dviejų mokyklų mokinių. Anykščių jidiš mokykla turėjo aktyvų tėvų komitetą, kurį sudarė 9 asmenys, draugijos *Libhober fun visn* nariai. Pirmininkas buvo Jankelis Laperis, kasininkas – Capas. Pagal profesijas tai buvo kurpiai, batsiuviai, veltinių vėlėjai. Tik kasininkas prekiaavo siuvimo reikmenimis. Daug metų tėvų komitetui priklausė veltinių vėlėjas Šmuelis Šneideris. Ilgametis ir nusipelnęs jidiš mokyklos aktyvistas buvo Beinešas Štamleris. Jo paties vaikams baigus mokyklą, toliau

liko komiteto garbės nariu. Beinešas Štamleris ir Jankelis Laperis vadovavo draugijos *Libhober fun visn* dramatos rateliui, dalyvaudavo jo pasirodymuose. Mokykla turėjo ir aktyvių buvusių mokinių – jie gelbėjo visose srityse ir buvo jos ramstis.

Už 4 km nuo Anykščių dunkso didelis Puntuko akmuo. Apie jį sklando daugybė legendų. Miestelyje gyveno keletas lietuvių rašytojų. Puikius jo miškus savo nuostabioje poemoje „Anykščių šilelis“ apdainavo Baranauskas. Dėl šių priežasčių čia mėgo lankytis ir kaimyninės žydų mokyklos. 1938 m. įdomią išvyką surengė Utenos jidiš mokykla. Svečiai paprastai atvažiuodavo siauruoju geležinkeliu. Anykščių mokyklos kolektyvas juos labai šiltai priimdavo. 1939–1940 m. miestelyje veikė ir žydų vaikų darželis, kuriame dirbo dvi auklėtojos. Viena jų buvo Reizelė Gabaj.

Molėtų žydų mokykla

Molėtų žydų mokykla pradėjo veikti 1918 m., vokiečių okupacijos metais. Nuo pat pradžių ją lankė visi miestelio vaikai. Dėstymo kalba buvo jidiš (vokiečių). Taip pat mokyta hebrajų kalbos. Vėliau ši mokykla suskilo į dvi: jidiš pasaulietinę ir *Tarbut*. Prie religinio berniukų išsilavinimo papildomai prisidėjo melamedai.

Po padalijimo stipresnė liko tinklo *Tarbut* mokykla. Ji turėjo du registruotus mokytojus. Jidiš mokykla – tik vieną. Mokinių skaičius skyrėsi nežymiai. Vienas mokytojas galėjo dirbti su 60 mokinių. Jei jų būdavo keletu daugiau, atsirasdavo teisė į antrą mokytoją. Molėtai buvo amatininkų, smulkių prekeivių, apskritai, paprastos liaudies miestas. Todėl jidiš mokykla čia turėjo tvirtą pagrindą, užėmė garbingą vietą ir gerai vystėsi. Pirmieji jos mokytojai – Polevskis ir molėtiškis Pakmanas. Licencijuotų jidiš ar hebrajų mokytojų tuo metu dar nebuvo. Mokytojavo žmonės, prieš tai lankę gimnaziją, arba studentai. Po to atvyko Kotliaras ir Zavelčinskis. Pastarasis vėliau persikėlė į Šiaulių žydų mokyklą. Molėtų jidiš mokykloje dirbo du mokytojai.

Molėtų mokykla

1924 m. atvyko mokytojai Dovydas Mindesas ir Sorė Bernštein. Jie baigė Žydų mokytojų seminariją su pirmąja laida. Abu turėjo daug iniciatyvos, apskritai pasižymėjo gabumais. Padarė teigiamą įtaką jidišistinei visuomenei. Dovydas Mindesas buvo kilęs iš Vilniaus. Šį miestą užėmus lenkams, kartu su pabėgėlių srautu persikėlė į Molėtus.

1926 mokslo metais atvažiavo mokytojas Šmuelis Rozentalis. Jis gerai piešė,

buvo įvairių sričių menininkas. Kūrė dekoracijas, kostiumų eskizus mokyklos vaikų ir suaugusių vakarams. Įtvirtino darbų dalyką. Taigi Frumė Bernštein Molėtų jidiš mokykloje dirbo kaip registruota mokytoja, o Šmuelis Rozentalis tapo antruoju pedagogu.

1931–1932 mokslo metais pasirodė mokytojas Chaimas Šachnovičius. Jis buvo kilęs iš religingos Jurbarko žydų šeimos. Ten baigė hebrajišką gimnaziją. Ramus, gerai išauklėtas žmogus. Mokykloje dirbo įdomų darbą.

Šachnovičius Molėtuose praleido 2 metus. Po jo atvyko Beilė Karmaz iš trečiosios Mokytojų seminarijos laidos. 1935–1936 mokslo metais mokytojos Frumė Bernštein iš Molėtų ir Jetė Truspus iš Utenos susikeitė vietomis. Pastaroji, vėliau tapusi Jete Kolodni, kartu su Ošeriu Kaplanu dirbo iki 1941 m. Jie buvo paskutiniai Molėtų žydų mokyklos mokytojai. Po 1941 m. šiomis gatvėmis nė vienas žydų vaikas jau nebevaikščiojo.

Molėtų jidiš mokykla turėjo aktyvių, atsidavusių tėvų ir mokyklos entuziastų. Jos labai dirbo ir daug jaunų žmonių, kurių vaikai į mokyklą dar nėjo.

Kaip ir kituose miesteliuose, mokykla veikė išnuomotame pastate. Savininkui nusprendus namą parduoti, Molėtų jidišistai pasiryžo jį įsigyti. Vieta mokyklai buvo labai gera. Pastatas stovėjo toliau nuo kitų namų. Šalia augo didelis sodas. Viduje buvo dvi klasės, mokytojų kambarys ir trečia patalpa, kurią buvo galima paversti klase. Taip pat egzistavo nedidelis butas mokytojui. Viena sodo dalis naudota kaip žaidimų aikštelė, o kitoje mokiniai dirbo.

Molėtų jidiš mokyklos sporto grupė

Pastatas nupirtas keturių mokyklos aktyvistų vardu. Pinigus surinko iš tėvų ir užsienyje gyvenusių molėtiškių. Dalį sumos davė Žydų mokyklų administracija. Tai buvo sunku, reikalavo daug pastangų ir darbo, bet turėjo didelę reikšmę. Miesto administracija toliau dengė nuomos sumą.

Mokykla buvo keturmetė. Dauguma mokinių po baigimo ėjo į vakarinę mokyklą ir dirbo. Nedidelė dalis vyko mokyti į Ukmergės jidiš gimnaziją. Kiti lankė lietuvišką progimnaziją. Tokiems lengva nebuvo: nors mokytojai ir kreipė dėmesį į lietuvių kalbą, aplinka buvo lenkiška, ir lietuviškai kalbėta mažai.

Prie mokyklos veikė tėvų komitetas, su kuriuo mokytojai glaudžiai bendradarbiavo. Taip pat buvo dramos ratelis. Jis statydavo spektaklius suaugusiems ir padėdavo parengti vaikų mokyklos vakarus. Režisavo Naftolė Melamedas. Vaidino Dinė Rudaševski, Dovydas Šoichetas, Naftolė Melamedas, Chajė Rochė ir Rivkė Licht, Hindė Šoichet, Hadasė Staškun, Rachmielis Garberovičius ir kt.

Šie vakarai jaunimui darė reikšmingą kultūrinį poveikį ir tvirtino dvasinius pamatus. Kino miestelyje nebuvo. Dėl atokios geografinės padėties artistai neatvykdavo arba pasirodydavo retai.

Repeticijos, pjesių skaitymas ir analizė, vakarų leidimas kartu prisidėjo prie dalyvių išsilavinimo ir raidos. Uždirbtas lėšas paskirstydavo mokyklai, bibliotekai ir MOPR'ui.

Prie mokyklos veikė vaikų biblioteka. Skurstantiems tėvų komitetas padėdavo drabužiais, apavu ir knygomis. Išnuomotame kambaryje buvo įsikūrusi ir biblioteka suaugusiems.

Mokytojai aktyviai dalyvavo visuose užsiėmimuose. Savo darbe jie nebuvo vieni. Net nuošalieji Molėtai turėjo išauklėtą, atsakingą jaunimą, sąmoningą tėvų kartą. Vaikai buvo ugdomi namuose, ateidavo tvarkingi, paklusnūs, žinojo, kad tėvus ir mokytojus reikia kantriai išklausyti, vykdyti jų prašymus ir gerai mokyti. Taigi mokykloje jie pasisemdavo žinių ir kartu su lietuviškų mokyklų auklėtiniais sėkmingai išlaikydavo keturklasės egzaminus.

Didelį pasisekimą turėjo vaikų mokyklos vakarai. Juos rengdavo du kartus per metus: per Chanukos šventę ir mokslo metų pabaigoje. Ateidavo visi miestelio gyventojai. Mokykla neugdė žvaigždžių. Vakaruose dalyvaudavo visi vaikai, kiekvienas pagal savo sugebėjimus.

Stipri buvo ir Molėtų vakarinė mokykla, kurioje mokėsi daug mokinių. Ją uždarė 1933 m. gegužę. Iki 1924 m. ji priklausė draugijai *Kultur lige*, po to – *Libhober fun visn*.

Taigi Utenos apskrityje veikė trijų kryptių žydų mokyklos. Taip pat buvo žydų mokykla Tauragnuose, bet ji oficialiam mokyklų tinklui nepriklausė.

Pabaiga

Žydų liaudies mokyklose vyravo idealizmo ir atsidavimo dvasia. Mokytojai buvo labai pasišventę savo darbui, ir mokiniai turėjo iš to naudos.

Lietuvos žydų pasaulietinės mokyklos gyvavo kiek ilgiau negu du dešimtmečius. Per šį laiką buvo išugdyti žydų tautos inteligentai, susiję su jidiš kalba, literatūra ir žydų liaudimi. Jie užėmė svarbią vietą žydų gyvenime.

Šiuos inteligentus kartu su žydų masėmis sunaikino negailestingas priešas. Šen ten dar sutinki buvusį Lietuvos žydų mokyklos mokinį ir tuojau pajunti, kokią įtaką jį padarė ano meto jaunimui, pamatai, kiek nuveikė šalyje.

Kalmanas Mejeris Goldfeinas
(Herclija)

Utenos kronika

Gimiau 1890 m. Utenoje. Čia gimė ir mano senelis. Buvome viena iš didžiųjų Utenos šeimų, ankstyviausia jos pavardė – Chitrovai. Mus praminė „chitrukais“ (jid. gudruoliais). Čia, kaip ir kituose miesteliuose, žmones vadindavo pagal charakteringus bruožus pravardėmis. Mano tėvas Iseris daug pasakojo apie Utenos atsiradimą, jos istoriją ir vystymąsi.

Utenos pavadinimas kilęs nuo anuometinio Lietuvos kunigaikščio Utenio, gyvenusio XV a. Jau tuo metu čia įsikūrė žydų gyvenvietė.

Utena kadaise buvo kitoje vietoje. Už 3 km nuo dabartinio miesto yra senos žydų kapinės, ten esama 500 metų senumo antkapio. Tuo laiku ir galima datuoti Utenos atsiradimą, o ypatingai gyvenvietė išaugo, kai buvo

Utenos šeima išvyksta į Palestiną

pradėtas tiesti Peterburgo–Varšuvos kelias, apytiksliai XVIII a. Tada miestas palaipsniui ėmė keltis į dabartinę vietą, apie jį įsikūrė Radeikių, Leliūnų, Rašės, Rimšės ir kitos žydų gyvenvietės. Aplinkiniuose kaimuose taip pat gyveno žydai.

Lietuvoje pradėjus kurdintis lenkų didikams, šalia jiems priklausiusių valdų buvę miestai, miesteliai ir kaimai atiteko jų žinion. Utenos dvarininko pavardė buvo Balcevičius. Kai ketindavo statyti namą, jam mokėdavo mokesčius už sklypą, miestas galėjo plėstis tik jam sutikus. Utenos apylinkėse buvo didelė žydų gyvenvietė Vyžuonos, įsikūrusi šalia Šventosios upės¹² ir apsupta daugybės miškų.

XVIII a. Vyžuonų žydai apkaltinti ritualine žmogžudyste. Per Pesacho šventę aron kodeše rastas buteliukas su krauju. Dėl to kilo pogromas. Žuvo daug žydų. Dalis

12 [sic] Turimas galvoje kairysis Šventosios intakas – Vyžuonos upė. Vert. past.

persikėlė į Uteną. Vyžuonos buvo sugriautos, o vėliau, kai atsistatė, liko nedideliu miesteliu.

Vyžuonų senelių grupė. Pirmas iš kairės – Vyžuonų rabinas. Visi žuvo.

Dvarininkas Balcevičius pastatydino didelius namus nuomai. Taip pat sumūrijo krautuves. Mūrinius namus statėsi ir pasiturintys žydai: Moišė Glikmanas, Judė Beras Lifšicas, Jankelis Bravė ir kiti. Nuo tol Utenoje, kaip ir kituose miestuose bei miesteliuose, laikas buvo skaičiuojamas pagal gaisrus. Jeigu norėdavo papasakoti apie kokį įvykį, sakydavo „po pirmojo gaisro“ arba „prieš antrąjį“ ir t. t.

Tuo metu Utenoje buvo visų specialybių amatininkų, pavyzdžiui, mūrinių, stalybinių, stalių, stogdengių, kalvių, skardininkų, dažytojų, batsiuvių, siuvėjų, veltinių vėlėjų ir kitų. Didžioji dalis žydų gyventojų vertėsi prekyba: tai – krautuvinininkai, miško pirkliai, palūkininkai, žemės nuomininkai, žvejai, kepėjai, smuklininkai, mėsinių, smulkūs prekeiviai žemės ūkio produktais. Jie gyveno iš turgaus dienų. Dalis buvo keliaujantys prekybininkai: po kaimus nešiodavosi prekes ant pečių. Savo dėžėse turėdavo adatų, siūlų, sagučių, juostų ir kitų daiktų, kuriuos iškeisdavo arba parduodavo kaimiečiams.

Veikė mūrinė sinagoga (nukentėjusi nuo gaisrų), ratelio Chajė adam¹³ sinagoga, mūriniai maldos namai (pastatyti po gaisrų) ir chasidų bendruomenė. Taip pat buvo dar viena sinagoga, kuri sudegė per gaisrus.

Miestas turėjo žymių rabinų: antai Chajė Adamą¹⁴, parašiusį tokio pavadinimo knygą. Jis mirė Vilniuje. Kai 1960 m. sovietų valdžia likvidavo senąsias žydų kapines, žydai surado jo kapą bei antkapį ir perkėlė juos į naujas kapines.

13 Hebr. Chajė adam – Žmogaus gyvenimas. Žinomos žydų religinės teisės knygos pavadinimas. Autorius – Avromas Dancigas (1748–1820). Šiuo vardu vadindavosi ir draugijos, susibūrusios studijuoti tą knygą. Vert. past.

14 Avromas Dancigas, knygos Chajė adam autorius. Žydų kultūroje gyvavo tradicija, autorių vadinti pagal jo žymiausio veikalo pavadinimą. Vert. past.

Maždaug po 30 metų kilo antras gaisras. Kaip ir po pirmo, Utena po jo smarkiai išsiplėtė ir pagražėjo.

Pervežti lietuvių nužudytų Vyžuonų ir Utenos aukų palaikai

Po jo Utenos rabinu buvo Eizenštas, knygos *Pitche tešuva* (hebr. *Atgailos pradžia*) autorius. Jis mirė 1868 m., būdamas Karaliaučiuje, Vokietijoje. Iš jo rabino pareigas perėmė ir iki 1922 m. ėjo sūnus Benjomenas. Šis turėjo tris sūnus ir dukterį Sorelę, kurią visi vadino revoliucioniere, nes ji buvo sionistė. Po Benjomeno mieste rabinavo sūnus Hiršelis. Jis gyveno iki 1938 m. ir susilaukė sūnaus bei dviejų dukterų.

Antrasis Benjomeno sūnus Mejeris Dovydas tapo Utenos žydų metrikacijos punkto vedėju.

Smetonos valdžiai panaikinus Žydų bendruomenes, po Hiršelio mirties miesto rabino pareigas perėmė Nachmenas Hiršovičius.

Utenoje taip pat dirbo religinis teisėjas Chaimas Arenas. Jis buvo chasidas. Visą gyvenimą praleido krikščioniškoje gatvėje (pas Vankę Vasiljeva), mirė 1897 m. Pasakojama, kad prieš mirtį nugriuvo šalia jo namo stovėjęs kryžius. Kūną palaidoti chasidai nešė 3 km.

Didžioji mūrinė sinagoga, stovėjusi 200 metų. 1970 m. ją nugriovė sovietai.

Apie chasidų ritualinį skerdiką Jašę Chackelį Šarfšteina, sykiu ėjusį ir valdžios paskirto rabino pareigas, noriu papasakoti truputį išsamiau, nes jis, 1896 m. mirus mano tėvui, tapo didelių mūsų šeimos vargų priežastimi. Utenoje apie tą ritualinį skerdiką ir valdišką rabiną sakydavo, kad už rublį jis ir nuosavą tėvą parduotų. Jašė Chackelis Šarfšteinas neišsitemo savo užimamų religinių pareigų rėmuose ir užsiėmė visokiais kitais nedorais verslais. Vienas jų – šaukimas į karo tarnybą. Toje srityje jis turėjo ir būrį

padėjų: Jašę Gutesą Šreibergą, Mejerį Iciką iš Užpalių ir kitus. 1904 m. atskleidus jų nešvarius darbus, visi, išskyrus Jašę Chackelį Šarfšteina, pabėgo į Ameriką. Tas ir toliau liko valdiško rabino pareigose. Po šauktinių verslo perėjo prie dokumentų klastojimo. Nuo šio jo užsiėmimo nukentėjo tėvo netekusi mūsų šeima.

Po pirmosios žmonos mirties, su kuria susilaukė trijų vaikų, mano tėvas vėl vedė; su antrąja žmona jis taip pat turėjo tris atžalas. Vyresnįjį brolių Judelį Leibą, seserį Rivkę Elkę ir mane, Kalmaną Mejerį.

Josė Chackelis Šarfšteinas vienam žydai išdavė dokumentus Iserio Goldfeino vardu. Tas su trimis vaikais iš pirmosios mano tėvo santuokos nuvažiavo pas notarą į Ukmergę ir, pasinaudojęs suklastotais popieriais, viską paliko testamentu jiems. O Josė Chackelis teisme paliudijo, kad testamentas tikras.

Netrukus klastotė išaiškėjo. Tačiau mus, nedidelius, vos šešerių ir mažiau metų vaikus, žiemos vakarą iš tėvo namų buvo išvarę į gatvę. Viso miestelio akyse šią žiaurią operaciją vykdė vyresnio brolio žmonos šeima.

Tam tikrą valdžią bendruomenėje turėjo antrasis gabajas¹⁵ Avromas Hilelis. Jo kišenėje tilpo visos Utenos žydų institucijos. Kai kuri nors paprašydavo pinigų, tas imdavo raustis. Buhalterinės apskaitos nevedė. Taip gavosi, kad atleisti jo neišėjo. Užtat trečias gabajas Zalmenas Beras buvo kitoks tipažas, turėjo garbingo žmogaus vardą.

Utenos švietimas buvo melamedų rankose: Zeligo sūnaus Šmuelio Jakobsono ir hebrajų kalbos gramatikos mokytojo Elės Bero. Dar mokytojavo Avromas Moišė, Chaimas Šykštuolis (jid. Chajim der Kneiper), Orė Bencjė, Šabsė Tanė ir kt.

Bendruomenės pradžios mokyklos vargstantiems vaikams nebuvo.

Dauguma šamesų¹⁶ dar mokė ir religijos. Orė Leibas dėstė Talmudą, chasidų bendruomenės maldos namų tarnautojas Avromas Icė taip pat buvo melamedas. Minėtini šamesai: Leibė Zakas ir Aukštasis Benjomenas (jid. Benjomen der Hoicher). Taip pat buvo moterų sinagogos tarnautoja Estera. Utenos ritualiniai skerdikai: Joisefas Chackelis Šarfšteinas ir Hiršas Beras. Šarfšteinas ėjo ir miesto kantorius pareigas.

Įkuriama gaisrininkų komanda

Po didelių gaisrų buvo suburta gaisrininkų komanda. Ji įsikūrė sudegusios sinagogos vietoje.

Gaisrininkų komanda turėjo du įrenginius vandeniui pumpuoti, dešimt dviračių statinių jam vežti ir keletą kopėčių. Gaisrininkų sargybinis buvo Leizeris Uriadniko Padėjejas (jid. Leizer Sockė; „sockė“ reiškė vieną iš šimtų pagalbininkų, kuriuos turėjo kiekvienas uriadnikas, *aut. past.*). Pirmuoju gaisrininkų komandos viršininku tapo ant Kalno gyvenęs Arenas Joisefas, iš jo šias pareigas perėmė Mejeris Garberis. Jeigu prirėkdavo arklių, kad galėtų nuvežti statines ir vandens siurblius iki upės arba nuo ten pargabenti, paimdavo juos iš bet ko, net iš atsitiktinio į miestą atvykusio valstiečio.

Nikolajaus II karūnavimas

Nikolajaus II karūnavimas įvyko 1896 m. Jau tada Utenoje dirbo pristavas (policijos viršininkas nedideliuose carinės Rusijos centruose) ir uriadnikas (žemesnysis apskrities policijos pareigūnas), žandaras ir apskrities teismas.

Karūnavimo ceremonijoje privalėjo dalyvauti visi miesto gyventojai. Ant Kalno, kur gyveno žydai ir rusai, buvo uždegta dervos statinė. Visuose žydų namų languose turėjo šviesti dvi žvakės. Pagrindiniai šventės dalyviai ugniagesiai vaikščiojo iškilmingai apsirengę gatvėmis, o juos lydėjo du vandens siurbliai ir dešimt statinių. Šventė truko tris dienas.

¹⁵ Sinagogos prižiūrėtojas. *Vert. past.*

¹⁶ Sinagogos tarnautojas. *Vert. past.*

Statomas siaurasis geležinkelis

Žemvaldžiai (dvarininkai), kurių valdos plytėjo nuo Švenčionių iki Panevėžio, suprato geležinkelio būtinybę. Jie įkūrė kompaniją ir iš Peterburgo gavo leidimą nutiesti siauruką. Tada Utenoje atsirado bėgiai ir stotis. Kiekvieną šeštadienį eidavome pažiūrėti, kaip tiesiamas geležinkelis.

Darbai vyko greitai.

Vieną gražų žiemos šeštadienį atvažiavo ir sušvilpė geležinis vagonas, jame sėdėjo mašinistas.

Mūsų būreliui tai atrodė didelis įvykis. Pirmasis lokomotyvas buvo mažesnis už dilyną, kursavusį iš Daugpilio į Ukmergę.

Miestelio vežikai nebuvo patenkinti geležinkelio tiesimu. Bet ir jie gavo darbo statybose.

Kai traukinys ėmė važinėti reguliariai, Utenoje pasirodė miško pirkliai. Tuo metu prekyba mediena buvo žydų rankose. Darbo gavo neturtingi žydų jaunuoliai: jie nužievindavo rąstus, iš kurių gamindavo popierių. Odininkai žievę naudojo kailiadirbystei. Mes su broliu Jehude Leibu taip pat prisijungėme. Nebepamenu, kiek mokėjo už nužievinimą, atmintyje gerai išliko tik tai, kaip ant manęs užkrito didelis rąstas.

Mūsų sinagogos šauklis

Sinagogos šauklis buvo Šimšenas. Jis padėjo sinagogos tarnautojui. Turėjo stiprų balsą. Penktadieniais prieš šabo palaiminimą vaikščiodavo po gatves ir šaukdavo: „Eikit į sinagogą!“ Tada visi žinodavo, kad reikia uždaryti krautuves ir virš žvakių šviesos sukalbėti palaiminimą. Jeigu kas numirdavo, jis šaukdavo: „Eikit į laidotuves!“ Žydai baigdavo darbus ir palydėdavo kūną iki upelio. Ten nusiplaudavo rankas, padėdavo karstą, ir būriu prašydavo mirusiojo atleidimo.

Pirties šauklis

Utena turėjo ir pirties šauklį. Jis vadinosi Velfkė Pijokas (jid. Velfke der Pijakenik). Tuo metu mieste žydiškos pirties dar nebuvo, o krikščioniškų veikė daug. Kiekvienas, iškūrenęs savo pirtelę, samdydavo Velfkę, kad tas pas jį pakviestų kitus žydus. Šauklis vaikščiodavo po gatves ir liūto balsu riaumodavo: „Vyrai! Pas Larkę į pirtį!“ arba „Moterys! Pas Petrą į pirtį!“ Tokioje pirtyje buvo nudurtas žemės nuomininkas Šmulkė

iš Vitkūnų [? *Vert. past.*] (jid. Šmulke der Vikitaner) už tai, kad pigiau už kitą žemę nuomojusį žydą pardavė grietinę.

Pelkynė (Di blote)

Pelkynė buvo miesto dalis, kur po lietaus stovintis vanduo pažaliudavo, apsitraukdavo maurais. Ten veisėsi varlės ir augo ramunės. Pelkynėje gyveno miesto varguomenė: Ruvenas Šaltkalvis (jid. Ruvn der Šloser), Chajė Varguolė (jid. Chaje di Oremens), Šolemas Šabsė, Hiršė Girtuoklis (jid. Hirše der Pijakenik), Icė Fakelčikas Smėlio Vežėjas (jid. Ice Fakelčik der Zamd-firer), Vėlvė Batsiuvys (jid. Velve der Šuster), Hercė Nikolajaus Kareivis (jid. Herce Nikolajevsker Soldat), Icė Jankelis Feinzingeris, Perekas „Krenta Dangus“ (jid. Perek „Der himl falt“), Chaimas Jankelis Beprotis (jid. Chajim Jankl der Mešgener), Henė Skarmalė (jid. Hene di Šlumper), Geršenas Vagis (jid. Geršn der Ganev) ir daug kitų. Per Simchat Toros šventę jie linksmindavo miestiečius, o patys raudojo dėl savo vargano gyvenimo.

Laidotuvės miestelyje

Savo srities meistras buvo Ruvenas Šaltkalvis Batsiuvys (jid. Ruvn der Šloser Šuster). Jis mirė ir paliko žmoną su šešiais vaikais. Duktė išvažiavo į Vilnių ir tapo tarnaitė. Vyresnis sūnus išvyko į Ameriką. Su kitu jo sūnumi Avromu Moške buvau sutaręs važiuoti į Daugpilį ieškoti darbo (Daugpilis jau tada buvo didelis miestas). Buvome aštuonmečiai berniukai, nusprendėme, kad išeisime į kelią ir palauksime prie Ramoškėnų kalno važiuojančio dilynano. Ten įkalnėn arkliai žingsniuoja lėtai, užsoksime ant galinės ašies ir pasieksime Daugpilį.

Pasiėmėme gabalėlį duonos, adatą, siūlą, palaukėme dilynano ir atsėdome ant užpakalinės ašies. Taip nuvažiavome iki Rygelių [? *Vert. past.*] kalvų. Ten konduktorius išlipo patvarkyti arklių ir pamatė du keleivius. Jis mus pažinojo ir nuvežė iki Novoaleksandrovsko (šiandien: Ežerėnai¹⁷).

¹⁷ Zarasai. *Vert. past.*

Rytojaus dieną vienas Ežerėnų žydas surinko 75 kapeikas, ir buvome ant stogo paragenti atgal į Uteną.

Mūsų slaptas geradarys

Jį vadino Šefteliu Auksakaliu (jid. Šeftl der Goldšmid). Taigi jis vertėsi auksakalyste. Nepaisant šio amato, buvo didelis varguolis, bet užtat visi žinojo, kad jis – padorus žmogus. Utenoje jam buvo labai mažai darbo. Kai dvarininkas ką nors užsakydavo pas Šeftelį Auksakalį, tas viską iki aukso dulkės gražindavo. Vyresnis jo sūnus išvyko ieškoti darbo į Vilnių, o neradęs iš nusivylimo nusinuodijo.

Kiekvieną šeštadienį Šeftelis pasiimdavo didelį krepšį ir vaikščiodavo po namus prašydamas chalos arba duonos. Žinodami jo neturtą, visi aukodavo ir buvo įsitikinę, kad jis renka sau. Netikėtai paaiškėjo, kad Šeftelis stengiasi dėl kitų, tų, kurie tyliai kenčia ir patys negali paprašyti. Taip iki šios dienos liko paslaptimi, kam jis išdalindavo produktus. Kad renka svetimiems, tapo akivaizdu tik tada, kai nusižudė jo sūnus.

Mūsų kapela

Muzikantai buvo paprasti žmonės. Jie linksmindavo per šventes. Smuiku grojo Zavelis Siuvėjas (jid. Zavl der Šneider). Kai paimdavo į rankas instrumentą, atrodydavo, kad tik jį ir tegirdi, nieko aplinkui nemato.

Jekė Siuvėjas (jid. Jeke der Šneider) visas jėgas atiduodavo suvaldyti cimbolams, kad tie derėtų su Zavelio smuiku.

Icikas Grojikas (jid. Icik der Špiler) pūtė fleitą. Hiršelis Vestuvių Vedėjas (jid. Hiršl der Badchn) visas moteris pravirkdydavo sodinant nuotaką¹⁸. Kai jis garsiai užtraukdavo „Kale lebn, kale lebn“¹⁹, įvykdavo tikrą „nuotakos pasodinimo“ ceremoniją. Valandų valandas stovėdavau šalia užmerktomis akimis ir klausydavau jų melodijų.

Išniekinamos mūsų mažosios kapinės

Tai įvyko tuomet, kai mūsų Utena ėmė augti. Kapinaitės gyvavo apie porą šimtų metų. Neprisimenu, ar tai atsitiko prieš Nikolajaus karūnavimą, ar po jo. Bet gerai pamenu, kad per Jom Kipurą. Dvarininkas Balcevičius liepė savo darbininkams (samdiniams) iškirsti kapinaitėse medžius. Mes, vaikai, sėdėjome ant sinagogos tiltelio, įsitraukę į savo nesibaigiančius pokalbius. Staiga mano dėmesį patraukė suaugusių

18 Tradicinių žydų vestuvių ceremonijos dalis *bazecens* arba *bazeceniš*, kai dainuojama nuotakai, šiai tuo metu sėdint ant simbolinio sosto. Vyksta prieš apgaubimą vualiu ir tuoktuves po baldakimu. *Vert. past.*

19 Jid. „Brangi nuotaka, brangi nuotaka“ – populiarios žydų vestuvių vedėjo *badcheno* dainos žodžiai. *Vert. past.*

kalbos ir balsai. Šnekėjo apie tai, kas vyksta mažosiose kapinėse. Išvada buvo tokia, kad reikėtų eiti ir išvaryti samdinius, bet tokią dieną į muštynes veltis negalima.

Utenos žydų laiškanešys Calė Nisenas Bakas

Jis mokėjo skaityti ir rašyti, jo darbas buvo platesnio pobūdžio nei vien laiškų išnešiojimas. Tuo metu nemažai Utenos žydų jau buvo išsibarstę už devynių jūrų marių, daugiausia – Amerikoje ir Afrikoje. Jų artimieji laukdavo laiškų, bet juos gavę nemokėdavo perskaityti ir atsakyti, nes mieste buvo nemažai beraščių. Laiškanešys Calė Nisenas Bakas balsu jiems skaitydavo atėjusius laiškus, o taip pat rašydavo atsakymus. Jis pasirašydavo net už pinigų, kuriuos tie gaudavo.

Šeštadienį visi su Calė Nisenu priešakyje eidavo į paštą. Per šabą laiškus įteikdavo krikščionis, nes mieste nebuvo eruvo²⁰. Ten Calė Nisenas perskaitydavo laiškus vietoje. Jis įkalbinėdavo žmones mokytis skaityti ir rašyti. Tuo metu rašyti mokė Binė Mokytojas (jid. Bine der Lerer). Iš pasiturinčių imdavo 1 rublį už mėnesį, iš vargingesnių – 50 kapeikų.

Utenos turgus iki 1909 m.

Pasiruošimai turgui vasaros mėnesiais prasidėdavo 2 valandą nakties. Pirmieji ateidavo kepurininkai (kailininkai). Jie pasidarydavo lentynas ir išdėliodavo savo kepures.

Turguje buvo galima nusipirkti įvairių daiktų, tokių, kaip, pavyzdžiui, moliniai indai, kuriuos Chajė Rašė gamindavo už miesto, prie Tauragnų kelio. Batsiuviai išstatydavo aulinius batus ir pusbačius. Šikšniai pardavinėdavo apynasrius ir pilnus pakinktus. Kalviai – ratus ir brikas. Siuvėjai – kelnes vyrams ir sukneles moterims. Avromas Kamrazas prekiaudavo žuvimi iš puodo. Buvo galima nusipirkti tepalo ratams, valgomąjį stalą ir suolų.

Vyko prekyba vilnos ir linų verpimo rateliais. Trumpai – viskuo, dėl ko kaimiečiai suvažiuodavo į miestą. Jau tuomet šie daiktai buvo padirbinti žydų amatininkų rankomis. Kiekvienas savo prekę girdavo kaip įmanoma garsiau, nuo balsų ir triukšmo maži vaikai pakirdavo iš miegų. Turgus būdavo miesto centre. Utenoje vykdavo ir prekymečiai, dideli turgūs, kuriems ilgai ruošdavosi tiek prekybininkai, tiek pirkėjai.

Prekymečiai turėjo pavadinimus ir pritraukdavo pirklių iš labai toli. Vykdavo vasaromis. Tada vežimai užimdavo visą miestą ir stovėdavo net už jo. Iš šių mugių gyveno didelė dalis miestelėnų.

Turgaus dienoms ir prekymečiams rengdavosi ir gaisrininkai. Pripildydavo statines

20 Žydų gyvenamos erdvės (kvartalo, miesto ar pan.) simbolinis aptvėrimas (viela ar kt.), kuris toje teritorijoje įgalina veikti kai kurias per šabą draudžiamas veiklas, pavyzdžiui, pernešti daiktus. *Vert. past.*

vandens, gatvėje paruošdavo visus įrenginius. Vandennešiai Nosenas ir Kasrė būdavo užsiėmę vandens išnešiojimu šeiminkėms ir miestan atvykusių kaimiečių arkliams.

Utenos turgus, iki 1909 m.

Karo prievolė iki 1905 m.

Į šaukimus karo tarnybon atsiliepdavo apie 500 vyrų, iš jų – 20–30 žydų. Žydų prievolinkus nuveddavo į mūrinę sinagogą. Ten jie likdavo uždaryti iki tarnybos. Būdavo galima atnešti jiems valgyti, bet užteiti neleisdavo. Kiekvieną žydų šauktinį iki komisijos ir atgal už parankių nuveddavo du uradniko padėjėjai. Atrodydavo, lyg lydėtų kalinį. Prie šaukimų susimetė apgavikų kompanija. Joisefas Chackelis ir jo būrys atvesdavo karo tarnybon „pakaitalus“: aklius, luošus ir kitaip pasiligojusius jaunuolius. Jie už pinigus prisistatydavo komisijai vietoj pasiturinčių sūnų. Taip tie išsisukdavo nuo karo prievolės.

Dažnai vargingi žydų šauktiniai patys nueidavo pas turtuolių tėvus ir paprašydavo sumokėti. Jaunuoliai, pasirengę tarnauti carui, surinktus pinigus išsidalydavo tarp savęs. Už pabėgimą arba nepasirodymą šaukimuose tėvai turėdavo sumokėti 300 rublių baudą. Kiekvienas jaunuolis, kurį manė esant tinkamą tarnybai, privalėjo čia pat, vietoje, prisiekti. Tačiau, jeigu jam pavykdavo pabėgti po priesaikos, tėvams baudos mokėti nereikėdavo.

Svarbus Utenos įvykis

Mūriniame kloize būrelis jaunuolių studijavo Talmudą. Knygas įsigijo už savo lėšas. Iniciatorius buvo Nosenas Grinbergas. Tada nunešė jas po chupa, grojo muzikantai, dalyvavo visas miestas. Ištįsą naktį valgė, gėrė ir šoko.

Religines knygas perrašinėdavo Zecharjė Perrašytojas (jid. Zcharje der Soifer). Kai

užbaigdavo, būdavo rengiama šventė. Kiekvienas, norėjęs prisidėti prie šios prievolės, įrašydavo pirmą savo vardo raidę. Per iškilmes skaitydavo iš tos raidės prasidedančią ventraščio eilutę, gerdavo į sveikatą ir skirdavo piniginę auką, o po to garbūs miestiečiai arba užsakovas nunešdavo knygą po chupa – kol ji neatsidurdavo aron kodeše.

Tada mieste būdavo šventė. Kloize arba sinagogoje gerdavo degtinę ir visą naktį šokdavo.

Kojinių mezgyklos

Anuomet veikė dvi kojinių mezgyklos. Viena priklausė Zecharjei Kojinių Gamintojui (jid. Zcharje der Zokn-Macher). Ji buvo įsikūrusi Pelkynėje. Ten dirbo neturtingos Utenos merginos, daugiausia gyvenusios toje miesto dalyje.

Kitas įmonininkas Helferis buvo ant Kalno. Pas jį dirbo merginos iš visos apylinkės. Kai viena kuri išmokdavo apsieiti savarankiškai, jis duodavo mezgimo mašiną, ir ta galėdavo dirbti savo namuose. Helferis parūpindavo siūlus, o pasiimdavo gatavas prekes. Jis dirbo Vilniui.

Tuo metu ant Kalno gyveno garbūs miestelėnai, tokie kaip Michė iš Rašės (jid. Miche der Rešer), Arjė Joisefas, turėjęs didžiausią Utenos bakalėjinių prekių didmeninės prekybos kontorą, chasidų sinagogos prižiūrėtojas, Mejeris Juodasis (jid. Mejer der Švarcer), Šmuelis Lifšicas ir kt. Kai sudegė rabino namas, jie priėmė rabiną Benjomeną gyventi pas save, ant Kalno.

Po mano grįžimo iš Daugpilio

1899 m. aš išvykau į Daugpilį. Grįžau iš ten 1903 m. jau kaip knygrišys. Nuėjau dirbti pas knygrišį Faivkę Segalį už 25 kapeikas per savaitę. Jo dirbtuvė buvo pas vyndarį Chaimą Henechą. Šis turėjo sūnų ir dvi dukteris. Jie gyveno rabino kaimynystėje. Gaudavo laikraštį *Hacefira* (hebr. *Signalas*), pas juos būdavo aptariami įvykiai Rusijoje, karas su Japonija, fronto naujienos.

Čia ateidavo ir rabino sūnus Hiršelis, taip pat domėjęsis pasaulietinėmis problemomis. Apskritai pas Chaimą Henechą rinkdavosi visi, kuriems rūpėjo įvykiai Rusijoje ir plačiame pasaulyje. Kartais atsitikdavo taip, kad sinagogos prižiūrėtojams nepatikdavo pamokslininko kalba ir jie nepastatydavo lėkštės jam sumokėti. (Į lėkštę klausytojai mesdavo pinigus). Tuomet rabino Hiršelis ir Chaimo Henecho sūnus pereidavo per miestą ir surinkdavo pamokslininkui užmokestį.

Mano šeiminkas Faivkė turėjo ryšių su slaptąja Rusijos policija. 1905 m. jis įskundė penkis žydų jaunuolius: Hilelio sūnų Avromą, Basios Hodes sūnų, stikliaus sūnų Isroelį ir Nochemą Volfą. Penkto vardo neatsimenu. Vėliau Faivkė – pagal slaptosios

polycijos nurodymą – persikėlė gyventi į Ukmergę.

Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, 1920 m. buvau jį sutikęs Kaune. Pasiūlė kartu važiuoti į Šančius perduoti sveikinimus nuo politinio kalinio. Pažinodamas Faivkę, sutikau. Mačiau, kaip jis įteikė laišką iš kalėjimo. Daugiau jo neregėjau.

Žvejys Avromas Kamrazas

Jis dirbo pas kitus žvejus. Buvo labai teisingas ir doras. Nurodydavo blogybes ir su jomis kovojo. Po tėvo mirties ėmė mus globoti. Rusijoje jaunuoliai pasą dėl karo prievolės gaudavo tik vieneriems metams. Kiekvienais metais reikėdavo jį atnaujinti.

Kartą, kai atvykau pakeisti dokumento, mane sulaukė. kažkas buvo apie mane pranešęs policijai. Kamrazas atvyko pas policijos viršininką ir mane apgynė. Pasakė esąs mano globėjas, o viršininkas neturįs teisės manęs areštuoti – jei tai įvyksią, jis pasirengęs būti suimtas pats. Kitą dieną buvau paleistas.

Mūsų bendruomenės religinė pradžios mokykla (Talmed toire)

Utenoje buvo daug gerų žmonių. Jankelis ir Hiršelis Treivisai turėjo brolių. Šis nusinuodijo. Jis gyveno Rusijoje ir prieš mirtį paliko 500 rublių Utenos bendruomenės pradžios mokyklos statybai. Buvo nupirkta sklypas ir atidaryta *Talmed toire*, turėjusi didelę reikšmę žydų varguomenei.

Pirmojo pasaulinio karo pradžia

Kaip žinoma, 1914 m. prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Caro armija frontuose patyrė didelius pralaimėjimus. Kai pradėjo ieškoti kaltų, prisiminė žydus. „Žydai šnipinėja vokiečiams“, priekaištavo „Juodoji šimtinė“.

1915 m. gegužės 5 d. Nikolajus Nikolajevičius išleido įsakymą, pagal kurį visi Kauno ir Kauno gubernijos žydai per 24 valandas turėjo palikti savo gyvenamąsias vietas. Utenos ir Anykščių šis potvarkis nepalietė. Aiškinama, kad dėl Maskvos gubernatoriaus Veriovkino įtakos. Jis „savo žydėlius“ apsaugojęs. Veriovkino valdos buvo už 3 km nuo Utenos, ir jis jautęs miestui tam tikrus sentimentus.

1905 m., kai rusų baudžiamosios ekspedicijos ėjo per miestelius ir kaimus, mušė, suiminėjo ir naikino visus, kurie buvo įskūsti kaip maištininkai, Utena taip pat nenukentėjo.

Panevėžio žydų vaikų namai ir pabėgėliai

Mano sesuo su šeima gyveno Panevėžyje. Laukiau, kol jie atvyks į Uteną, ir išėjau į geležinkelio stotį pasitikti. Ten būnant, atvažiavo krovininis traukinys. Iš jo išlipo dvi moterys ir ėmė kažką ieškoti. Man pasiteiravus, atsakė, kad esančios iš Panevėžio vaikų namų. Dviejuose vagonuose vežančios 82 auklėtinius. Dar iš Panevėžio nusiuntusios Utenos rabinui telegramą. Jau temo, netoliese buvo 4 Utenos vežikai, į stotį atgabėję linus. Paprašiau jų visus nuvežti pas mane namo.

Kitą rytą atėjo kelios žydės, ir mes nuvedėme vaikus į žydišką pirtį. Maisto nupirkome turguje. Moterys turėjo šiek tiek pinigų išlaidoms. Kad galėtume juos apipirkti, reikėjo rabino sutikimo.

Buvo Šavuoto šventė. Rabinas meldėsi. Kai jam papasakojo, kokia padėtis, ir paklausė, ar galima turguje nupirkti vaikams sviesto, sūrio, grietinės, kiaušinių ir apskritai visko, ko reikia pavalgymui, tas valandėlę susimąstė, o tada atsakė teigiamai.

Anomis dienomis Uteną buvo užtvindę pabėgėliai. Juos priglausdavo, kur tik įmanoma. Kai atvažiavo vežimas su seniais ir vaikais, jiems pasakė apsisistoti Kirpėjų maldos namuose. Bet Icė Jankelis nepriėmė, tai mes išėmėme langą, atidarėme duris ir juos įleidome.

Panevėžio vaikų namų auklėtiniai pas mane užsibuvo ilgokai. Vėliau persikėlė į moterų sinagogą. Iš ten juos paėmė Peterburgo pagalbos komitetas, rūpinęsis išvartais žydais.

Statome šulinį civilių ligoninei

Darbas buvo labai sunkus. Dalyvavo daug žydų. Turėdavome per dieną gauti po 2 svarus duonos, tačiau negalėdavome jos pasiimti. Ją dalindavo 11 valandą ryto, o mums neleisdavo atsitraukti. Taigi buvome nuolatos alkani ir dažnai ilsėdavomės. Vieną sykį vokiečių medicinos seselė pamatė mus sėdinčius ir pradėjo šaukti: „Prakeikti kiaulės!“, „Utėlėti šunys!“.

Bernatas per Jom Kipurą šventę

Per didžiuosius gaisrus sudegusią Utenos sinagogą pradėta atstatinėti 1914 m., dar prieš karą. Karo metu darbai nutraukti. Sinagoga užbaigta per vokiečių okupaciją, joje įrengta apskrities valdyba. Stogą malksnomis dengė Velvė Šeras (žandaras). Bernatas liepė jam dirbti per Jom Kipurą. Pasakiau Velvei: „Eikite melstis, o aš už jus padirbėsiu.“ Bernatas apie tai sužinojo, pamatė, kad Velvės nėra, ir paklausė manęs: „Kur dingo senas žydas?“ Paaiškinau, kad žydams tai švenčiausia diena, ir jie turi melstis. Bernatas

atrėžė: „Gineitis man sakė, kad būtent šiandien visi žydai turi dirbti.“

Utena per Rusijos revoliuciją

Rusijos revoliucija paveikė Utenos valdžią. Pradėta visus imti į darbus. Kiekvienas turėjo dirbti 3 dienas per savaitę. Turtieji galėjo vietoj savęs pasamdyti kitus, o vargingesnieji dirbo patys, taigi jiems priklausė atlyginimas. Įkurtas žydų komitetas: Moišė Kopelovičius, Michė Ritualinis Skerdikas (jid. Miche der Šoichet), Bencė Bermanas, Isroelis Bekeris ir šių eilučių autorius.

Tuo metu buvo daug sunkumų. 1918 m. pasitraukus vokiečiams, lietuviai taip pat įkūrė savo komitetą. Jie norėjo iš vokiečių viską perimti, bet dauguma Utenos gyventojų buvo žydai. Bencė Bermanas ir aš ėjome tartis su lietuvių komitetu, kad gautume žydams sandėliuose saugomų grūdų.

Po ilgų derybų sutarėme dėl 50 proc. mūsų prašomų grūdų. Juos pervežėme į Špėsės Breineso namus. Dėl padalijimo suorganizuotas susirinkimas pas Rochmaną. Ten buvo įsikūręs žydų komitetas. Mane paskyrė vadovauti dalyboms, tačiau negalėjo nuspręsti, kam tų grūdų duoti.

Pasiūliau, kad grūdai būtų dalijami žmonėms, kurie neturi arklių, nekepa pardavimui duonos ir neprekiauja. Kiekvienas gavo po pūdą. Priėmus sprendimą, likau vienas. Baigiant dalybas, 2 maišai dar buvo nepanaudoti. Mano paprašytas Šnejeris Nešikas (jid. Šnejer der Treger) nugabeno juos rabinui. Kiti komiteto nariai apie tai nežinojo.

Į Uteną atvyksta ministras Rozenboimas

Susitikimas vyko hebrajiškoje mokykloje. Buvo įleidžiama pagal kvietimus. Mūsų, jidišistų, nepakvietė. Ponas Bajeris gavo ir padalino keletą kvietimų. Įėjome dešimt vyrų. Netrukdėme. Mus pamatęs, ministras paklausė: „Ir jie – uteniškiai?“

1923 m. vyko nacionalinis žydų suvažiavimas. Ten dalyvavau kaip Utenos delegatas.

Antanui Smetonai užėmus valdžią, panaikinta draugija *Kultur lige* ir suimti jos šalininkai, kairiųjų pažiūrų žmonės. Mane taip pat areštavo. Dalį paleido. Trys vyrai liko ilgesniam laikui. Už kiekvieną iš mūsų reikalavo 2000 litų užstato.

Per Pesachą vaikštinėdamas kalėjimo kieme sutikau kalėjimo savininką poną Leviorą. Jis ėjo iš sinagogos. Paprašėme, kad šventės proga duotų po stikluoką. Šiek tiek vėliau mus pakvietė pas jį ateiti. Ponas Levioras sėdėjo su trupučiu degtinės, žiūrėjo pro langą, o mes išgėrėme.

Bendruomenės sekretorius Zeidmanas užsiėmė įvairiais prieš valdžią nukreiptais reikalais. Kai 1926 m. valdė socialdemokratė ir prezidentė Grinius, buvo žinoma, kad

tai truks neilgai. Zeidmanas padarė man užsienio pasą, ir aš išvykau į Argentiną.

1926 m. įvyko perversmas, Grinius ir socialdemokratų vyriausybė buvo nušalinti. Valdžią užėmė nacionalistai su Voldemaru priešakyje. Tai buvo fašistinė vyriausybė. Ji įvykdė daug areštų visoje Lietuvoje, taip pat ir Utenoje. (Dėl sveikatos būklės 1930 m. aš grįžau).

Utenoje įkuriamas draugijos OZE²¹ skyrius

Utenoje gyveno daug neturtingų šeimų. Buvo vaikų su apšalusia galvėlių oda (niežai). Kadangi Lietuvoje veikė organizacija OZE, Utenoje įkūrėme jos skyrių. Valdybą sudarė: mokytojas Leichas, Matesas, Berkalis, Tankelis, K. Goldfeinas, Šajelė Icikas Zivas. Gydytojas buvo Kuklianskis. Jis du kartus per metus patikrindavo mokyklinukus, pasižymėdavo sergančius ir silpnus. Už apžiūrą gaudavo po 200 litų. Aptekusius šašais siųsdavome gydytis į Kauną. Silpniesiems vaikams organizuodavome mėnesio trukmės stovyklą miške.

Draugijos OZE vaikų stovykla Utenoje, 10-ojo jubiliejaus proga

Turėjome draugijos narių. Nario mokestis buvo 1 litas per mėnesį. Mokėjo nedaug kas. Į stovyklą atrinkdavo gydytojas Kuklianskis.

Dauguma vaikų buvo iš jidiš mokyklos. Duonos paėmėme iš Iciko Eizeno, mėsos – iš mėsininko Nachmeno. Skolas apmokėdavome iki naujų metų. Žiemomis vaikus aprūpindavome šiltais daiktais, batais, veltiniais. Daugiausia kenčiančių nepriteklus mokėsi jidiš mokykloje. Neblogai juos paremdavome. Batsiuvys Leizeris Kacas pagamindavo batus (imdavo tik už odą), Šmuelis Berčikas Jofė ir Oizeris Šeinesas nemokamai padarydavo ruošinius. Chanė Goldfein ir kitos siuvėjos pasiūdavo

21 Rus. *Общество здравоохранения евреев* — Žydų sveikatos apsaugos draugija. Jos tikslas buvo šviesti žydų gyventojus sveikatos apsaugos klausimais, rūpintis vaikų ligų profilaktika ir diagnostika, epidemijų prevencija. Vert. past.

mergaitėms sukneles ir paltukus. Siuvėjas Abė už berniukų drabužius imdavo tik pusę kainos. Veltinių vėlėjai, batsiuviai padirbindavo veltinius.

Kad gautume lėšų, per turgų organizuodavome Gėlių dienas. Surinkdavome nemažai pinigų. Paremdavo ir kaimiečiai.

Abi Utenos mokyklos draugijos OZE vasaros stovykloje

Ivykis, kurį noriu pažymėti

Utenoje gyveno turtingesnių ir vargingesnių mėsininkų. Jie tarpusavyje konkuravo. Pagrindinė kova vykdavo skerdykloje. Skerdikai buvo Michelis ir Ješajė. Ten dirbo ir mėsininko brolis nebylys Nochemas.

Kartą skerdykloje kilo sąmyšis. Mėsininkai susikivirčio. Tarp triukšmadarių buvo ir Icikas Goldfeinas. Skerdikas Michelis mirktelėjo nebyliui, ir tas kirviu perskėlė Icikui galvą. Prie ligonio budėjo visas Utenos jaunimas. Po penkių dienų jis mirė. Praėjus gedului²², bendruomenė sušaukė susirinkimą, kurio tikslas buvo išteisinti kaltuosius dėl Iciko Goldfeino žūties.

Gėlių diena Utenoje, 1920 m. (skurstantiems vaikams apmokyti). Mokytojas Dambė, Chajė Kac, Moišė Zaras. Iš dešinės į kairę, pirmą eilę: Beilė Vainerman, Kalmanas Goldfeinas, Dvoirė Brestovicki, Benjomenas Brestovickis, (jų vaikai) Chackelis Zalkindas, Rochelė Šelkan. Antra eilė: Pinchesas Rudaševskis, Chajė Lerer, stovi mokytoja H. Šarfštejn. Trečia eilė: Baron, Sorė Rochelė Kac, mokytojas Dambė, Chajė Kac, Moišė Zaras.

22 Jid. „šlošim“ – trisdešimties dienų gedėjimo periodas. Vert. past.

Apie Seimę Šterną ironiškai sakydavo: ieško teisingumo, bet rasti negali. Jis ilgesnį laiką buvo Utenos savivaldybės pirmininku. Vadovavo ir bendruomenės posėdžiui, kuriame svarstytas minėtas klausimas. (Seimė taip pat studijavo Talmudą). Mes su broliu Judeliu Leibu buvome artimiausi kaltintojai. Du Icės Goldfeino brolius, taip pat mėsininkus, į posėdį kviesi bijojo.

Judelis Leibas Goldfeinas pasakė, kad reikia rasti kaltininkus, ir kalbos pabaigoje suriko: „Klausyk, Izraeli!“²³

Aš, gavęs žodį, tariau: „Nesuprantu, kam reikėjo sukviesti žmones? Nejaugi neaišku, kas įvyko? Ko gi čia ieškoma? Atrodo, kad tai ne posėdis, o spektaklis. Kad žmogus yra nieko vertas, kai kalbama apie pinigus. Kaip galite rasti kaltininkus, jei, be akiplėšiškumo, daugiau nieko neturite. Nėra ko ieškoti ten, kur viešpatauja arogancija.“

Taip susirinkimas ir baigėsi.

Utenos Liaudies bankas

Nežiūrint to, kad buvau Liaudies banko revizijos komisijos narys, man sunku prisiminti apie jo veiklą. Lietuvoje liaudies bankai atsiradė po Pirmojo pasaulinio karo. Tai buvo Amerikos pinigai, skirti padėti atsigausti, atstatyti savo namus, atidaryti parduotuves, apskritai įsikurti per karą nukentėjusiems žydams.

Liaudies bankas žydų ekonominei padėčiai buvo svarbus po karo ir vėliau. Prie jo veikė labdaros draugija *Gmiles chesed*. Ji įkurta iš tam numatytų lėšų. Įstatinis kapitalas buvo 5000 litų. Kiekvienais metais draugija dar gaudavo 200 litų iš Liaudies banko pelno.

Jos valdybą sudarė: Šmuelis Lifšicas, Kasrė Finkelis ir K. Goldfeinas. Kiekvienas, turėjęs laiduotoją, galėjo pasiskolinti iki 50 litų.

Techninį draugijos darbą neatlygintinai atlikdavo Liaudies banko tarnautojai. Būdavo apmokamos skolos ir gaunamos naujos paskolos. Per visą draugijos gyvavimo laiką pasirašyta sandorių už maždaug 500 litų. Niekas nebuvo apkaltintas ar įskųstas dėl skolos negrąžinimo.

Žydų pirtis

Po Pirmojo pasaulinio karo suremontuota žydų pirtis. Iš jos čiaupų bėgo karštas ir šaltas vanduo. Buvo padirbintos spintos susidėti daiktams. Įrengta higieniškesnė prausykla. Sienos iškljuotos baltomis keraminėmis plytelėmis, vanduo šildytas garais.

23 Pirmieji vienos svarbiausių žydų maldos žodžiai. Vert. past.

1940 m. - sovietų „išvadavimas“

Į Lietuvą, o taip pat ir į Uteną, sovietai įžengė 1940 m. Didelė dalis jaunimo nubėgo į partiją. Aukštas pareigas propagandinėje ir agitacinėje sistemoje užėmė Faivė Ozeris. Jis vadovavo rinkimams į pirmą Seimą, vėliau priėmusį nutarimą prisijungti prie Sovietų Sąjungos. Beveik visi tapo MOPR'o nariais.

Kai surengėme mokytojos Sorės Tankel išleistuves iš Utenos jidiš mokyklos, visi irgi davė MOPR'ui pinigų, pirmoji 20 rublių paaukėjo pati Tankel.

Pirmaisiais mėnesiais sovietai dar elgėsi korektiškai, nieko nepuolė, nepersekiojo. Pagal rusišką sistemą tuojau atsirado du centrai: vykdomosios valdžios ir partijos. Pastarajai priklausė daug žydų.

Buvo nacionalizuotos didelės parduotuvės. Šio proceso metu viskas inventorizuota. Į parduotuves paskirti žmonės iš partijos. Daugelis ieškojo progos gauti darbą.

Atsirado nemažai kyšininkų. Kiekvieną vakarą prieš uždarymą Faivės Ozerio sesuo praeidavo pro parduotuves. Jos bijojo, vadino „baltąja apykaklaite“. Tie, kurių Faivė Ozeris nemėgo, liko bedarbiai. Geri amatininkai Icikas Eizenas, Mejeris Šaltkalvis (jid. Mejer der Šloser), Eljė Kurinas ir kiti neturėjo darbo.

Įkurtos amatininkų artelės: stalių (dauguma buvo krikščionys), siuvėjų, kirpėjų. Metalo apdirbėjai į tokį susivienijimą nesusibūrė, nes jam panoro vadovauti Benjomenas Blochas. Jau prieš pat karą, kai sovietai ėmė siųsti į Sibirą nepageidaujamus elementus, įvyko nemažai kuriozų. Buvo sukeisti pasiturintieji su tą pačią pavardę turėjusiais vargšais: turtuolis Leibas Kacas – su skurdžiumi Leibu Kacu, spaustuvės savininkas Geršenas Segalis – su staliumi Zeliku Segaliu. Bencė Kacas, talkinęs vežant žydus Rusijos gilumon, po to pats su šeima buvo ten išgabentas.

Karo pradžia

1941 m. birželio 23 d., 2 valandą dienos, kai ant Utenos jau krito bombos, o vokiečiai stovėjo prie Kauno, išvažiavome iš miesto. Tai pavyko Naftolės Melamedo, nupirkusio didelį arklių kinkytą vežimą, dėka. Jame sėdėjo mano ir jo šeimos su labai nedaug daiktų.

Nusprendėme vykti Rusijon. Pasirinkome pagrindinį kelią, kuriuo traukėsi sovietų armija, nors jį ir smarkiai bombardavo vokiečių lėktuvai. Žydai, važiuavę šalutiniais keliais, buvo nužudyti lietuvių ir lenkų.

Grįžimas iš Rusijos

Iš Rusijos grįžau 1945 m. rugpjūčio 15 d. Utena buvo labai nuniokota. Mūrinių parduotuvių eilės sugriautos. Iš vietos, kur gyvenau, nieko nelikę. Nebebuvo maldos namų, stovėjo tik sinagoga ir mūrinis kloizas. Dalis žydų trobų sudegė, dalį išplėšė lietuviai, net rąstus į kaimus persivežė. Utenoje ir aplinkiniuose miesteliuose nerasi nė vieno žydo. Apima tikras siaubas.

Einu prie duobių, prie kurių nužudyti mano mylimiausieji ir brangiausieji. Jie guli kartu su visais Utenos ir apylinkių žydais. Tai – didelis smėlėtas plotas prie pelkės, miške, užstojančiame kelią į Užpalius ir Sudeikius. Ten voliojasi įvairūs daiktai, nebylūs čia įvykusių didelių ir siaubingų skerdynių liudininkai. Randu psalmyną ir maldaknygę. Mėtosi iširę neštuvai, kuriais atgabeno ir gyvus į duobes suvertę pasiligojusius senius. Stovi rusų padarytas medinis antkapis su žvaigžde.

Sutinku keletą žydų, Jankelį Leizerį iš Labanoro ir dar porą, – jie išsislapstė miškuose. Ieškau, ar iš mano didelės šeimos ko nors neliko. Žinojau, kad brolis buvo pas tokį Sadeikį paslėpęs daiktų. Nusprendžiu pas jį nueiti, jis gyveno už 5 km nuo Utenos. Žydai mane atkalbinėja, nes miškuose ir kaimuose daug banditų.

Ėjimui pasirenku turgaus dieną, kai keliai pilni vežimų. Valstiečiai, kuriuos sutikau, žegnojosi, vienas nušoko nuo vežimo ir mane pabučiavo. Sadeikių troboje buvo tik žmona.

Man įžengus, ji labai išsigando ir iš karto pasakė, kad nieko nežino. Jų namuose atpažinau keletą brolio daiktų. Nusprendžiau nueiti į Sudeikius. Ten sutikau montuotoją, gyvenusį prie Klovinų. Jis man paaiškino, kad mano brolių nužudė dėl to, kad aš išvažiavau.

Duobėse

Tada paklausiau: „O už ką nužudė žydus, kurie brolių neturėjo?“ Montuotojas papasakojo, kad kartą mano brolis buvo pas jį atėjęs sumuštas, pernakojęs, daugiau jis jo nematęs.

Vėliau jis atidavė brolio žadintuvą ir keletą daiktų. Kai pradėjau klausinėti, kas po mano išvykimo atsitiko žydams, man papasakojo, kad pirmoji buvo nušauta Goldė, Chanės Flekserio žmona (mano dukterėčia). Ji su savo dviem mažais vaikais ėjo keliu.

Pirmas valstybės organizuotas Utenos nužudytųjų palaikų atkasimas 1944 m.

Būdama truputį priekurtė, neišgirdo, kad jai liepiama sustoti, ir ją nušovė. Advokatas Škladeris, matęs, kaip dvi mergytės liko stovėti prie nušautos mamos, pakvietė neturtingą pažįstamą valstietį ir atidavė jam savo arklį su vežimu, kad tas našlaitės priimtų pas save. Vienai buvo septyneri, kitai dveji su puse.

Advokatą Škladerį nukankino jo paties kieme. Tai padarė valstiečiai, dirbę jo žemę. Ruveną Vainunskį prie jo namo nušovė kaimynas. Naktį iš antradienio į trečiadienį buvo iššudytos Moišės Kopeliovičiaus ir Leizerio Maco šeimos. Trečiadienio vakare Uteną užėmė hitlerininkai. Pirmiausia lietuviai iš penktosios kolonos sudarė komitetą, įsakinėjusį žydų gyventojams.

Lietuvių iššudyta Moišės Mandelio šeima

Komitetui vadovavo Zagorskė. Iš pradžių jie didžiąją dalį žydų nuvarė į Šilinės mišką ir ten laikė tris dienas po atviru dangumi. Už bandymą pabėgti buvo nušautas Liovė Segalis. Zibisas Karpickis ir kiti jo bendrininkai atėjo kaip geri draugai ir pasiūlė mainus. Tegu žydai atiduoda vestuvinius žiedus, o jie atnešią duonos. Žiedus banditai paėmė, bet pažado netesėjo.

Išpuoliai prieš žydus darėsi vis agresyvesni ir baisesni. Mano svainė

Berta Goldfein ir ponis Levior nuėjo pas vokiečių komisarą prašyti, kad juos apsaugotų. Tas pažadėjo, kad viskas bus sutvarkyta. Vokiečiai pasikvietė du berniukus ir liepė jiems vienas kitą badyti šautuvų buožėmis. Vienas jų buvo Šneikė Kučgalis, kitas – Berkė Judelis Goldfeinas. Šneikė sužeidė Berkę. Vokiečiai nugabeno jį į ligoninę. O Šneikę dėl sužalojimo uždarė į kalėjimą. Jie tėvo akyse išprievartavo Ruveno Kabo dukterį. Po šio įvykio jis pasiėmė savo vertingus daiktus ir nusiskandino upėje.

Kai vokiečiai pamatė, kad tarp žydų daugėja savižudybių, atrinko stipresnius vyrus, iš viso apie 500, ir uždarė juos į kalėjimą. Kitus išvarė iš namų į Ežero gatvę.

Ši gatvė buvo Utenos getas. Joje visi likę žydai gyveno apie mėnesį.

Pas Mickę Stalių (jid. Micke der Stoler) veikė Žydų taryba. Ten laikytos visos talmudisto Švabskės perduotos knygos. Vienintelė knyga, kurią rado, buvo laidotojų draugijos *Chevre kediše* (jid. *Šventoji brolija*) metraštis. Bet ir jis prapuolė.

Šmerlę Mėsininką (jid. Šmerl der Kacev) kulka pervėrė prie Grybelių. Jis šešias savaites klaidžiojo po miškus. Paskutinis banditų nušautas žydas buvo Berelis Kurinas. Jam leido gyventi iki 1941 m. Jom Kipuro šventės, nes buvo geras savo srities specialistas. Prieš naujus metus Saldutiškyje sučiupo ir nužudė provizorių, dirbusį Lukaševičiaus vaistinėje, ir Abės Goldfeino ženą.

Tiek sužinojau apie Utenos žydų žūtį. Tąsyk mieste praleidau penkias savaites ir pradėjau galvoti, kaip įamžinti ir pagerbti mūsų artimiausiųjų ir brangiausiųjų kapą.

Vilniuje įkūrėme komitetą, kuris tuo pasirūpintų. Nutarėme užtvirti tvorą ir pastatyti paminklą. Taip pat – kad visi žydai, Utenoje parduodantys savo namus, turėtų šiam reikalui skirti 10 proc. nuo gautos sumos, kiekvienas pagal išgales gali ir paaukoti.

Prie sumanymo aktyviai prisijungė Icikas Vainermanas, Perecoas iš Vyzuonų, Peisechas Nombergas (ukmergiškis, gyvenęs Utenoje) ir Motelis iš Debeikių. Surinkti lėšų Vilniuje padėjo Goldė Šuster, Liovė Šeras, Avromas Moišė Kaširas, Nochemas Icikas Karbas ir aš. Vėliau, kai grįžo iš Sibiro, – buvo ten ištremtas – paminklo statybą labai rėmė Jankelis Šeras.

Kasmetinė žuvusiųjų paminėjimo eisena iš Utenos į Rašę

Vyriausiasis Utenos inžinierius už 300 rublių parengė paminklo projektą. Už pastatymo darbus sumokėjome 20 000 rublių. Visas medžiagas turėjome nupirkti patys. Kad ant kapų nesiganytų galvijai, iškasėme 1 m gylio ir 2 m pločio griovį. Tai taipogi atsiėjo 20 000 rublių. Antkapis, kurį įmūrįjome, kainavo 6000 rublių.

Motelis iš Debeikių apšodino duobę medžiais. Apskritai kiekvienas darė, ką galėjo, kad paspartintų darbus.

Utenos rajono partijos komitetas visai neprisidėjo. Stengėmės, kad

viskas būtų užbaigta pirmosioms metinėms, ir 1946 m. pirmą kartą suorganizavome išvyką prie kapo. Važiavome sunkvežimiu, mūsų buvo 50. Vėliau tokios išvykos tapo tradicija, jose dalyvaudavo apie 200 asmenų. Tai jau šiek tiek priminė žydų tautines demonstracijas. Per kiekvienas metines pasiimdavome ir religingą žmogų.

Mūsų 1946 m. pastatydintas paminklas buvo pirmasis visoje Lietuvoje, skirtas nužudytiems žydam.

Taip pat lankydavome didžiąsias kapines už 3 km nuo Utenos. Taip jas saugojome. Mažąsias kapines sunaikino rusai, taip pat ir lietuviai. Antkapinius paminklus panaudojo sau statomų namų pamatams. Krupeckio namo pamatai padaryti iš žydų antkapių.

Tai – Sovietų Sąjungai būdingas reiškinys. Vilniuje ant kalno pastatyti Profsajungų rūmai. Į juos vedė laiptai iš žydų antkapių.

Prasidėjo prieš mus nukreipta kampanija, kuria buvo norima mums sutrukdyti normaliai paminėti žūties metines. Iš pradžių uždraudė kalbėti kadišą, rengti gedulo ceremoniją, sakyti vakaro maldą. Tai suorganizavo komunistų pakalikai.

Iš Vilniaus pasiimdavome rabiną, ritualinį skerdiką ir kitus religingus žmones. Taip vykdavome savo pareigą pagerbti aukas. Kai mums uždraudė melstis ir kalbėti kadišą

prie bendro kapo, nusprendėme perkelti ceremoniją į senąsias kapines.

Perkelti pirmųjų 500 aukų palaikai

Komunistų valdžiai nepatiko mūsų atsidavimas žūties vietai, ir ji pradėjo ieškoti įvairių priekabių, kad galėtų nugriauti paminklą. Buvo išsisukinėjama, neva atminimo akmuo netinkamas, nes ant jo nėra lietuviško užrašo. Komunistų teisuoliams nepatiko ir išsireiškimas „šventos sielos“. Rado jie ir kitų trūkumų.

Mes nenorėjome ir negalėjome uždėti lietuviško užrašo, nes žydus nužudė lietuviai. Rašėje neiššovė nė vienas vokietis.

Kai sužinojau, kad nuspręsta paminklą nuimti, išsiuntėme telegramą Utenos partijos komitetui – už ją sumokėjau 100 rublių.

Telegramoje pareiškėme, kad turime teisę ant paminklo rašyti viską, ką jaučiame, nes patys už jį sumokėjome, patys pastatėme ir jis yra mūsų nuosavybė. Tuo pačiu metu išsiuntėme protestą ir į ministeriją.

Paaškęjus, kad tai nieko negelbėja, padaviau skundą į Vilniaus Lietuvos centrinę partijos komitetą.

Kai buvau ten pakviestas, paaiškinau, kad paminklas stovi jau 18 metų ir niekam iki to laiko netrukdė. Jei jie manantys, jog reikia lietuviško užrašo, tegu liepia pagaminti atskirą lentelę ir stato ją, kur panorėję. Pridūriau, kad paminklo nugriovimo atveju apie tai sužinosiąs visas pasaulis, nes nuslėpti jau nieko nebeįmanoma. Vis dėl to užrašas nuo paminklo buvo nuplėštas ir uždėtas naujas lietuvių, rusų ir jidiš kalbomis.

Nepaisydami mūsų įspėjimų, šventos vietos niekinti nesiliovė. Partija ir policija apsimitė nieko nematančiomis. Po kurio laiko išgirdome, kad kapus kasinėja neaiškūs asmenys, tikėdamiesi ten rasti aukso. Juk jie žinojo: aukos prie duobių ėjo tiesiai iš namų ir su savimi nešėsi įvairių vertingų daiktų. Daugelis turėjo auksinius dantis – plėšikai nesibodėjo jų ištraukti iš negyvėlių burnų. Ieškotojai buvo vietiniai ir gerai žinojo, kur, kokioje vietoje kasti.

Utenos apskrities pirmasis sekretorius į mūsų kreipimusis reagavo išsisukinėjimais ir pasiteisinimais. Į raštiškus skundus visai neatsakė. Taigi mes, aš ir Goldė Šuster, nuėjome pas jį į namus. Žmona pasakė, kad vyras turguje. Tačiau ten sekretoriaus neradę, vėl grįžome pas jį. Informavome, kad atkastuose kapuose ieškoma ne tik aukso – niekintojai ištraukia palaikus ir jais prekiauja. Jei šis vandalizmas nesiliausiąs, pažadėjome kreiptis dar aukščiau ir pakelti didelį triukšmą.

Po mūsų apsilankymo prekyba palaikais baigėsi, bet aukso buvo tebeieškoma toliau.

Kartą piemuo pamatė, kaip kasinėjami kapai. Pradėjo šaukti. Kasinėtojai pabėgo,

toje vietoje palikę kastuvą ir žibintą. Kaltųjų nieieškojo.

25-ųjų žūties metinių proga ėjome iš miesto į kapus su gėlių vainikais. Gedulo procesijoje buvo dalyvių iš Utenos, Anykščių, Užpalių, Vyžuonų, Molėtų, Radeikių, Debeikių, Leliūnų. Eisena padarė didelį įspūdį ir krikščionims. Jie akivaizdžiai pamatė, kad mes prisimename ir niekada neatleisime už nusikaltimus, padarytus prieš žydų tautą.

Juzikas Mūrininkas (jid. Juzik der Muler) iš Ežero gatvės prieš mirtį parodė, kur buvo nušauti 500 žydų, laikyti kalėjime. Tai mums perdavė Jankelis Šeras.

Atvykome iš Vilniaus pilna mašina žydų. Kasėme iki vėlyvos nakties ir radome apie 200 nužudytųjų.

Juzikas vokiečių okupacijos metais buvo Utenos burmistru. Kai 1944 m. miestą vėl užėmė sovietų armija, jis liko pareigose iki 1946 m.

Juzikas vadovavo brigadai, ieškojusiai banditų, kurių tuo metu buvo pilni miškai ir kaimai. Utenoje gyveno keturi broliai Vilhelmai. Vienas jų, persirengęs tarybiniu milicininku, nuvyko į Zilupę (pro ten bėgdavo į Sovietų Sąjungą) ir registravo visus besitraukiančius iš Utenos.

Visi jie, Juzikas ir panašūs buvo kapų kasinėtojai, šaudytojai, plėšikai. Abu Vilhelmai pabėgo su vokiečiais. Likusiųjų taip pat nenuteisė.

1970 m. sovietai šventė 30-ąjį Lietuvos užėmimo jubiliejų. Iškilmės buvo numatytos ir Utenoje. Miesto šeiminkams atėjo į galvą ceremoniją surengti ne centre, o... šventoje vietoje, kur buvo išžudytos mūsų šeimos. Kadangi mane pažinojo kaip aktyviai prisidėjusį prie paminklo pastatymo, irgi pakvietė. Keletą kartų mums skambino iš partijos komiteto. Bet, protestuodami dėl užrašo ant paminklo nuėmimo ir pakeitimo, į iškilmes nevažiavome.

Užtat kitą dieną mūsų 20 asmenų nuvyko prie paminklo. Tai ir buvo atsakymas.

30-osios žūties minėjimo metinės Rašėje. Kalmanas Goldfeinas sako gedulingą kalbą

1971 m. pažymėjome 30-ąsias sušaudytųjų žūties metines, uždegdami 30 žvakučių ant Utenos sinagogos liekanų.

200 metų ši sinagoga buvo seniausias miesto pastatas. Komunistų partijos įsakymu ji nugriauta iki pamatų.²⁴ 1971 m. daug Utenos žydų išvyko į Izraelį. Mes, dalyvavę tose metinėse, savo pasisakymuose kreipėmės į dar pasiliekančius Sovietų Sąjungoje, prašydami šventai saugoti tą vietą ir minėjimo tradiciją.

1972 m. birželio mėnesį atvykau atsiseivikinti prie kapavietės, kurios mes visi, kilusieji iš Utenos ir apylinkių, niekad nepamiršime.

Rabinas Dovydas Icchokas Troibas,
tebūnie palaimintas jo atminimas
(JAV)

Utenos žydų švietimas XX a. pradžioje

Utenoje dirbo daugiau negu dešimt religijos mokytojų. Kai kurie buvo vadinami pradžios. Jie užsiėmė pradinukais, mokė nuo abėcėlės iki maldų. Arčiau sinagogos kiemo buvusioje miesto dalyje veikė Šabsės Tanės ir Chaimo Leizerio chederiai. Kitoje miesto dalyje, netoli Icės Jankelio kloizo, įsikūrė Aiziko Sinagogos Patarnautojo (jid. Aizik der Šames) ir Arės Benčės religinės pradžios mokyklos. Centre dar veikė miesto religinė pradžios mokykla *Talmed toire*, skirta neturtingiems vaikams. Ten už mokslą mokėti nereikėjo. Joje mokytojavo Moišė Nosenas. Vaikai, kurie jau studijavo Penkiaknygę, Bibliją, Gemaros pradžia, eidavo pas melamedus Chaimą Mordchę, Avromą Moišę, Šloimę Iciką. Šie taikėsi į žemesnį lygį. Už semestrą imdavo 6–7 rublių mokesį. Jų mokiniai buvo vargingi miesto vaikai.

Tuo metu į Uteną atvyko Mateso Malūnininko (jid. Mates der Meler) žentas Ruvenas Vainunskis ir atidarė naujovišką, modernizuotą chederį „cheder metukan“. Kiti melamedai jį paniekinamai praminė „cheder mesukan“, t. y. „pavojingiu chederiu“. Turtingesni bendruomenės nariai ir tie, kurie savo vaikams norėjo suteikti geresnį išsilavinimą, savo atžalas siuntė pas melamedus, pagarsėjusius kaip hebrajų kalbos gramatikos ir Biblijos žinovai: Jehudę Moišę, Šmuelį Binę, Zeligo sūnų, ir Chaimą Henechą. Pastarasis buvo geriausias Talmudo mokytojas. Pas jį studijavo vyresni berniukai, kai kurie net po bar micvos, taip pat jaunuoliai ne tik iš Utenos, bet ir iš Tauragnų bei Vyžuonų.

Tėvai, norėję suteikti bent jau elementarų išsilavinimą dukrelėms – skaityti hebrajiškai, rašyti jidiš – turėjo imti privačias pamokas, kurias mieste siūlė keletas

mokytojų. Tie patys buvo savamoksliai, savo žinias įgavę skaitydami knygas. Geriausias mokytojas buvo Binė. Taip pat mokė Binderis ir Binė Chaimas, Henecho sūnus. Vėliau prisijungė Rochelė Jakobson. Visa tai buvo prieš atidarant *Tarbut* ir jidiš mokyklas. Šios sukėlė žydų švietimo revoliuciją. Apibendrinant galima pasakyti, kad ilgą laiką Utenos žydų vaikų išsilavinimas buvo ne ką didesnis už tą, kurį jie gaudavo iš aukščiau paminėtų mokytojų. Tuo jų mokslai ir užsibaigavo.

Reikia stebėtis, kad net mokyti miesto vyrai, nuo rabino iki paprasto išsilavinusio bendruomenės nario, dėl savo vaikų nesistengė vykdyti išminčių priesako „Ištrekm save į Toros vietą“²⁵, nors tuo metu netoliese – Daugpilyje, Kaune ir Vilniuje – veikė ješivos. Ten mokėsi šimtai studentų iš įvairių miestų ir miestelių, bet ne iš Utenos. Verta pažymėti, kad 1885 m. vienas jaunuolis ištrūko studijuoti svetur. Tai buvo Moišės Noseno Mokytojo (jid. Moišė Nosn der Melamed) sūnus. Jis išvyko į Vilijampolės ješivą ir ten tapo vienu geriausių studentų. Vadino jį Leizeriu iš Utenos (jid. Leizer Utianer), o vėliau jis pagarsėjo kaip Telšių ješivos prižiūrėtojas. Tame mieste ir vedė. Po to persikėlė į Chofec Chaimo ješivą²⁶, o praėjus kiek laiko tapo rabinu Kamajuose ir Riebiniuose. Žuvo per Churbaną. Tokia pati situacija buvo ir pasaulietiniuose moksluose. Mokyti į kitų miestų gimnazijas vaikų nesuntė. Užtat reikia paminėti keletą to laikotarpio išimčių. Tai buvo du skirtingi tipai, pasižymėję dideliais gabumais ir nepaprastu troškimu daugiau išmokti –

Ruveno Vainunskio chederis

kiekvienas to, ko geidė jo širdis. Jie išvyko iš miesto į geresnes mokymosi įstaigas ir taip pasiekė aukštą lygį.

Pirmasis buvo pasiturinčių tėvų vaikas Ruvenas Rubinšteinas, tebūnie palaimintas jo atminimas, Berčiko Rubinšteino sūnus. Pastebėję jo gabumus ir stiprų norą mokytis, gimdytojai išsiuntė jį į vieną Vilniaus gimnazijų. Baigęs ją su apdovanojimu, Ruvenas Rubinšteinas išvyko į Peterburgo universitetą ir ten

24 Po karo Didžiosios sinagogos pastatas iki 7-ojo dešimtmečio stovėjo suniokotas. Po 1970 m. pastatą suremontavo, ir buvusioje sinagogoje įsikūrė miesto įstaigos. Sinagoga nustojo egzistuoti, bet sinagogos pastatas tebestovi – šiuo metu jame veikia hemodializės centras. Vert. past.

25 Citata iš Mišnos traktato *Pirkei avot* (hebr. *Tėvų skyriai*), 4:14. Vert. past.

26 Garsi Rodūnijos ješiva, vadinta rabino Isroelio Mejerio Koheno vardu. Jis pats buvo pramintas pagal savo žinomo veikalo *Chofec chaim* (hebr. *Trokstantis gyvenimo*) pavadinimą. Vert. past.

tapo garsiu advokatu. Tuo pačiu metu įsitraukė į žydų tautinį judėjimą. Turėjo rašytojo talentą. Po Pirmojo pasaulinio karo buvo Kauno laikraščio *Di jidiše štyme* (jid. *Žydų balsas*) redaktoriumi. Paskutiniuosius savo gyvenimo metus praleido Izraelyje. Ruveno Rubinšteino vardas buvo Utenos pasididžiavimas.

Utenos chasidų maldos namai

1905 m. Chaimo Mordchės sūnus buvo revoliucionieriumi. Chederyje, neuždarytoje dėžutėje po suolu, jis laikė savo revolverį. Vienuolikmetis mokytojo sūnėnas, Hiršės Buzo sūnus, išėmė ginklą ir parodė jį aštuonmečiui berniukui, kuris tokį daiktą matė pirmą kartą gyvenime. Tas, paėmęs revolverį į rankas, ėmė ir spustelėjo gaiduką. Iššovė kulka. Stebuklas, kad anas vaikas nestovėjo priešais. Šio baisaus įvykio pasekmė buvo ta, kad jis nebegalėjo mokytis tame chederyje, ir tėvai pradėjo ieškoti kito Talmudo mokytojo. Berniuką priėmė Chaimas Henechas, ir jis labai uoliai mokėsi 4 metus. Dar prieš bar micvą išvyko studijuoti į Telšių ješivą. Keturiolikmetis vaikinukas Dovydas Icchokas iš Utenos (jid. Dovid Icchok der Utianer) vėliau tapo žinomas kaip „Utenos stropuolis“. Telšių ješivoje mokėsi iki 1914 m. vasaros.

Karo metais (1914–1918 m.), kai ješivos buvo uždarytos, nepaisydamas jauno amžiaus, jis jau dėstė Gemarą Utenos berniukams.

Paskutiniuosius Pirmojo pasaulinio karo metus praleido Kaltanėnuose su rabinu Kahanemanu. Tapo Panevėžio rabinu. 1920 m. įkūrė Utenos ješivą, kurioje mokėsi 50 studentų iš miesto ir apylinkių. Tai įvyko netrukus po to, kai mirė rabinas, didis mokslininkas ir teisuolis Benjomenas, todėl ješiva jo garbei buvo pavadinta *Ateret Benjamin* (hebr. *Benjamino karūna*). Tuo pat metu spaudai paruošė rabino rankraščių ir parengė knygą *Masat Benjamin* (hebr. *Benjamino našta*).

1923 m. jaunuolis Icchokas Troibas tapo vienu Ukmergės ješivos vadovų. Nuo 1926 m. gyvena Amerikoje. Rabinavo Niu Londone, Kontektikuto valstijoje. Šiuo metu yra įsikūręs Bruklina, Niujorke.

Atsimenant rabiną Troibą, iš Utenos išvykusį 12-os metų, o po to, 1926 m., apleidusį ir nelaimingą Lietuvą, jo garbei reikia paminėti, kad, pasinaudojęs turimomis galimybėmis, padėjo emigruoti į Ameriką dviems Utenos šeimoms. Jo dėka šios

Kitas, išvykęs keleriais metais vėliau, buvo vargingos šeimos vaikas, Šimeno Leibo Troibo sūnus. Tėvas vos išgalėjo melamedui Chaimui Mordchei sumokėti nedidelį mokesį už mokslą.

Berniukas nuo mažumės rodė didelį norą mokytis. Jis jau buvo pradėjęs studijuoti Gemarą. Verta papasakoti įdomų epizodą apie tai, kaip jis turėjo išeiti iš chederio.

išvengė pragaro. 1930 m. Troibas pagelbėjo išvykti Šoeliui Geceliui Cinui su šeima, žmonos dėdei, vėliau pasikvietusiam ir savo dukterį Chavę Berkal su šeima. 1933 m. rabinas pasirūpino Eli Kahano, Dovydo Žvejo (jid. Dovid der Fišer) žento, ir jo šeimos emigracija. Sūnus Chaimas iš Šoelio Gecelio Cino šeimos dabar gyvena Jeruzalėje. Berkal duktė Rina įsikūrė kibuce. Eli Kahano šeima liko Amerikoje, jie visi tapo rabinais.

Pesės Judės kloizas Utenoje

Utenos rabinai

Utenos sinagogų kieme stovėjo Didžioji nešildoma sinagoga. Žiemomis ten nesimeldavo. Šalia buvo dar du maldos namai (besmedrešas ir kloizas²⁷).

Po ta sinagogos dalimi, kurioje vyko kasdienės pamaldos, buvo apatinis aukštas, priklausęs *Chevrat zochre petirat Moše* (hebr. *Mozės mirtį atmenančių draugija*). Netoliese veikė chasidų maldos namai, ten meldėsi pagal Izaoko Lurijos įvestą maldų kanoną. Greta įsikūrė ratelio *Chaje adam* bendruomenė, kiek atokiau (kitoje miesto dalyje) – maldos namai „Icchoko, Jankevo sūnaus, kloizas“, pavadinti jų statybos rėmėjo vardu.

Sinagogose ir maldos namuose veikė draugijos, kuriose buvo studijuojamas Talmudas, Mišnos skyriai, knygos *Ajin Jaakov* (hebr. *Jokūbo šaltinis*)²⁸ ir *Chaje adam*,

27 Jid. *besmedreš*, hebr. *beit midraš* – religinės literatūros studijų namai, gali sutapti su sinagoga arba būti atskirai nuo jos, pats besmedrešas irgi gali būti naudojamas kaip sinagoga; jid. *kloiz* – nedideli, dažniausiai specifinės amatininkų grupės, maldos namai. Vert. past.

28 Žinomas Jakobo ben Solomono ibn Habibo knygos, pasirodžiusios XVI a., pavadinimas. Vert. past.

o mokytojai atsirasdavo iš tų pačių bendruomenės narių, – krautuvininkų, pirklių, – tik – išsilavinusių.

Paskutinis Utenos rabinas
Avromas Cvi Eizenštatas

Paminėsiu tik keletą jų vadovų, tuos, kuriuos prisimenu: Šoelis Gecelis Cinas buvo atsakingas už draugiją *Zochre petirat Moše* (stambus prekybininkas, vėliau buvo rabinu Niujorke), Hilelis Macas – už maldos namus *Chaje adam*, Moišė Kailinių Prekeivis (jid. Moišė der Felkremmer) – už Talmudo studijų draugijos sinagogą, Michelis Ritualinis Skerdikas (jid. Michl der Šoichet) – už besmedrešą.

Dabar priartėjome prie svarbiausio dalyko, susijusio su Utenos vardu. Lietuvos žemėlapyje, tarp keleto šimtų miestelių, Utena reikšmingos vietos neužima. Paprasti žydai visame pasaulyje apie ją žino tikrai mažai. Lietuvoje tokia galūne besibaigiančių miestelių pavadinimų yra daug. Tačiau tarp žydų religinių sluoksnių ji garsi. Ir čia užima net labai svarbią vietą žemėlapyje, antai – knygų *Jore dea* (hebr. *Pažinimo mokytojas*), *Chošen mišpat* (hebr. *Teisės arvai*) ir *Even haezer* (hebr. *Pagalbos akmuo*)²⁹ titulinis puslapis, o jame didelėmis raidėmis parašyta: UTENOS šventosios bendruomenės rabinų teismo vadovo, rabino ir

iškilaus mokslininko Avromo Cvi Eizenštato *Pitche tešuva* (hebr. *Atgailos pradžia*). Dėl to verta su šiuo veikalu susipažinti artimiau – ypač su Utenos epizodu, o taip pat pasekti giminės liniją iki Churbano.

Avromas Cvi Eizenštatas į Uteną atvyko 1857 m. iš Brestovico, Gardino gubernijos. Pavardė kilo nuo jo senelio, didžio Talmudo mokslininko Mejerio, rabino pareigas ėjusio Vengrijos mieste Eizenštate.

Jis mirė 1868 m., viešėdamas Karaliaučiuje. Utenos bendruomenės nariai kaip įpėdinį priėmė jo sūnų iškilų talmudistą ir rabiną Benjomeną. Šis tuo metu buvo 22-ųjų, vedęs Ludzos rabino A. Z. Cioni dukterį, sėdėjo ten ir mokėsi. Jis paprašė duoti metus laiko, kad galėtų geriau pasiruošti rabino pareigoms.

Tada išvyko į Vyžuonas, nedidelį miestelį prie Utenos, kuriame rabinavo jo svainis, iškilus Talmudo žinovas Eliezeris Don-Jachija – su juo studijuodamas Benjomenas ir praleido tuos vienerius metus. Po to persikėlė į Uteną. Prieš oficialiai tapdamas rabinu, patvirtinimą, kad gali eiti šias pareigas, norėjo gauti ne tik iš uošvio, bet ir iš svarbiausio ano meto Talmudo mokslininko Kauno rabino Icchoko Elchoneno [Spektorius]. Nuvažiavęs pas jį, įgijo nuostabiausią, kokį tik įmanoma, leidimą. Buvo pripažintas mieste ir apylinkėse, savo elgesiu pelnė didelio teisuolio vardą, o taip pat pagarsėjo kaip geras judaizmo žinovas. Ypač puikiai išmanė rabinų teismo procesus, buvo žydų religinės teisės veikalo *Arbaa turim* dalies *Chošen mišpat* ekspertas, pasižymėjo nepaprasta erudicija interpretuodamas klasikinius judaizmo tekstus – per šventes juos

²⁹ *Jore dea*, *Chošen mišpat*, *Even haezer* – garsaus žydų religinės teisės veikalo *Arbaa turim* (hebr. *Keturios eilės*) dalys. Jį parengė viduramžių žydų mokslininkas Jakobas ben Ašeras (1283–1340). Vert. past.

aiškindavo mokytiems bendruomenės nariams.

Šių eilučių autorius turėjo garbės būti Benjomeno raštų, išspausdintų po jo mirties, redaktoriumi ir sudarytoju. Tai – *Masat Benjamin* (hebr. *Benjamo našta*), komentarai Talmudui su apibendrinimais kiekvieno skyriaus pabaigoje. Antra veikalo dalis skirta keturiems knygos *Šulchan aruch* (hebr. *Padengtas stalas*)³⁰ skyriams, Maimonidui ir responsams. Pirmoji dalis publikuota Vilniuje 1925 m. Prie knygos spausdinimo išlaidų šiek tiek prisidėjo Amerikos uteniškių draugija.

Pirmojo pasaulinio karo metais Benjomenas su sūnumis išvyko pas vyriausią dukterį Malkę į Rėzeknę Vitebsko gubernijoje. Jie sugrįžo pasibaigus karui, 1919 m., prieš Pesachą. 1920 m. vasario 2 d. rabinas mirė.

Jo netektis bendruomenei sukėlė nemažų problemų: kaip dabar elgtis? Deja, su sūnumis rabinui Benjomeniui nepasisekė. Vienas jų buvo nenormalus, o kiti du – sveiki, bet jų elgesys nepritiko garsiai Eizenštatų giminei. Jaunystėje jie liovėsi studijuoti Torą ir, pagal to meto madą, pradėjo domėtis Haskalos idėjomis. Be to, liko viengungiai ir viskuo aprūpinti sėdėjo pas tėvą. Kai po karo grįžo į Uteną, jaunesnysis sūnus Mejeris Dovydas vedė tolimą giminaitę, taip pat vyresnę netekėjusią merginą. Avromas Hiršelis jau buvo beveik penkiasdešimties ir rabinu tapti negalvojo. Bet bendruomenės nariams, ypač garbesniesiems, rūpėjo paveldimumo klausimas, taip pat buvo aišku, kad bet kuriuo atveju reikės išlaikyti du nevykėlius sūnus. Todėl jie padarė išvadą, jog kartų tęstinumo nutraukti nevalia.

Sprendimas buvo perduotas rabinams, atvykusiems sakyti laidotuvių kalbą. Tarp jų – ir Ukmergės rabinui.

Svetimi rabinai sūnaus nepažinojo, o pati dalyko esmė – kad reikia išsaugoti paveldimumą – jiems patiko.

Tik, kad galėtų perimti rabino pareigas, jis turįs įvykdyti dvi sąlygas: per metus gauti leidimą tapti rabinu ir vesti. Tas sutiko ir išvyko pas dėdę Naftolę į Vilnių – Benjomeno brolių, iškilų judaizmo mokovą. Šis padėjo jam studijuoti ir taip įgyti atestatą.

Kadangi brolio žmona turėjo jaunesnę seserį (irgi jau nebejauną), jį su ja ir apvedino. Bendruomenė tuomet pasakė: „Tegyvuoja mūsų rabinas“. Ir kad galbūt ant šios šakos išaugsią tinkami vaisiai, verti užimti tokį postą.

1938 m. rabinas mirė. Po jo liko šešiametis sūnus ir trylikametė duktė.

Vėl buvo nuspręsta laikytis giminės linijos – kol duktė paaugs ir bus pasiruošusi tekėti už vyro, galėsiančio tapti miesto rabinu.

Kas be ko, tai būtų buvęs jos didysis kraitis. O iki to laiko į šias pareigas keleriems metams buvo priimtas rabinas Nachmenas Hiršovičius.

1941 m. liepos-rugpjūčio mėnesiais prasidėjo Churbanas.

³⁰ *Šulchan aruch* (hebr. *Padengtas stalas*) – glaustas judaizmo įstatymų rinkinys, kurį sudarė Josefas ben Efraimas Karo (1488–1575). Išspausdintas 1565 m. Venecijoje. Vert. past.

Utenos ežerai

Utenoje buvo du ežerai. Sakau „buvo“, nes man jie buvo ir daugiau jų nebėra. Vienas telkšojo arčiau miesto, todėl vadinosi „Utenos“³¹, o kitas – „Rašės“³² – pro jį reikėjo eiti Rašėn.

Kai visame pasaulyje maudynės jau vyko kartu, su maudymosi kostiumais, prie Utenos ežero vyrai ir moterys dar maudėsi nuogut nuogutėliai atskirai, vyrai – vienoje pusėje, moterys – kitoje. Linksma būdavo, kai koks vyras perplaukdavo ežerą, pasiekdavo kitą krantą, ir pasigirdavo moterų šūksmai.

Manyta, kad Utenos ežeras kiekvienais metais turi pasiimti žmogų, taigi kasmet kas nors nuskęsdavo. Bet gyvenimas atrodė stipresnis už mirtį, ir žmonės maudėsi, nardė, plaukiojo, taip pat ir krauliu, – pusę vasaros laisvalaikio praleisdavo prie ežerų.

Abu vandens telkiniai skendėjo žalumoje. Kiek jaunų porelių savo antrąsias puses surado irstydami valtimis, vaikštinėdami pakrantėmis.

Kai dar buvau berniukas, eidavome maudytis į Utenos ežerą. Į Rašės – retai.

Atmintin įstrigo Ežero gatvė ir jos gyventojai, kurių dauguma buvo ne žydai. Ir nuolatiniai krikščionių vaikėzų riksmi: „Žydai suskia!“ Ne sykį čia buvo pataikęs sviestas akmuo, taigi Ežero gatvė žingsniuodavai greitai, pasiskubindamas, kol pasiekdavai platų lauką priešais ežerą, žemė siūbuodavo po kojomis, pilna gėlių, juoda žemė, kurios visos moterys ateidavo pasikasti persodinimui. Keliai pro ežerus vedė amžinon ramybėn, į žydų kapines. Pro Utenos ežerą – į didžiąsias ir mažąsias, pro Rašės – į mišką, kuriame vokiečiai sušaudė ir giliose duobėse užkasė Utenos žydų gyvenimą. Abu ežerai vilnija kaip našlaičiais palikę nebylūs liudininkai ir vilnys dar turbūt tūkstančius metų. Tik žydai prie jų jau niekadės nebegyvens.

31 Turimas galvoje Vyžuonaičio ežeras. Vert. past.

32 Turimas galvoje Dauniškio ežeras. Vert. past.

Prisiminimai

Beilė Hindė Lac
(JAV)

Atsiminimai apie mūsų Utenos miestelį

1920 m., netrukus po mūsų vestuvių Širvintose, persikraustėme gyventi į Uteną. Pasitaikė karšta vasaros diena, aplinkui viskas žaliavo, laukai tarsi skendėjo spindinčioje šviesoje, ir širdyje buvo šviesu: jautėmės tokie jauni ir kupini drąsos, gyvenimo ir vilties.

Atvykome su pora arklių Ukmergės keliu, iš tolo išvydome siauras grįstas Utenos gatveles, mažus vienaaukščius namelius, o centre — didelį turgų su daugybe mūrinių krautuvių. Apsistojome pas Niseno brolių Mendelį, ten mus sutiko visa didelė šeima. Iš veidų matėsi, kad jiems malonu su manimi susipažinti. Iš karto pajatau, kad patekau į savą, šiltą aplinką, ir kad mes sutarsime.

Chalucai dirba Niseno Laco lentpjūvėje Utenoje

Iš pirmo žvilgsnio Utena man patiko, nes, palyginus su Širvintomis, atrodė didelis miestas. Ji buvo apskrities centras, čia atvykdavo apsipirkti iš visos apylinkės. Žydų gyventojai vertėsi krautuvinkyste, prekyba ir amatais. Dirbo žydų gydytojas ir teisėjas. Gyvenimas lengvas nebuvo. Reikėjo truputį pavargti. Miesteliui toli buvo iki didelių turtų, bet jis galėjo pasigirti ypatingais žydų kultūriniais lobiais. Išsiskyrė savo mokyklomis ir chederiais. Brangakmeniu buvo *Tarbut* mokykla, kurioje hebrajų kalbą dėstė hebrajiškai. Taip pat veikė jidiš mokykla, — joje visko mokė jidiš kalba, — ir mažoji ješiva³³. Vyko intensyvus visuomeninis gyvenimas, susikūrė įvairios, daugiausia sionistinės, organizacijos.

³³ Ješiva, skirta patiems jauniausiems studentams. *Vert. past.*

Atsisveikinimo vakaras Niseno ir Beilės Hindės Lacų išvykimo iš Utenos į Ameriką proga

socialiniais ir kultūriniais pagrindais. Taigi tarp dviejų ideologiškai skirtingai orientuotų grupių vyko nuolatinė kova. Miestelyje taip pat veikė turtinga biblioteka, jaunimas daug skaitė ir diskutavo.

Kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose, Utenoje buvo sinagogos kiemas su dviem sinagogomis, kloizas, chasidų maldos namai ir, dažniausiai, visi įprastiniai religiniai tarnautojai. Bet jauni žmonės nuo šių dalykų ėmė tolti. Papūtė gaivūs vėjai, jaunimas pradėjo maištauti prieš dievobaimingą, fanatišką mažo miestelio gyvenimą, su panieka žvelgė į seną gyvenimo būdą ir veržėsi į platų pasaulį.

Vestuvės Utenoje

Mieste augo sąmoningi jaunuoliai, bet jie buvo pasidaliję ir susiskaldę. Vieni su mokytoju Aronu Šapiro priešakyje būrėsi apie *Tarbut* mokyklą, ruošėsi į stovyklą, rengiančią išvykimui į Palestiną, svajojo apie repatriaciją ir įsikūrimą kibuce. Kiti, radikaliai nusiteikę kairieji elementai, šliejosi prie jidiš mokyklos. Jie siekė sukurti žydų pasaulietinį gyvenimą diasporoje lygiais

Paprastomis savaitės dienomis prekyba vykdavo vangiai. Vienintelė tikros apyvartos diena buvo per turgų, kai iš visos apylinkės su gėrybių prikraitais vežimais suvažiuodavo šimtai valstiečių. Ir ko tik juose nebuvo! Jeigu pasitaikydavo geras turgus – uždirbdavo, o jeigu, neduok Dieve, ne, – naudos nebūdavo.

Kaip ir visi Lietuvos miesteliai, Utena turėjo privalumų ir trūkumų. Kitiems nenusileido nei kiekybe, nei kokybe.

Jeigu vykdavo šventė, vestuvės, sužadėtuvių ar apipjaustymo ceremonija, visi žydai susirinkdavo kaip viena didelė šeima ir linksmindavosi. Jeigu kas nors, neduok Dieve, numirdavo, visas miestelis liūdėdavo. Bet buvo ir ypatumų. Kokių gi?

Utena — vienas pirmųjų miestelių, kuriame įsikūrė Bendruomenė. Tai įvyko tuomet, kai po šimtmečių vergijos Rusijos carui Lietuva tapo savarankiška valstybe. Ankstyvaisiais nepriklausomybės metais remtasi šūkiu: laisvė ir lygybė visiems gyventojams.

Vyriausybei pritarus, Lietuvos sostinėje Kaune buvo įsteigta Žydų reikalų ministerija, o Utenoje sėkmingai atsirado Žydų bendruomenė. Pirmininku tapo audinių pardavėjas Isroelis Bekeris. Netrukus dėl nesėkmių versle jis uždarė krautuvių ir išvyko į Argentiną. Taigi reikėjo naujo vadovo. Labai nustebome, kai iš visų kandidatų pasirinko mano vyrą Niseną, nors jis buvo jauniausias ir gimęs ne Utenoje. Bet visi žinojo, kad jis gabus, vadovaus sumaniai ir su atsidaivimu. Tuo metu Bendruomenė užsiėmė visais žydų reikalais. Ji netgi turėjo teisę apdėti žydų gyventojus mokesčiais, kad galėtų išlaikyti tokias institucijas kaip *Tarbut* ir jidiš mokyklas, biblioteką, laidotojų broliją *Chevre kedišė*.

Miesto žydai nenorėjo mokėti mokesčių ir nusprendė prieš Bendruomenę imtis griežtų priemonių. Per šabą, kai atėjo metas skaityti tos savaitės Toros skyrių, jų grupė prasibrovė iki bimos ir pradėjo visai kliudyti. Kilo triukšmas ir sumaištis. Jeigu nebūtų įsikišęs rabinas, būtų buvęs sutrikdytas šabas. Šis po truputį juos nuramino ir pažadėjo mokesčių reikalą sutvarkyti.

Chalucai parengiamojoje žemdirbių stovykloje

Šeštadienio vakare, tuojau po šabo pabaigos, pas mus atėjo rabinų teismo tvarkdarys ir pasakė: „Pone Nisenai, dėl labai svarbaus reikalo, liečiančio jus ir visus miesto žydų gyventojus, rabinas prašo nepasididžiuoti ir užsukti į rabinų teismą.“ Ten Nisenas rado pilną trobą žmonių. Susirinkusieji buvo labai įsiaudrinę, rėkė vienas per kitą. Jų balsai girdėjosi visame sinagogų kieme. „Nenorime, kad tas jaunas netikša vedžiotų mus už nosies ir šeimininkautų!“ — šaukė jie, — „Nenorime, kad būtų pirmininku, ir nenorime jokių papildomų mokesčių!“ Bendruomenės sekretorius Zeidmanas (jis gyveno netoli rabino), girdėdamas tuos balsus, manė, kad tuoj kils muštynės, ir pirmininkas gaus porą gerų smūgių. Atbėgo uždusęs padėti. Bet, nežiūrint įsikarščiavusių dalyvių ir kivirčių, iki muštynių prieita nebuvo. Nisenas pasiūlė tokią mintį: jeigu jie sutiksia mokėti mokesčius, jis suremontuosias seną, beveik sugriuvusią pirtį. Taip ir atsitiko, pažadą įvykdė. Pirtis buvo ne tik sutvarkyta, bet ir perstatyta iš naujo. Nuo to laiko sunkumų išreikalauti iš miesto žydų įmokas nebekilo. Bendruomenė ne tik rinko mokesčius, bet ir buvo įgaliota spręsti teisinius ginčus. Vieną tokį verta prisiminti.

Specifinis Utenos gyventojų sluoksnis buvo mėsininkai. Jų net truputį prisibijoję, nes niekada negali žinoti, ko tikėtis iš žmonių, kurie turi reikalų su peiliais ir kirviais. Be to, jie buvo stiprūs, tvirti vyrai. Turėjo daug išūlumo, niekas jų negąsdino. Kai turgaus dieną tarp valstiečių ir žydų kildavo muštynės, tereikdavo pašaukti mėsininkus, ir jie kaip viesulas pasileisdavo prekyvietėn. Keletą kaltininkų sumušus, sulaužius porą kaulų, konfliktas kaipmat nurimdavo. Vienas mėsininkas, Icikas, turėjo neįgalų brolių. Tas buvo kurčnebylis, bet stiprus kaip jautis, mėsininkai su juo bendraudavo gestų kalba. Skerdykloje dirbo sunkiausių darbus. Bet kai įniršdavo, čiupdavo kirvį, ir niekas nežino, kas būtų galėję nutikti, jeigu ne brolis, kuris jį nuramindavo.

Icikas nesutarė su mėsininkais broliais Goldfeiniais, tarp jų nuolatos vyko kova. Kartą jiems taip susiginčijus, Icikas mirktelėjo savo neįgaliam broliui (jie susiprasdavo iš mirktelėjimo), tas griebė kirvį ir vietoje nudėjo jaunesnįjį Goldfeiną, 26-erių metų vaikina. Tai įvyko taip staiga, ir užpuolikas buvo toks įsiutęs, kad kiti tuo metu skerdykloje dirbę mėsininkai šio baisaus nusikaltimo sustabdyti neįstengė. Nebylį iš karto areštavo, tik ką darysi su neįgalium? Visi jautė, kad atsakingas mėsininkas Icikas. Jį reikia bausiti už nekaltai pralietą kraują. Kaip minėta, Bendruomenė galėjo teisti ir skirti deramą bausmę. Procesas truko savaites. Bendruomenės namai kiekvieną vakarą buvo pilni miesto gyventojų. Ėjo seni ir jauni, visiems rūpėjo nuosprendis.

Susidarė dvi šalys. Vieni tikėjo Iciku – šis atkakliai teigė neerzines savo brolio ir esąs nekaltas. Kiti palaikė Goldfeinų šeimą ir našlę motiną, atmetė Iciko tvirtinimus ir reikalavo keršto už pražudytą jauną gyvybę.

Teisėjams, kuriais buvo garbingiausi miesto žydai ir Bendruomenės nariai, teko nelengva užduotis. Tą vakarą, kai turėjo paskelbti nuosprendį, į Bendruomenės namus nebūtų tilpusi nė smeigtuko galvutė. Visi stovėjo susispaudę ir smalsiai klausėsi. Nuosprendį viešai pranešti turėjo Bendruomenės pirmininkas Nisenas. Kai atsistojo, buvo išbales kaip kreida, jo rankos drebėjo. Tada ėmė prislopintu balsu skaityti: „Kokios mintys sukosi mėsininko Iciko galvoje, kai jis mirktelėjo savo neįgaliam broliui, nustatyti ir būti tikri negalime. Bet pralietas nekaltas kraujas, pražudyta jauna gyvybė,

ir aukos motina, našlė, liko be maitintojo. Todėl Icikas privalo dalį kaltės išpirkti ir sumokėti jai 1000 dolerių. Jeigu tokios sumos neturi, tegu parduoda savo namą ir gauna pinigų. Taip pat jis netenka teisės ateiti į skerdyklą ir toliau verstis mėsininko amatu.“

Išklausę nuosprendžio, visi lengviau atsikvėpė, vis dėlto kilo klausimas: kaip jis gaus tokią krūvą pinigų? 1000 dolerių Lietuvoje buvo didelis turtas. Nebent parašytų giminėms Amerikoje, tie gal padėtų.

Po teismo miestelis grįžo į normalų gyvenimą. Bet nesutarimų netrūkdavo. Kivirčijosi mokymo įstaigos ir partijos. Kovingai viena kitos atžvilgiu buvo nusiteikusios *Tarbut* ir jidiš mokyklos. Mirtiniais priešais tarėsi esą Bundas ir sionistų organizacijos. Triukšminga ir gyva buvo nuolat. Didelė mūsų šeima, o taip pat draugai ir bendražygiai, labiau nusileisdavo ir pagarbiau vieni su kitais elgdavosi pirmiausia per šventes.

Ne vieną savaitę ruošdavosi Pesachui. Gamindavo vyną, midų, užraugdavo rasalą, taisydavo įvairius skanėstus. Be to, kepavo macus, miltinius paplotėlius. Darbo būdavo iki kaklo. Užtat kokia palaima užplūsdavo per šventę, kai kasdienos rūpesčiai pranykdavo. Namai būdavo tokie švarūs ir tvarkingi, kad net blizgėdavo, juose tyrodavo skanių, šventinių patiekalų kvapai. Prigužėdavo pilna troba svečių, visi girdavo gerą vyną, brandų midų, komplimentų šeimininkei negailėdavo. Tai atrodė gražiausia miestelio šventė: ilga šalta žiema su pūgomis ir speigais jau būdavo praėjusi, ir prasidėdavo pavasaris. Nuostabiausias metų laikas. Lyg per naktį sužaliuodavo laukai. Imdavo šviesti saulė, ištirpdavo sniegas, viskas išsprogdavo ir sužydėdavo. Prabūdavo gyvybė.

Ir, priešingai, per didžiąsias rudens šventes³⁴ žydus apimdavo siaubas, kiekvienas gąsdinosi Teismo, nes, kas žino, kokius metus išmelsi iš Pasaulio Viešpačio.

Linksma, bet šiek tiek ir su liūdesiu persipynusi, buvo Palapinių šventė. Tuo metu jau baigdavosi vasara, prasidėdavo ruduo su lietumi ir balomis, o po to vėl laukdavo sunki žiema. Per Simchat Torą linksmindavosi, pamiršdavo visus rūpesčius. Po pamaldų, užsitęsusių iki vėlyvos popietės, traukdavo iš trobos į trobą. Visi jau būdavo lengvai kauštelėję. Šokdavo, dainuodavo, nebegalvodavo nei apie pragyvenimo reikalus, nei apie antisemitizmą, kaip maras plitusį po visą šalį. Juk buvo šiokie tokie žydai, tai ir guodėsi Tora.

Per šventes sinagogoje ar maldos namuose baigdavosi visi nesutarimai ir kivirčiai, vieni kitiems pajusdavo kažin kokį gilų draugiškumą.

Kas galėtų tai užmiršti. Atsiminimai amžinai mus lydės erškėčiuotu keliu.

34 Dešimt dienų tarp didžiųjų žydų švenčių Roš Hašanos ir Jom Kipuro, skirtos atgailai ir susikaupimui. Roš Hašana arba Naujieji metai dar vadinami ir Teismo diena: per ją Danguje atsiveriančios trys knygos, į kurias pagal gerus ir blogus darbus įrašomas žmonių likimas ateinančioms metams. Gerieji įrašomi į Gyvenimo knygą, t. y. jiems nulemiami sėkmingi metai, vidutiniams suteikiama galimybė atgailauti iki Jom Kipuro, pakeisti sprendimą ir taip pat būti į ją įtrauktiems, o nusidėjėliai atsiduria Mirties knygoje. *Vert. past.*

Utenos žydai

Ice Jankelis Kirpėjas (jid. Ice Jankl der Cirulnik) ir jo žmona Cirė Basė „Pribuvėja“ (jid. Cire Base di „Bobe“) vaikų neturėjo ir visą gyvenimą dirbo bendruomenės labui.

Pirmiausia jie tuščiame sklype prie namo pastatydino kloizą, nes iš tos miesto dalies buvo toloka eiti iki sinagogų kiemo, kuriame stovėjo kiti maldos namai. Taip atsirado Icės Jankelio kloizas.

Cirė Basė priimdavo naujagimius. Buvo žinoma kaip akušerė, visas miestas ją vadino „Pribuvėja Cire Base“.

Ice Jankelis stadydavo taures arba gydydavo kitomis priemonėmis, jeigu nereikėdavo rimtesnės Aškenazio Felčerio (jid. Aškenazi der Feldšer) pagalbos. Icės Jankelio kloize nuolat sėdėjo ir studijavo miesto teisėjas Avromas Leizeris.

Ice Jankelis turėjo kaimyną Elį Hiršę Stiklių (jid. Eli Hirše der Glezer), didelį knygų mylėtoją, parūpindavusį kloizui visas naujas knygas. Tokiu būdu čia susikauptė nemaža biblioteka, saugojusi retus religinius veikalus, kurių kituose maldos namuose nebuvo. Stiklius gerai išmanė visas savo įgytas knygas.

Jis mėgo filosofuoti ir pelnė pravardę „Elis Hiršė Filosofas“ (jid. Eli Hirše der Filosof).

Per Simchat Torą tapdavo šventės karaliumi, kloize vadovaudavo dideliems ir mažiems. Linksmybėse dalyvaudavo visi. Elis Hiršė garsiai sušukdavo: „Šventos avelės!“³⁵ Ir likusieji džiaugsmingai atsiliepdavo: „Mee!“ Vaikščiodavo po namus, gaudavo tiesiai iš krosnių šventinių patiekalų ir juos padalindavo. Nepamiršdavo ir savo kaimyno Kasrės Vandens Nešėjo (jid. Kasre der Vasertreger), mieste žinomo kaip didžiausio nemokšos. Jis net melstis dorai nemokėjo, bet per Simchat Torą ir jį priimdavo į ratelį, o tada kartu šokdavo su Tora rankose josios garbei.

35 Aliuzija į Ez 36, 39: „Kaip Jeruzalėje per jos šventes pilna avių aukoms, taip sugriautieji miestai bus pilni žmonių kaimenių. Tuomet jie žinos, kad aš esu VIEŠPATS“. Vert. past.

Ypatingas žydas

Ne, žmogus visiškai nemiršta, ypač geras žmogus. Nuo jo atsiskiria nematoma dalis, kažkur prisitvirtina ir klajoja atmintyje po visus pasaulio kampelius...

Štai išgirdau, kad toli, toli, tuometiniame mano gimtajame miestelyje, Utenoje, mirė senas, ypatingas žydas, visą gyvenimą rūpinęsis „laisvais paukšteliais“. Jis mėgo žiūrėti, kaip jie apsiplunksnuoja ir išskrenda, o tada vėl kartodavo tą patį. Ir manyje nubudo dalelė seniai, seniai dingusio gyvenimo.

Ano meto Utenoje jis buvo žinomas trim vardais. Paprasti žydai jį vadino Zeligo Šmueliu Bine, chasidai – „rebele“³⁶, o mes, jaunimas, – „panie Jakobson“.

Mokė jis žydų vaikus religijos: maldų, Penkiaknygės, Biblijos, Gemaros ir rašyti hebrajiškai. Tačiau nuvertinančiai pradžios mokyklos mokytoju jo nevadino. Jau vien savo išvaizda – aukštas, gražus, tvirtas jaunas vyras, susišukavęs ir nusipraušęs, potrupiais drabužiais, tiesia eisena – labiau priminė valsčiaus raštininką... Be to, prenumeravo laikraščius ir švietėjiškas knygeles, vaikščiojo tik su jaunimu. Taigi dievobaimingi žydai ant jo labai pyko. Bet atvirai nepersekiojo, juk anas buvo šiočia tokia įžymybė su aristokratiškomis manieromis. O kita vertus – visai padorus jaunuolis, kaip užsipulsi. Juk meldavosi. Apie jį sakydavo: būtų puikus mokytojas, jei ne tos kvailystės...

Aš, tuo metu jau būdamas ant Haskalos „slenksčio“, vis negaudavau galimybės su juo susitikti. Juk jis meldėsi besmedreše, o aš mokiausi chasidų maldos namuose, be to, tada dar buvau gana stropus mokiny. Anais laikais miestelis periodiškai kentėdavo nuo didelių gaisrų, jie jį nuskurdindavo. Po vieno tokio gaisro, prasidėjusio krautuvų dalyje ir sunaikinusio pusę gyvenvietės, buvo išleistas potvarkis, kad namus galima statyti tik iš plytų ir geležies, t. y. atsparius ugniai. Pasiturintieji ėmė ir įsirengė visai šaunius mūrinukus, galvodami: va, atsikratėme daugybės kupčelninkų. Bet tie ėjo per ugnį ir vandenį, kad jiems leistų pastatyti laikinus „balaganus“, o šie kažkokiu stebuklingu būdu virto puikiais padoriais namais. Visgi pavadinimas taip ir liko.

Praėjo ne vieneri metai. Visi ir pamiršo apie potvarkį, bet štai netikėtai pasklido žinia, kad „balaganams“ gresia pavojus. Miestelyje kalbėjo, kad tai – ješivos studento darbas. Jis buvo žinomas kaip geras, bet iš kelio išklydęs jaunuolis. Taip neva norėjęs atsisteisti su kaimynu, kuris turėjo „balaganą“ ir konkuravo su jo mūrinuku...

Mano tėvas taip pat buvo „balagano“ savininkas. Ir mano jauna berniuko širdis užvirė dėl šios begėdystės, o dar iš tokio mokyto žmogaus kaip anas. Beje, labai troškau nusiųsti ką nors į žurnalą *Hamelic*... Sukūriau apie tai be galo patetišką pranešimą.

36 Mažybinė jidiš žodžio „rebe“ (rabinas, mokytojas) forma. Vert. past.

Iškalbinga mano plunksna jaunuolį pavertė vos ne antruoju Lilienblumu³⁷... Pasirašiau slapyvardžiu „Achad mehachenvanim“ (hebr. Tūlas krautuvininkas).

J. L. Gordono redaguojamas žurnalas *Hamelic* tekstą išspausdino, bet visus pagražinimus apie minėtą asmenį praleido, tik skliausteliuose įrašė: „Ašer ben hamaskilim itchašev“, t. y. „turintis švietėjiškų polinkių“. Tik tada supratau savo neapsižiūrėjimą ir buvau nustebęs, kaip sumaniai tai buvo ištaisyta. Pranešimas sukėlė nemažą triukšmą. Visi svarstė, kas tai galėjo parašyti. Aš pasisakyti bijojau.

Kartą vėlokai vakare į chasidų maldos namus, kuriuose mokiausi, atėjo Šmuelis Jakobsonas, užkalbino mane ir lyg tarp kitko paklausė, ar aš skaitęs žurnalą *Hamelic*, ar matęs pranešimą? Mano veidą nutvilkė skaistus raudonis. Jis man nepiktai papriekaištavo, kad taip daryti nereikėję – dėl to galėjęs nukentėti nekaltas žmogus. Bet jis su anuo vaikinu draugaujās ir istoriją užglaistysias. Be to, pakvietė užėiti pas save, kad galėčiau gauti ką paskaityti.

Aiškliai mačiau, kad pranešimas jo nuomonę apie mane labai pagerino. Ar juokas, parašė į patį *Hamelic*? Daug kartų kviesti nereikėjo, nuėjau.

Jau žengdamas vidun pajutau, kad vargingo būsto kertėse sklاندė švieži vėjai, kurdami gaivių atmosferą. Visur viešpatavo nepriekaištinga švara, apgalvota tvarka. Keletas pigių baldų, bet kiekvienas daiktas – kuo nors apkabinėtas ir elegantiškas. Nuo sienų žvelgė Mozė Montefiorė, baronas Hiršas, Mendelė Moicheris Sforimas ir kiti.³⁸

Šeiminkas išdidžiai parodė į savo biblioteką. Grakščioje spintoje rikiavosi blizgančios didelių ir mažų knygų, knygelių nugarėlės, žurnalai. Žvilgtelėjau į jį nustebęs. Toks neturtingas žmogus tiek pinigų išleidžia knygoms.

Atėjo keletas žurnalo *Hamelic* skaitytojų, tarp jų – pora malonių žentų³⁹. Kalbėjomės apie rašytojus ir jų kūrinis. Kiekvienas turėjo mėgiamą autorių. Šeiminkas niekam nepriešgyniavo, bet jeigu kas įsidrasindavo tarti šiurkštesnį žodį, paniekinamai atsiliepti apie vieną ar kitą rašytoją, – to jis negalėjo pakęsti, nes jam visi buvo mieli ir brangūs. Aš, 15-metis chasidų jaunuolis, pirmą kartą gyvenime gavau progą praverti burną ir pasakyti, ką ir kaip galvoju. Tad nenuostabu, kad mane ten traukė.

Nuo to karto tapau dažnu jo lankytoju ir draugu. Turiu pripažinti: neklydo tie chasidai, kurie pavadino jį „rebele“. Šis vargšas melamedas iš tiesų turėjo kažkokios dvasinio autoriteto jėgos: laikui bėgant, po savo sparnu priglaudė bundantį miestelio jaunimą. Apie jį telkėsi visi, klausė jo žodžio, pasakojo savo paslaptis ir matė jame draugą.

Metų metus jis jungė skirtingus elementus. Be jo paties mokinių, kurie beveik visi iš chederio išėjo su neblogu tautinių žinių bagažu, apie jį būrėsi turtingi ir nepasiturintys,

37 Moše Leib Lilienblum (1843–1910) – garsus žydų rašytojas, švietėjas, gimęs Kėdainiuose. Savo laiku religinių suoksnį persekiotas už judaizmo reformavimo idėjas. Vert. past.

38 Žymios XIX a. žydų asmenybės: Moses Montefiore (1784–1885) – Londono finansininkas, filantropas, visuomenės veikėjas, dosniai rėmęs žydų verslų, sveikatos apsaugą, švietimą, kolonijas Palestinoje, kovojęs už žydų lygiateisiškumą; Maurice de Hirsch (1831–1896) – vokiečių žydų finansininkas ir filantropas, šelpęs žydų švietimą, carinės Rusijos žydų emigraciją, kolonijas Argentinoje, Kanadoje, Palestinoje ir kt.; Mendelė Moicher Sforim (1836–1917) – modernios jidiš literatūros pradininkas, švietėjas. Vert. past.

39 Jauni vyrai, vedę merginas iš pasiturinčių ar kilmingų šeimų ir dėl to galintys tęsti mokslus. Vert. past.

daugiau ar mažiau pasaulietiški ir tikri maldininkai. Jo dėka jie susitiko ir vienas kitą veikė.

Turtingieji užsisakydavo švietėjiškų knygų ir paskolindavo jas vargingesniems. Suprantantys rusiškai mokė tos kalbos pamaldžiuosius. Prabudo tautinė mintis, iškilo sionizmas. Jo *Hamelic* buvo pilnas ugningų straipsnių, ir jis pats kiekvieną apie tai mokė. Jeigu kas nors iš jaunųjų bandydavo atsikirsti – nustebdavo. Kaip tai? Nejaugi anas geriau žinās už visus didžius rašytojus ir mąstytojus?..

Žinoma, netrukus į ratą įsitraukė ir dailioji lytis. Pradėjo mokytis hebrajų kalbos, domėjosi judėjimu, ir visa tai – pono Jakobsono dėka.

Vasaros vakarais jis išeidavo su pora jaunuolių pasivaikščioti, ant kelio susitikdavo dar vieną kitą, būrelis pagausėdavo ir kuo toliau, tuo labiau didėdavo. Kai pasiekdavo galutinį tikslą – miškelį už pašto stoties – būdavo jau beveik tamsu. Draugija prisirinkdavo šakų, susikurdavo laužą ir susėsdavo aplink kaip čigonai. Akyse užsižiebdavo ugnelės – visi tarsi persikeldavo į kitą pasaulį. Kalbėdavo laisvai, atvirai, svajodavo ir, pamiršę miestelį, užtraukdavo dainą.

Štai ėjo pro šalį „inteligentės“ ir lyg tarp kitko stabtelėjo. Pradėjai kalbėtis, prisėdai minutėlei atsikvėpti... Ir nesvarbu, kada pasirodys Jakobsonas. Taip susipažindavome, o kartais iš to gaudavosi ir rimtas reikalas...

Bėgo metai, vieni jaunuoliai subrendo ir išsilakstė po įvairius kampelius, kiti – per daug susitelkė į save. Augo naujas jaunimas. O Šmuelis Jakobsonas liko vis toks pats: gyveno ir alsavo jaunyste. Miestelis po truputį keitė veidą, progresavo. Jakobsonas tapo jo pažiba.

Jis buvo tarsi savotiška atskira institucija. Maištauja vaikas prieš tėvą, jaunimas susikivirčiojo, pas ką eisi? Pas Jakobsoną. Ir tas viską išsprėsdavo.

Kai dabar po tiek metų pradėdau galvoti... Ir kuo gi šis neturtingas žydas patraukė visą jaunuolių kartą? Švietėjiškomis idėjomis? Juk netrukus iškilo jaunesni ir labiau išsilavinę, o ir pati dvasia išsikvėpė.

Ne, priežastis visgi buvo ypatingo žmogaus tipas. Jis mylėjo besiskleidžiančią jaunystę, visad jai tarnavo ir norėjo matyti, kaip jaunuoliai auga, bręsta ir pereina į gražesnę, puikesnę gyvenimą, rasdami jame dvasinį pasitenkinimą ir išganymą. Dirbo jaunimo labai ištikimai ir garbingai, be jokių paslėptų minčių ar savanaudiškumo, lyg net gėdytūsi kalbėti apie savo asmeninę padėtį. Kartą buvo atsitikę taip, kad jo išdailintas skurdas ėmė šviestis visa savo nuogybe. Savaiame suprantama, labiau pasiturintys jaunuoliai būtų mielai jam padėję, bet jo tikras aristokratiškas Kurgi dabar rasi tokių ypatingų žydų?

Dar šviežia atmintyje

Atsimenu miestelį caro laikais ir vėliau, kai Lietuva tapo savarankiška valstybe.

O, caro laikai... Jie dar gyvi mano atmintyje! Gerai prisimenu baimę, kurią išgyvendavome prieš pogromus, dažniausiai vykdvusius didelių prekymečių išvakarėse. Paprastai atsipirkdavome tik išgaščiu – panašu, jog dėl to, kad būdavo gerai sumokama pristavui ir uriadnikui.

Atsimenu ilgą, siaurą kelią, kuriuo eidavome pasivaikščioti ir vasarą, ir žiemą. Ir kvepiančias Šilinės miško pušis. Karštais vasaros šeštadieniais ten susiburdavo visas miestelio žydų jaunimas. Dainuodavo, šokdavo, linksmindavosi. Atsimenu Utenos inteligentų įkurtą biblioteką. Viena inteligenčių buvo „privilegijuotoji“ – taip vadino rabino Sorelę (dabar – Sorė Dorfman). Ji buvo entuziastinga sionistė, tokia liko iki šių dienų. Jos idealas tapo realybe, ir ji jau daug metų gyvena Izraelyje.

Kaip žinoma, pirmieji Lietuvos nepriklausomybės metai žydams taip pat buvo auksinė epocha. Tuo metu turėjome net žydų ministrus. Deja, tai truko neilgai. Hitlerio atėjimas į valdžią Vokietijoje veikė ir padėtį Lietuvoje. Priešiškus žydams – lengvai persiduodanti liga. Pasipylė antisemitiniai potvarkiai, ir kiekvieną sykį reikėjo skelbti naują nelaimę. Bet, nepaisant tų įsakų ir ribojimų, žydai vis susitvarkydavo. Dar buvo galima savo vardu įsigyti nekilnojamojo turto (caro laikais tai buvo draudžiama) – ir žydai pirkto, statė, mūrijo. Taip mano tėvas, anksčiau ežerus tik nuomavęs, ėmė juos pirkti. Mūsų gatvėje jis taip pat pastatydino modernų mūrinį namą vaikaičiams. Taip, pastatas pilnai išliko, tik jį paveldėjo Lietuva.

Ruvenas Kabas prieš mūsų namą irgi buvo išsimūrijęs didelį pastatą. Žydai gražino naująją valstybę.

Deja, iš jų pastangų ir turto nieko neliko. Vilniuje gyvenusi Sonjė Baran papasakojo, kad nedaugelis išgyvenusių Utenos žydų įsikūrė sostinėje. Jie labai susidomėjo aukų kapais, esančiais netoli miesto, prie Rašės ežero. Užtvėrė gerą tvorą, netgi pastatė paminklą.

Reikia labai apgailėstauti, kad žydai per daug pasitikėjo gyvenimu diasporoje. Vilkimės, kad tai niekada nepasikartos.

Borechas Šmakštas (Markusas)

Tokią pravardę jam davė dėl to, kad po kiekvieno žodžio sučepsėdavo lūpomis ir sakydavo: „Manęs neužginčysit.“ Tai buvo jo priežodis. Per daug turtingo žodyno neturėjo.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą jis buvo karabelninkas, bet nesėkmingas. Vokiečių okupacija (1915 m.) išmušė jį iš vėžių.

Kartą, kai Borechas su savo krautuvėle ant pečių ėjo iš kaimo, sutiko vokiečių žandarą. Tas paklausė, ką jis nešas. Borechas išvardijo: „Sagutes, adatėles, šukutes ir kitų daiktų kaimiečiams. Duodu jiems savo prekių, o jie man – savo.“

Žandaras paklausė: „Kokių prekių gauni kaime?“

„Kiaušinių, sviesto, vištytę arba gaidį.“

„Jei taip“, tarė žandaras, „eik su manimi, mūsų policija viską išsiaiškins.“

Policijoje jis nesuprato, ko iš jo nori: „Dėl to, kad už savo prekes gaunu kitų, vokiečiai nori mane užginčyti.“

Daugiau Borechas Šmakštas į kaimą nebėjo, buvo didelis varguolis. Miesto žydai bijojo, kad vokiečiai išsiųs jį priverstinių darbų, o tas dar papasakos, ko negalima, ir, kas žino, nebegrįš. Tad jie nusprendė surengti jam vestuves. Buvo rasta nuotaka, Taibelė Natanzon. Ji taip pat kilo iš labai neturtingos šeimos. Dievui padedant, apvedino.

Turėdamas šeimą, Borechas Šmakštas ėmė vaikščioti po namus ir rinkti išmaldą. Jis ėjo kiekvieną savaitę, todėl jį praminė savaitiniu. Tokių kaip jis buvo daug, ir visi pareigingai pasirodydavo. Teisybę pasakius, taip uždariaudamas Borechas gyveno geriau negu būdamas karabelninku. Kaip ir kiti žydai, šventė šabą: su chala, mėsa ir kt. Sinagogoje jautėsi kaip žuvis vandenyje. Vedė diskusijas, ir visi žinojo, kad jo neužginčysi, niekas nė nesistengė. Bet jis buvo geras šeimos žmogus, labai atsidavęs savo žmonai ir vaikams. Šieji buvo tylūs, paklusnūs, gabūs. Visi penki vaikai mokėsi jidiš mokykloje. Borechas dažnai ten nueidavo ir išgirdavo apie savo atžalas gerų žodžių. Kai vienas jo vaikas mirė, jidiš mokykla dalyvavo laidotuvėse.

Borechas Šmakštas sulaukė ir džiaugsmo: vaikai paaugo, pradėjo dirbti, ir pragyvenimas tapo lengvesnis.

Bet didele sėkme apdovanotas nebuvo. 1941 m. labai norėjo kur nors išvažiuoti, pabėgti. Bet jų šeima buvo per daug skurdi ir bejėgė. Septynis vyrus nužudė lietuvių banditai.

Tebūnie pagerbtas jų atminimas!

Vestuvės Molėtuose

Oho! Miestely jau brazdinasi. Kas atsitiko? Sorė Beilė bus nuotaka! Tikrai? Kieno gi? Iš visų pusių girdėti šis klausimas. Balsai atsiliepia: „Joisefo.“

– Girdėjot naujieną? Sorė Beilė, jau pagyvenusi merga, o jaunikis neblogas, jaunas vaikinai, ne vietinis – iš kitur.

– Koks skirtumas, kas ir iš kur. Svarbu, tyliai sukirto rankomis, sudaužė lėkštę, o ateinančią savaitę pastatys chupą.

Pasirodo, chupą reikia statyti penktadienį, o šeštadienį vakare jau vyksta šventė, žaidimai ir šokiai. Taip aš atsimenu. Penktadienis, sąmyšis, riksmas, visas miestelis ant kojų. Bėgioja aplink, kalba tik apie Sorę Beilę.

Šeiminkės skuba viską kuo greičiau suruošti šabui, kad anksčiau atsilaisvintų ir galėtų nuskuosti pažiūrėti chupos. Vaikai lekia išpuosti baltomis bliuzelėmis ir įvairiaspalviais švarkeliais. Berniukai su baltomis apykaklaitėmis, juodomis kelnėmis. Seni ir jauni, visi bėga. Pirmyn! Į kiemą, kur vyks vestuvės. Ieško vietos, kad galėtų atsistoti kuo arčiau chupos stulpelių. Kiekvienas juk turi pamatyti nuotaką balta vestuvine suknele. O kaip atrodo jaunikis? Jis šypsosi, truputį paniuręs. Juk ne menkniekis – už nuotaką jis jaunesnis gerą mažumą metelių. Bet tai nesvarbu, bus turtingas šeiminkas. Nuotakos tėvai dėl vienatinės jau ištrauks savo šimtus iš slaptaviečių.

„Tik paklauskite: Sorė Beilė gavo tokį brangų jaunikį!“

Tėvų, draugų, giminių ir paprastų svečių akivaizdoje sėkmingai įvyksta tuoktūvių ceremonija. Ačiū Dievui. Žmonės iš visų pusių šaukia: „Sveikinam! Sveikinam!“

Jaunieji ir artimiausi giminės eina į nuotakos trobą, kiti išsiskirsto po namus greitai suruošti ir pašauti į krosnį čolento⁴⁰.

Šeštadienio rytą jaunikį veda į sinagogą. Spindinti nuotaka, lydima mamos, moterų ir merginų, irgi eina į maldos namus.

Šeštadienį daugelis svečių praleidžia prie padengtų stalų nuotakos tėvų namuose. Valgo, geria, šurmuliuoja. Visas miestelis, o ypač jaunimas, nekantriai laukia, kada danguje pasirodys žvaigždės, kad galėtų bėgti į salę – ten vyks šventė ir šokiai su muzika.

Taip, nemeluojau – ilgi stalai, apdengti baltomis skaisčiomis staltiesėmis. Padėkit! Nuo jų viena po kitos dingsta keptos antys, kimšta žuvis su krienu, įvairios salotos, keptos bulvės, gėrimai. Ir kiti skanumynai, visokiausi patiekalai.

⁴⁰ Per šabą valgomas troškiny, dėl šabo tradicijų ruošiamas iš anksto ir iškūrentoje krosnyje paliekamas per naktį, kad neatvėstų. Sudedamosios dalys galėjo būti įvairios, dažniausiai – mėsa, bulvės, pupelės, kruopos. *Vert. past.*

Tarp lėkščių kvepia gražios gėlės, jų aromatas persipina su pikantiškų valgių kvapais.

Salės kampe jau laukia vestuvių muzikantai. Garbingiausioje vietoje, gražiai išpuoštoje kėdėje, savaime suprantama, sėdi švytinti nuotaka. Svečiai vienas po kito ateina jos pasveikinti ir nuoširdžiai linki sėkmės!

Įvedamas jaunikis, muzikantai jam sugroja pakvietimo melodiją. Tada, lydimi muzikos, renkasi ir sveikina likę svečiai.

Po vaišių prasideda šokiai, trunkantys iki vėlyvos nakties. Pavargę ir apgirtę žmonės išsiskirsto namo.

Keletas žodžių apie Molėtus

Mažas buvo mano Molėtų miestelis. Bet puošnumu panėšėjo į karalaitį, išsidabinusį kalnais, slėniais, miškais, ežerais ir upele. Ir visgi svarbiausias jo turtas buvo puikūs, sveiki jaunuoliai, lanke jidiš, hebrajišką, liaudies, o taip pat ir lietuvių vidurinę mokyklą.

Mūsų mokymo įstaigose vietos taip pat rasdavo aplinkinių miestelių ir kaimų, juosusių Molėtus iš visų pusių, žydų bei krikščionių vaikai.

Ištisus metus ore tyrojo vaikų juokas, riksmas, šokiai ir dainos. Šurmuliuodavo turgus, vykęs antradieniais ilgos, didelės pagrindinės Vilniaus gatvės viduryje – ten buvo įsikūrusios visos krautuvės! Iš kaimų atvykdavo valstiečiai, vežimuose prisikrovę kiaušinių, sviesto, sūrio, obuolių, kriaušių, slyvų, vyšnių, aviečių, mėlynių, žemuogių, vištų, gaidžių, kalakutų, ančių, žalumynų ir kitų daržovių, tokių kaip bulvės, agurkai, svogūnai, o kur dar veršeliai, ožkos ir t. t. Aplinkinėse gatvėse grūsdavosi arklių prekeiviai su kumeliais, tikrindavo, kuriuos pirkti, o kuriuos parduoti, apžiūrinėdavo snukius ir skaičiuodavo dantis. Į tą triukšmą kaip gražus priedainis įsipindavo ir dulkėtą orą užpildydavo riksmas „No, arkleli, no.“

Krikščionės eidavo į krautuves nusipirkti savaitei reikalingų daiktų, kurių nebuvo galima gauti kaime: druskos, žibalo, pipirų, cinamono, silkės, medžiagų, indų, batų, baltinių, viso kito. Taigi, o žiemai veltinių ir kaliošų, ir t. t.

Kiti miestiečiai, daugiausia moterys ir vaikai, atostogų metu turėjo visai malonų užsiėmimą. Užsidėdavo prijuostes, pasiimdavo krepšelius ir grupelėmis leisdavosi į aplinkinius miškus, kuriuose augo daug riešutų, mėlynių ir raudonų žemuogių. Deja, čia buvo daug trikdžių: linksmy būrelių pilnomis pintinėmis palaukdavo krikščionių piemenys, užpuldavo juos, o jeigu pasisekdavo, viską atimdavo. Kai kuriuos dar ir

sumušdavo. Tie grįždavo nelaimingais veidais tuščiomis namo, pavargę ir su ašaromis akyse. Bet dažnai pavykdavo apsisaugoti ir pareiti džiaugsmingai dainuojant.

Atrodydavo, kad patekęs saulei upelė ir net ežerai nekantriai laukdavo miesto gyventojų, ypač vaikų, apsilankymo: kad tie ateitų atsigavinti skaidriu spindinčiu vandeniui.

Ir neapsigaudavo – ilgai laukti netekdavo: kasdien upelę užtvindydavo daugybė moterų, merginų ir vaikų iš vienos pusės, vyrų ir berniukų – iš kitos. Toli aidėdavo vandens teškėjimas, juokas ir dainos.

Kitai padarė šeštadienį.

Pasisotinusi čolentu, kompanija keliaudavo į aplinkinius krikščionių kaimus. Ten ant tvirtų medžių jau laukdavo pririštos storos virvės, apačioje būdavo pritaisytos lentelės. Vandens telkinių pakrantėse būdraudavo laiveliai. Savaime suprantama, valstiečiai iš to ketindavo uždirbti porą grašių. Netrukus visi jau būdavo užsiėmę – kas prie sūpynių, o kas prie laivelų.

Pusę dienos prasilinksminę, subėgdavo į krikščionių trobeles, nusipirkdavo kelis kietai virtus kiaušinius, užgerdavo stikline pieno ir – atgal namo.

Cvi Tokeris
(Nes Ciona)

Užpaliai

Užpalių miestelyje gyveno šimtas penkiasdešimt žydų šeimų. Jis buvo įsikūręs slėnyje, o Šventosios upė jį dalijo per vidurį į dvi dalis. Vieną pusę vadino „miesteliu“, kitą – „užtilte“.

Užpalių „Makabi“ skyrius

Prieš mano išvažiavimą, t. y. 42-ųjų metus, buvo pastatytas naujas betoninis tiltas. Miestelį puošė nuostabi gamta ir Šventosios upė. Aplinkui sroveno vėsus ir kaip krištolas tyro vandens šaltiniai. Supo gražūs, žali kalnai, pievos ir miškai. Netoliese buvo paplūdimys, ten maudydavosi.

Kaip ir kitų Lietuvos miestelių žydai, užpališkiai vertėsi krautuvinkyste, prekyba ir amatais. Tarp jų buvo vienas

vienintelis tekintojas (pavardė – Tokeris⁴¹), daręs kaimo moterims verpimo ratelius. Vadinosi Iče Tekintoju (jid. Iče der Toker), o jo sūnus – Joisefu Leibu Tokeriu.

Artimiausias miestelis buvo Vyžuonos. Abiejų vietovių jaunimas labai susidraugavo. Gražiomis saulėtomis vasaros dienomis, šeštadieniais, grįžę iš sinagogos ir pavalgę čolento, pėsčiomis eidavo iš Užpalių į Vyžuonas susitikti nuostabiame Vyžuonų miške. Keisdavosi savo miestelių bibliotekų knygomis. Knyga buvo vienintelis žinių šaltinis, ir jaunimas daug skaitė. Vyresnė žydų karta užsiėmė religiniais klausimais. Užpaliuose veikė dvi sinagogos: nedideli maldos namai ir miestelio sinagoga. Buvo vienas rabinas, šventas žmogus. Kai Užpalių žydus vedė zudyti į mišką, jį paralyžiavo. Lietuviai išėmė iš vežimo šonines lentas ir jį paguldė. Rankos ir kojos kabojo nusiųrę žemėn ir drebėjo. Tokia buvo paskutinė rabino Areno Naftolės Kamermano kelionė. Jo sūnus Leibas Kamermanas taip pat buvo labai mokytas vyras.

Vestuvės Užpaliuose

Abi miestelio dalys susitkdavo ant tilto. Ten eidavo pasivaikščioti, stovėdavo prie turėklų ir žiūrėdavo į vandenį, plaukiojančias antis ir žąsis. Upės pakrantėse žydų moterys prausdavosi, skalaudavo skalbinius.

Jeigu žydai tarp savęs susipykdavo, važiuodavo ne į Utenos teismą, o eidavo aiškintis pas rabiną Areną Naftolę Kamermaną. Tas išklausydavo abi puses ir rasdavo būdą, kaip sutaisyti.

Antrasis rabino sūnus Leibas Kamermanas palaikė ryšius su jaunimu, dalyvaudavo pokalbiuose ir diskusijose. Taip pat mokė jaunuolius Biblijos. Jį lietuviai nužudė patį pirmą. Nuvilko prie upės ir sušaudė.

Izraelyje gyvena daug užpališkių. Dalis atvyko prieš Antrąjį pasaulinį karą, dalis išsigelbėjo po jo. Du užpališkiai buvo nužudyti arabų. Vienas, ješivos studentas Alteris Šeras, – 1929 m. Hebrone, kitas, Abė Šrejeris, – apgyvendinant Ein Veredą. Pastarasis

41 Jid. „toker“ – tekintojas. Vert. past.

buvo Laperių, taip pat įsikūrusių šalyje, pusbroliis. Jie yra gimę Užpaliuose.

Užpaliai glaudžiai susiję su Utena, nes ši buvo apskrities centras. Reguliarių susisiekimą miestelis turėjo tik su šiuo miestu. Krautuvininkai ten pirkdavo prekes, pirkliai prekiaavo.

Mano šeima taip pat turėjo sąsajų su Utena. Ten gyveno tėvo sesuo, buvo gimusi mano mama ir įsikūręs pusbroliis Icchokas Šoichetas su savo motina Ele. Jis mirė 1976 m. birželį Amiro kibuce, Aukštutinėje Galilėjoje. Atsimenu, kaip kartą pas mus į Užpalius atvyko Jehuda Kopeliovičius Almogas, Negyviosios jūros pakrantės chalucas. Jis turėjo seserį Merelę Laper. Buvo baltai apsirengęs, juodais plaukais, nudegęs izraelietiškoje saulėje. Visi į jį žvelgė su didele pagarba, lyg priešais būtų stovėjusi pati Izraelio žemė. Jehuda Kopeliovičius Almogas Užpaliuose buvo pirmas svečias iš Palestinos.

Utenoje gyveno mamos broliis Isroelis Moišė Voroncas. Jos pusbroliai buvo Jankelis ir Benjomenas Voroncai. Mano tėvas Isroelis Moišė augino tris sūnus ir penkias dukteris. Du sūnūs Ičė Chonė ir Šoelis išvyko į Ameriką. Šį nužudė per nelaimingą atsitikimą. Jis buvo nevedęs, todėl Amerikos draudimo kompanija pinigų atsiuntė tėvams.

Isroelis Moišė Voroncas nutarė pastatyti pirtį, teiksiančią Utenos gyventojams malonumą, o jam – uždarbį. Taip ir atsitiko. Uteniškiai visų patogumų namuose neturėjo, todėl pirtis čia, kaip ir kituose žydų miesteliuose, buvo labai reikalinga.

Manau, kad per daugelį metų ja tikrai bus pasimėgavę 613 žmonių⁴² ir taip įvykdę lygiai tiek priesakų. Tai reiškia, kad ir mano pusbroliis Isroelis Moišė Voroncas bus padaręs 613 gerų darbų.

Tebūnie palaimintas jo atminimas!

Šeinė Helfer
(JAV)

Atsiminimai

1905 m. su savo palaiminto atminimo vyru Eliezeriu Helferiu atvykau gyventi į Uteną. Tuo metu visoje Rusijoje siautėjo žydų pogromai. Buvo liejamas kraujas, plėšiamas turtas. Po visą šalį sklido juodi debesys...

Susiorganizavo savigny, tačiau pogromininkų skaičius buvo per didelis, todėl nukentėjo daug žmonių. Visos Rusijos žydus apėmė baimė, sklido gandai, kad žudikai artinasi ir prie tuo metu imperijai priklausiusių mažų Lietuvos miestelių. Nervai buvo gana įtempti. Uteną kaustė siaubas. Kiekvieną minutę panika didėjo, įsiviešpatavo gąsdinantis nerimas. Jaunimas ėmė burtis. Dieną naktį vaikščiojo su trumpomis, storomis, odinėmis lazdomis, kurios iš vidaus buvo pripildytos švino, o kišenėse

42 Judaizme 613 nurodo į Toroje surašytą įsaką ir draudimų skaičių. Vert. past.

nešiojosi revolverius. Taip Utena pergyveno tas slegiančias dienas ir baimingas naktis, kupinas išgąščio dėl pogromo. Laimei, viskas truko tik keletą parų.

Netikėtai į Uteną atvyko du paniurę, išsigandę žydai iš Molėtų ir pranešė, kad jų apylinkės kaimų valstiečiai rengiasi užpulti ir apiplėšti vietos žydus. Ruošėsi ateinančiam antradieniui, kai paprastai vykdavo turgus. Ankstyvą tos dienos rytą Utenos ir Anykščių vaikinai, tarp jų ir Berčikas Rubinšteinas, buvo jau pasirengę. Krikščionys atvažiavę išvydo nepažįstamus su kažkokiomis trumpomis, tvirtomis, odinėmis lazdomis rankose – o gal jiems kas nors pakuždėjo, kas tie vaikinai tokie – ir išsigandę skubiai pasuko atgal namo...

Praėjo kiek laiko ir pogromai liovėsi. Kaip ir po kitų išpuolių, apverkę aukas, apgailėjo išplėštą turtą. Tie, kurie prarado savo artimiausius ir brangiausius, liko įskaudinti ir susikrimtę – nelaimė jiems visam gyvenimui įsirėžė į širdį. Bet tie, kurie nenukentėjo, po truputį apsiramino. Laikas užglaisto bet kokį skausmą. Ėjo dienos ir savaitės, miestai ir miesteliai grįžo prie įprasto, normalaus gyvenimo.

Mano vyras entuziastingai prisijungė prie sionistų draugijos ir įkvėpė jai gyvybės. Tarp vyresniųjų sionistų buvo hebrajų kalbos mokytojas Šmuelis Jakobsonas, labai puikus, mielas ir geraširdis žmogus. Jo sūnus Jechezkelis priklausė jaunesniems nariams. Berčikas Rubinšteinas, mokytas vyras ir didelis švietėjas, taurus, geras žydas, ėjo įgaliotinio pareigas. Iš jaunesnių dar minėtini Šoelis Gecelis Cinas, Civjanas, Goldas, Borechas Gilinskis, Mejeris Dovydas ir rabino Sorelė. Pastaroji buvo dar jauna, bet labai veikli mergina. Dalyvavo ir daugiau jaunuolių, kurių vardų tuo metu nežinojau.

1913 m. mano vyras ir Šoelis Gecelis Cinas nuvyko į Vilnių ir parsivežė hebrajiškai kalbančią darželio auklėtoją pavarde Ganach. Buvo atidarytas vaikų darželis, jį lankė keturmečiai ir net trimečiai vaikučiai. Paprasti žydai kritikavo ir niekinančiai mojo ranka: „Ką aš žinau, kvailiai svajotojai, sionistai – važiuoja į Vilnių, parsiveža mergą, kad šoktų ir hebrajiškai kalbėtų su pypliais! Tiesiog neįmanoma suprasti jų tuščių, paikų veiksmų... Ir kam jie leidžia pinigų?“...

Utena anuo metu buvo skurdus miestelis, žmonės gyveno vargingai. Bet buvo ir keletas turtingų šeimų, tokių kaip Kasrielis Moišė Glikmanas su žmona Sore Feige ir du jų vedę sūnūs Bencienas ir Joisefas (Glikmanų duktė Chajė ištekėjo už Bero Rubinšteino). Glikmanų ir Rubinšteinų šeimos išsiskyrė visais atžvilgiais: tiek aukojant labdarai, tiek priglaudžiant neturtingus pakeleivius. Dar Utenoje gyveno didelis turtuolis Šeimė Šternas. Jis ir jo žmona Rochelė su žmonėmis elgėsi blogai, pasižymėjo šykštumu.

Kai ateidavo jo paprašyti pinigų labdaringo skolinimo draugijai, sakydavo: „Kas iš manęs pasiskolina, tas miršta.“ Jei paklausdavo, kas yra numiręs, atšaudavo: „O kam aš paskoliniau?“ Jo durys vargšams buvo užvertos. Dar reikia paminėti turtingą Lifšicų šeimą: du viengungius brolius Jankelį ir Codeką ir dvi netekėjusias seseris. Jie nusprendė nesituokti. Jų namuose stovėjo keturkampis stalas su keturiais suoleliais, visos vietos buvo užimtos, kur daugiau sėsi... Saugojo turtą. O žmonoms ir vaikams juk reikia valgyti, ne juokas, kiek pinigų kainuoja. Gyveno savo malonumui...

1914 m. kilo Pirmasis pasaulinis karas, ir Rusijos carinė valdžia išvarė žydus iš visos Kauno gubernijos: „Žydai šnipinėja“... Šie skubėdami pasiėmė tik būtiniausias daiktus. Paliko savo namus ir turtą. Buvo kilęs neapsakomas sąmyšis ir verksmas, tai giliai įsirėžė mano atmintin. Visi važiavo į Rusiją – tolyn nuo fronto. Daugiau Utenos nebepamačiau.

Chaja Mazinter
(Ranana)

Pradinė mokykla Tarbut

Ir štai anų metų prisiminimai...

Mokykloje *Tarbut* mokiausi 1929–1934 m. Ji buvo įsikūrusi dideliame dviejų aukštų mediniame name su didele įstiklinta mansarda. Namas stovėjo ant kalvos pakeliui į Vyžuonas. Tiek iš išorės, tiek ir iš vidaus pastatas atrodė kaip koks dvaras.

Jis priklausė krikščioniui, kuris su šeima gyveno to paties kiemo mažesniame name.

Mokyklos „Tarbut“ mokytojai
Leichai, žuvę Utenoje

Šios „kultūros šventovės“ pirmame aukšte tilpo penkios paruošiamosios ir trys paprastos klasės, o dar viena klasė buvo antrame aukšte. Iš tiesų antras aukštas buvo palėpė, vadinama „salka“. Kai buvau pirmokė, pavydėjau ten besimokantiems vaikams, nes jie buvo jau paskutinėje mokyklos klasėje ir, svarbiausia, į savo skyrių lipo laiptais, kurie buvo namo išorėje. Utenoje mačiau nedaug didesnių nei vieno aukšto namų, todėl lipti laiptais į antrą aukštą man atrodė nuostabus patyrimas.

Antrame namo aukšte buvo ne tik ketvirta klasė, bet ir mokytojų kambarys, kuris visada keldavo pagarbios baimės jausmą.

„Salkoje“ gyveno „teta Maša“, mokyklos šviesulys. Aš ją prisimenu kaip aukštą ir apkūnią, geros širdies moterį, visada malonią vaikams. Ji tvarkė klases, rankiniu varpeliu skelbdavo pamokų pradžią ir pabaigą. Žiemos metu kūreno krosnis ir gamino šiltą maistą vargingiesiems mokiniams.

Šią mokyklą prisimenu labai šiltai. Čia gavau ne tik žinių – man buvo įskiepytos meilės ir pagarbos vertybės, meilė tolimai tėvynei. Mokytojų pasakojimai ir dainos sukeldavo jai tikrą ilgesį. Mano mokytoja – auklėtoja Canelė Leich, jos vyras – mokytojas Leichas. Tuo metu šioje mokykloje dirbo mokytoja Zilber ir direktorius

mokytojas Matitjahu Berkelis.

Izraelio žemės rėmimo Utenos grupė
1928 m.

Mokytojai buvo sionistai, bet kiekvienas jų su savo požiūriu į Izraelio valstybės steigimą ir kūrimą. Todėl ir mokiniai buvo pasiskirstę po įvairias mieste veikusias sionistines organizacijas: *Hašomer haca'ir*, *Beitar*⁴³, *Hechalucim*, religingųjų, skautų ir kitas. Per pertraukas vaikai garsiai ginčydavosi, kiemo organizacija geresnė. Buvo organizuojamos išvykos, mūsų dainos prie lauko buvo girdimos visoje apylinkėje.

Mokykloje pagal diasporos papročius vaidinimais ir dainomis paminėdavome visas Izraelio šventes. Lag Baomero⁴⁴

proga eidavome į gamtą skinti gėlių, dažydavome kiaušinius. Per Tu Bišvat⁴⁵ iš Izraelio gaudavome saldžių ceratonijų siuntinį. Per Chanukos šventę vaidindavome apie Didįjį stebuklą Šventykloje, inscenuodavome Chanukos legendą apie Chaną ir jos sūnus. Žaisdavome sukučiais, ant kurių šonų buvo parašytos raidės: D, S, B, T – Didelis Stebuklas Buvo Ten. Organizuodavome bulvinių blynų balius, dainuodavome ir šokdavome. Per Purimą surengdavome vaidinimą apie Ahasverą, karalienę Esterą, Hamaną ir Mordechajų. Vaidinti Esterą norėjo visos mergaitės. Sunkiau buvo surasti aktorių Hamano vaidmeniui.

„Pranašas Jeremijas“ – vaidinimas Utenos „Tarbut“ mokykloje

43 Pavadinimo *Brit Josef Trumpeldor* (hebr. *Josefo Trumpeldoro sąjunga*) santrumpa. Sionistų revizionistų jaunimo organizacijos, įkurtos 1923 m. Rygoje, pavadinimas. *Vert. past.*

44 Hebr. „lag baomer“ – „omero 33-oji“, t. y. 33-oji iš 49-ių tarp Pesacho ir Šavuoto švenčių skaičiuojamų dienų. Vyksta žydų kalendoriaus įjaro mėnesio 18 dieną (balandį – gegužę). Džiugi šventė, per kurią minimas Bar Kochbos sukilimas prieš romėnus. Šią dieną taip pat atsimenamas rabinas Šimonas bar Jochajus. *Vert. past.*

45 Hebr. „tu bišvat“ – „ševato 16-oji“, žydų kalendoriaus mėnesis ir diena (sausis – vasaris), kuriais vyksta šventė. Dar vadinama „Naujaisiais medžių metais“. Skirta Izraelio žemei ir jos augmenijai paminėti. *Vert. past.*

Su manimi mokėsi apie 150 mokinių. Taip pat - mano vyresnieji broliai Chaimas ir Mošė bei jaunesnė sesuo Sara. Daugelis Utenos vaikų lankė *Tarbut* mokyklą. Didelė dalis žuvo per Šoa. Tarp jų - mano klasės draugai ir draugės: Chaja Kab, Sara Levin, Bela Šimenovič, Šošana Šarfštein, Pesia Zilber, Šimonas Kacas, Leibkė Kabas, Nesia Segal, Eliezeris Segalis. Ir daugelis kitų nuostabių žmonių buvo sušaudyti, pasmaugti, išprievartauti lietuvių žudikų ir vokiečių nacių.

Mokytojai neišvengė to paties žiauraus likimo. Tik direktorius Matitjahu Berkelis 1940 m. paliko Uteną ir išvažiavo į JAV, ten gyveno iki 1977-ųjų. Šiuo metu jis su žmona Cina Chana, kuri irgi gimė Utenoje, gyvena Rananoje.

Chaimas Kurickis
(Kfar Saba)

Pirmos Antrojo pasaulinio karo dienos

Mano paskutinės dešimt dienų Utenoje

1941 m. birželio 15, ankstyvą sekmadienio rytą, Utenos žydus sukrėtė baisi naujiena: tarybų valdžios atstovai, NKVD ir Raudonoji armija, naktį iš šeštadienio į sekmadienį įvykdė akciją ir iš namų, kuriuose ilgai gyveno, išsiuntė dešimtis žydų ir daugybę lietuvių šeimų. Miestelyje kilo sąmyšis, jautėsi, kad normali Utenos žydų gyvenimo tėkmė sutrikdyta.

Tai buvo didelės nelaimės ženklas. Supratome, kad šių priemonių sovietų valdžia imasi dėl to, kad artinasi karinė akistata su Hitlerio Vokietija: nori nuo nepatikimų piliečių išvalyti savo pasienio sritis, tarp jų ir Baltijos respublikas. Hitlerio Vokietija jau truputį anksčiau iš čia buvo repatrijavusi vokiečius.

Guosdamiesi, kad ateinanti savaitė galbūt bus ramesnė, žydai ėmė ruošti šabui. Tačiau naujienos apie kraštiečių likimą, šabo išvakarėse pasiekusios iš įvairių šaltinių, neleido pilnai atsiriboti nuo dramatiškų įvykių. Sužinojo, kad nuo karščio, erdvės trūkumo ir blogų higieninių sąlygų vagonuose mirė kai kurie silpnesni, vyresni žmonės. Tikslus išsiųstų žydų skaičius buvo neaiškus, bet visų labai gailėjo ir bėdojo dėl jų nesėkmės. Taip pat kalbėjo, kad sovietai padarė labai blogą darbą, kuris prasilenkė su įstatymais ir nesivadovavo jokia logika.

Utenos Kauno gatvėje gyveno sena ir plačiai išsišakojusi Kacų giminė. Juos išvežė visus, paliko tik vieną – Ruveną su žmona ir sūneliu. O kaip paaiškinti, kad ištrėmė ir Zakų šeimą, nors jų sūnus Eliezeris tarnavo Raudonojoje armijoje (juk tai reiškė, kad jie buvo lojalūs režimui)? Kodėl nusižiūrėjo brolius M. ir Z. Segalius, išstisus metus sunkiai dirbusius, o sezonui pasisamdydavusius pagalbininkus? Ir daugiau panašių pavyzdžių.

Užtat paliko tokius žydus kaip vieną iš pasiturinčių Ruveną Kabą ir buvusį Utenos burmistrą, aktyvų bendrųjų sionistų atstovą Avromą Žurata.

Tarp lietuvių gyventojų buvo daug buvusių šaulių (ekstremali nacionalistinė lietuvių organizacija), bet jų išvežė tik keletą. Tuo metu nerado namuose, tarsi šie būtų anksčiau tai nujautę (o galbūt laiku sužinojo). Girdėdami minėtus faktus, kiti antrino, kad nė vienas iš išsiųstų Utenos žydų sovietų valdžiai nėra nieko blogo padaręs. O buvę šauliai ir kiti atkaklūs naujojo Lietuvos režimo priešai, slapstėsi miškuose ir kaimuose pas gimines, be abejo, turėję ir ginklų, palaikė slaptus ryšius su Hitlerio Vokietija ir veikė prieš sovietus kaip penktoji kolona.

Tokie tarpusavio pokalbiai vyko tą saulėtą, ilgiausią 1941-ųjų šeštadienį.

Pirmosios karo dienos

1941 m. birželio 22, sekmadienis. Tą dieną atsikėliau vėliau, nei įprastai. Buvo išėjimė. Papyrusčiavęs namuose, ramiai nuėjau į karines pratybas, kurios mums, šauktiniams, buvo paskirtos 10 valandą ryto šalia lietuvių gimnazijos, priešais valstybinį banką. Į nurodytą vietą atvykęs laiku, kartu su kitais 15 minučių pralaukiau instruktoriaus. Kai jis vis nepasirodė, nusprendėme susitvarkyti patys: nužygiuoti iki buvusios „Makabi“ aikštės ir, kaip ten bebūtų, pasitreniruoti vieni.

Nuėję į tą vietą, pamatėme iš savo lengvojo automobilio išlipantį Utenos vykdomojo komiteto pirmininką Petrą Kutką. Nustebome, kai jis sutrikęs pasakė: „Galite skirstytis, šiandien aikštė turi būti atlaisvinta kitiems dalykams.“ Nė vienas iš mūsų neturėjo nė mažiausio supratimo, ką tai galėjo reikšti. Visi nuėjome savo keliais. Netoli „Makabi“ aikštės, prie taip vadinamų Liaudies namų, buvo įsikūręs Utenos gaisrininkų skyrius. Užsukau ten atiduoti skolos už tai, kad pastaruosius porą mėnesių per juos gaudavau laikraščius. Netikėtai išvydau visą gaisrininkų būrį sėdintį prie radijo aparato ir klausantį isteriškų vokiškų riksmų. Iš jų persikreipusių veidų supratau, kad pasaulyje įvyko kažkas labai svarbaus. Dažnai buvo girdėti žodžiai: *Juden*, *Bolschewismus*, *Plutokratie* ir t. t.

Nenorėdamas trukdyti, išėjau apie savo reikalą neprataręs žodžio. Kieme pirmo sutikto žmogaus pasiteiravau, kas vyksta. Tas kone pašnibždomis atsakė: „Nieko negirdėjai? Šįryt prasidėjo karas tarp Hitlerio Vokietijos ir Sovietų Sąjungos!“ Pokalbis vyko prie apskrities vykdomojo komiteto pastato, tad užsukau ten paklausti, ką mums, šauktiniams, šioje situacijoje daryti.

Po trumpo keletos minučių instruktažo man ir dar vienam šauktiniui Šepseliui Kacevui liepė eiti į namus gatvėje prie stoties ir paaiškinti gyventojams, kaip elgtis oro pavojaus atveju: pirmiausia užkljuoti langų stiklus popierinėmis juostomis, vakarais ir naktimis nedegti elektros, o išgirdus aliarmo signalą, skubiai leistis į rūšį. Kol šių užduočių įvykdėme, laikrodis rodė 2 valandą dienos. Pavargęs ir išalkęs grįžau namo. Mamą ir abi sesutes radau labai susijaudinusias. Pirma, dėl naujienų, o antra, dėl mano pradingimo tokiu neramiu metu.

Iš pradžių paguodžiau jas, kad šiuo metu pavojus mums negresia. Kovos vyksta prie sienos, ir, reikia tikėtis, vokiečiai Sovietų Rusijos gynybos nepralauš.

Papietavęs nuėjau pas kaimynus paklausti Maskvos radijo, susitikti su pažįstamais ir draugais. Visi klausė: „Kas mūsų laukia?“

Išgąstinguose žvilgsniuose ir išblyškusiuose veiduose mačiau sumišimą. Pajutau, kad atėjo lemtingo sprendimo valanda: „Bėgti iš miestelio ar likti, tebūnie, kas bus?“

Maskvos radijas pranešė, kad taryt vokiečiai bombardavo įvairius Sovietų Rusijos miestus vakarinėje dalyje, o pasienyje tarp abiejų kovojančių pusių vyksta atkaklūs mūšiai. Iš karto po žinių vėl buvo transliuojama Molotovo kalba, ją sekė žvalūs maršai, turėję pakelti gyventojų nuotaiką.

Mūsų žydų šauktinių grupė vėlyvą popietę nuėjo pas Utenos karinės įgulos komendantą ir paklausė, ką daryti naujai susiklosčiusioje situacijoje. Tas kone ironiškai atsakė: „Dabar tai jau jūsų asmeninis reikalas. Darykite, ką manote esant reikalinga.“

Pasimetę, nežinodami, ką nuspręsti, išsiskirstėme po namus. Nutarėme pernakvoti, o rytojaus dieną padėtis gal paaiškės ir bus lengviau ką nors sugalvoti.

Pirmadienis, birželio 23 diena

Ankstyvą kitos dienos rytą mane pažadino švelnus mamos balsas: „Kaip tu visą naktį taip ramiai išmiegojai? Juk dundėjo ir nuo nesibaigiančių vokiečių lėktuvų antpluolių užė galvoje.“

Greitai apsirengiau, papusryčiau ir išėjau į gatvę. Žmonės kalbėjo, kad vokiečiai jau užėmė keletą Lietuvos pasienio miestelių – Šakius, Vilkaviškį, Tauragę – ir artėja prie Kauno. Vieno kito paklausus, ką galvoja daryti, gavau atsakymą, kad Utenos kol kas nepaliks. Bus matyti, kaip viskas rutuliosis toliau. Po pusvalandžio sutikau pažįstamą audinių prekeivį Moišę Kopilovičių. Jis kalbėjo greitai ir nervingai: „Jeigu Raudonoji armija bus priversta trauktis iš Lietuvos, žydai turės pulti po jų tankais. Mūsų laukia tik pražūtis.“

Dar po valandėlės sutikau savo draugą Icchoką Gurvičių, kartu nuėjome prie kelio šalia autobusų stoties. Maniau, kad ten iš judėjimo ir atvykusiųjų kalbų pajusime, kokia tikroji padėtis frontuose. Prieš akis atsivėrė masinės evakuacijos vaizdas. Pro šalį pravažiuodamos šmėžavo sovietų karininkų šeimos kariniuose automobiliuose ir daugybė autobusų su aukštais partijos, valstybės pareigūnais iš Kauno. Milicininkai dulkėtomis uniformomis iš ten pat ėjo basi, vos vilkdami kojas. Matant šį paveikslą, nieko klausti jau nebereikėjo. Be to, staiga pastebėjome iš vieno Kauno autobuso išlipančią mano pusseserę Mašą Eizin. Ji paragino visiems perduoti, kad padėtis labai pavojinga. Kas gali, tegu būtinai evakuojasi į rytus.

Greitai pasukau mūsų gatvės link. Pasigirdo ilgas pavojaus sirenos spieгимas. Turėjau gultis į aukštą žolę šalia miesto sodo. Praskrido keletas vokiečių lėktuvų, bet

nebombardavo. Uždusęs pasileidau bėgti namo, radau ant durų spyną. Laksčiau nuo vieno mūsų gatvės namų durų prie kitų, ieškodamas mamos su seserimis. Pagaliau jas aptikau dideliame kepėjos Minės Vainerman rūsyje. Ten buvo dar dešimt ar daugiau kaimynų šeimų: Žuratai, Klavinai, Chodovai, Gurvičiai ir kt. Visi buvo pasiėmę truputį maisto, minkštų paklotų atsigulti ir reikalingiausių daiktų mažiesiems. Jų veidai atrodė labai išsigandę ir išblyškę.

12 valandą dienos kartu su vyresne seserimi Chaje ir pussesere Zelde Vulf nuėjau į apskrities vykdomąjį komitetą. Ten sužinojau, kad Kaunas užimtas vokiečių.

Sesuo su pussesere grįžo atgal į rūsį, o aš užsukau pas kaimyną kalvį Icchoką Minsterį išgirsti kokių nors naujienų apie Kauną ir pasitikrinti, ar tai tiesa. Per tą laiką, kol buvau pas jį ir klausiausi radijo, mama ir sesutės, nenorėdamos manęs palikti, praleido realią galimybę evakuotis. Mūsų teta Rešelė ir jos vyriausia duktė Frumelė su 3 vaikais išvažiavo automobiliu. Abu jos sūnūs Icchokas ir Efroimas liko laukti svainio iš Molėtų su likusiais 3 vaikais. Daugiau neliko abejonių, kad vienintelis būdas išvengti žūties nuo hitlerininkų ir jų padėjėjų lietuvių rankų yra kuo greičiau bėgti Rusijos kryptimi.

Vakare, pasiėmę keletą būtiniausių daiktų, keturiese nuėjome pas mūsų pusbrolių Bermaną, dirbusį apskrities vykdomajame komitete. Paprašėme suteikti galimybę skubiai evakuotis.

Tada mama išėmė savo „kapitalą“, tris dešimtis rublių, ir padalijo mums, trims vaikams, tam atvejui, jeigu tektų išsiskirti. Bermanas pažadėjo rytojaus dieną padėti, jeigu jam pavyks ištrūkti iš Utenos. Nematydami galimybės evakuotis, grįžome atgal į rūsį, kur per dieną jau buvome tapę nuolatinais gyventojais. Nusprendėme, kad jeigu padėtis nepasikeis, ryt ryte iškeliausime pėsčiomis. Truputį pavaikštinėjau po miestelį ieškodamas automobilio ar vežimo, bet be rezultatų. Visi rūšiai buvo pilni žydų šeimų. Tie, kurie slampinėjo ištuštėjusiomis gatvėmis, ieškojo to paties, ko ir aš. Bet paaiškėjo, kad liko tik viena priemonė – nuosavos kojos.

Pavargęs grįžau į rūsį. Pavakarieniavome Minės Vainerman namuose ir išėjome nakvoti pas pusbrolius Icchoką ir Efroimą. Nusprendėme ryte kartu traukti Zarasų kryptimi. Trumpą vasaros naktį praleidome beveik be miego. Galvoje užė nuo vokiečių lėktuvų, kurie, norėdami įbauginti gyventojus, be perstojo skraidė virš Utenos ir šaudė iš kulkosvaidžių. Ramybės nedavė mintis apie neaiškų rytojų. Vos prašvitus, stvėrėme nedidelį rankinį bagažą ir iškeliauvome.

Praeidami pro savo namus, dar užėjome į vidų, pasiėmėme truputį maisto ir keletą papuošalų, kuriuos mama turėjo nuo vestuvių. Užrakinome duris su ta pačia spyna ir patraukėme kelio pusėn. Tapome pabėgėliais. Iki kelio koja kojonėjome su pusbroliais, bet, negalėdami išlaikyti jų spartaus žingsnio, turėjome skirtis. Mus lydėjo nepertraukiamas vokiečių lėktuvų užesys. Visą apylinkę gaubė ryto rūkas. Iš gatvių ir gatvelių kelio pusėn sroveno nedidelės Utenos žydų grupelės. Įsiminiau nešiko Vladimiro ir jo šeimos vaizdą: jis ėjo ant pečių laikydamas mažą verkiantį vaiką, o už rankos – kitą. Priėjo prie kelio tuo pačiu metu kaip ir mes, valandėlei stabtelėjo,

apsižvalgė į visas puses ir staiga pratrūko širdį veriančia rauda: „Kur man dabar eiti?“

Prieš vokiečių karių kapines netikėtai išgirdome sireną. Sugulėme sode netoli kelio. Kai lėktuvai nuskrido, pasirodė gaisrininkų automobilis, kuriame sėdėjo pažįstama draugija. Jie paėmė mano jaunesnę sesutę. Daugiau vietos nebuvo. Lengvuju automobiliu pravažiavo ir mūsų pusbrolis Bermanas su žmona, bet mašina buvo perpildyta. Kaltai pamojo ranka, kad pas jį nėra kur.

Priėję prie kelio į Rašę sutikome vairuotoją Manę Leibą Notesą ir Chaimą Elijohu Mulerį su šeimomis. Jie ėjo Užpalių kryptimi. Pasiekę Klovinius už savęs staiga išgirdome keletą stiprių sprogimų. Netrukus į dangų pakilo dūmų debesys ir liepsnos liežuviai. Vokiečių lėktuvai numetė keletą bombų ant malūno, elektros stoties ir poros kampinių Kauno gatvės namų. Buvo žuvusių ir sužeistų, kilo gaisras.

Kai pamatėme besitraukiančius Raudonosios armijos motorizuotus dalinius, o už jų – vis didėjančių pabėgėlių srautą, mūsų noras pabėgti nuo gresiančios mirties sustiprėjo dar labiau.

Prie dešinio kelkraščio gulėjo sudužęs karinis automobilis, šalia – į gabalus suplėšytas raudonarmiečio kūnas. Nenoromis mano atmintyje iškilo paskutinio šeštadienio Utenos žydų kalbos, pranašavusios netolimą karo pradžią.

Visa propaganda apie Raudonosios armijos galybę sprogo kaip muilo burbulas. Kas žino, kas mūsų laukia ateityje? Tokiomis mintimis ir sunkia širdimi trečią karo dieną atsisveikinau su Utena.

Rochelė Kac
(Bene Berakas)

Tragedija Rašės miške

Daugumai uteniškių Rašės miškas yra susijęs su maloniais ankstyvos vaikystės išgyvenimais. Jie prisimena, kaip saulėtais vasaros rytais susirinkdavo būreliai mergaičių ir eidavo ten uogauti. Vyresnės merginos susitardavo jau iš vakaro, kad pakels viena kitą labai anksti. Dar prieš saulėtekį, kol karvės neišgintos į laukus, o žolė nusėta rasa, apsiginklavę metaliniais puodeliais ir ašotėliais, vaikai leisdavosi į tolimą Rašės mišką rinkti žemuogių.

Tas miškas auga už Rašės malūno. Eiti reikėdavo toli, pro ežerą, senas krikščionių kapines ir malūną. Vaikų kojėlės pavargdavo, bet rytas būdavo toks gairus, šviesus ir saulėtas. Laukai – žali ir drėgni, rasos lašeliai žaižaruodavo ir pranykdavo saulėje vos prisartinus. Antai ir miškas. Jau girdėti paukščių čiulbesys, nuo intensyvaus pušų kvapo darosi lengviau kvėpuoti. Koks džiaugsmas, kai žolėje rasdavome raudonų žemuogių.

Ašotėlis vis labiau pilnėdavo. Dabar jau būdavo galima leisti įsidėti sau į burną keletą raudonų, saldžių ir nuo naktinės rasos vėsių uogų. Tas skonis liko visam gyvenimui, kaip ir vasaros rytai Rašės miške įsirėžė atmintin amžiams.

Rašė sukelia ir kitus prisiminimus: pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais su tėčiu eidavome į Rašės malūną malti grūdų duonai. Štai prie užtvankos stovi malūnas. Krentantis vanduo suka didelį ratą, o girnos byrančius grūdėlius paverčia miltais. Iš jų mama kepėdavo didelius kepalus skanios, rausvos duonos. Malūnas ir tvėnkynys, kurio vanduo sruvo ant rato ir malė grūdus, baltos, šiltos mamos rankos, minkančios kubile tešlą, duonos skonis – giliai, giliai įsiminė visiems laikams...

Kartą, vieną šaltą, lietingą rugsėjo naktį, pirmaisiais Antrojo pasaulinio karo metais, būnant tolimame Orenburgo apylinkės kaime, man aiškiai prisipažnavo namai, daugybė Utenos žydų juodais drabužiais, tarp jų – tėvai ir sesutės. Visi liūdnamis veidais... Norėjau su jais pakalbėti, bet jie mane atstūmė ir pradingo... Staiga išvydau Rašės mišką, savo drauges, mes rinkome uogas. Jos bėgo nuo manęs, aš vijausi, o jos bėgo toliau. Pargriuvau ant smėlėto kauburėlio, norėjau rėkti, bet negalėjau, jaučiau, lyg mane kas smaugtų. Staiga išgirdau, kaip į ausį šaukia: „Kelkis! Kas atsitiko, ko verki?“, girdėdama, kaip kūkčioju per miegus, pažadino šeiminkė.

Absolventų grupė iš Utenos

1947 m. grįžus į Lietuvą, išaiškėjo nežmoniška tragedija, įvykusi Rašės miške. Visi Utenos ir apylinkių žydai buvo suvaryti į smėlėtą aikštę maždaug už 200–300 metrų nuo malūno. Ten iškirto medžius.

Juos vedė dalimis ištisą savaitę... Net atokiausiai įsikūrę Rašės gyventojai girdėjo nelaimingų aukų, atsisveikinančių su gyvenimu, verksmą ir riksmus. Šaudymai skrodė orą ir trikdė ramybę... Veržėsi pro uždarytus langus ir duris, įsigaudavo į kambarius. Gyventojai girdėjo, tylėjo ir nekantriai laukė, kad tai kuo greičiau pasibaigtų...

1948 m., kai per metinių dieną su būreliu Utenos žydų atvykau aplankyti bendro kapo, prie mūsų prisiartinio keletas gyventojų ir pradėjo pasakoti įvairius atsiminimus. Girdėdami ir matydami mus verkiant, jie irgi verkė kartu, bet mane tai labai erzino... Aplinkui nieko nemačiau, prieš akis plytėjo tik didelis smėlėtas plotas, kuriame iškirto medžius. Ilgos duobės iš keturių pusių sudarė keturkampį. Jo viduryje buvo trys mažesni kapai, kuriuose atgulė nekalti vaikeliai, brutaliai sumindytos gėlės.

Išgyvenusieji Utenos žydai prie įėjimo pastatė paminklą mūsų tėvams, broliams ir seserims. Siaubingąją aikštę juosė tvora iš spygliuotos vielos. Štai tokia buvo tėviškė, į kurią grįžau po 20 metų.

Kai dar po metų atvykome prie bendro kapo, Rašės apylinkių gyventojai vėl atėjo. Jie nuvedė mus giliau į mišką ir parodė, kur buvo sušaudytas sveikų vyrų būrys, prieš tai priverstas dirbti įvairius sunkius darbus. Tarp pušų plytėjo dvi duobės. Virš vienos žemė buvo įsmukusi gilyn ir suskilusi. Kai kurie plyšiai buvo tokie platūs, kad galėjai matyti kaulus. Stovėjome nuleistomis galvomis ir klausėmės baisaus pasakojimo apie tų žmonių žūtį: būrį Utenos ir apylinkių vyrų, kuriuos vokiečiai kiekvieną dieną varydavo sunkiai dirbti, nuvedė prie Rašės ežero. Sвилino saulė, visi buvo pavargę, ištroškę ir alkani.

Vokiečių prižiūrėtojas įsakė išvirti pietų, o kol jie bus paruošti, išsimaudyti ir pailsėti. Nelaimingųjų nuotaika pasitaisė. „Kas atsitiko“, pamanė jie, „gal pasikeis elgesys su žydais?“ Džiaugėsi galimybe atsigaiivinti ir atgauti jėgas. Nuo katiliuko, virusio ežero pakrantėje, sklido toks skanus bulvių ir mėsos kvapas. Visi tikėjosi, kad gyvenimas laimės. Išsimaudė, maistas jau buvo paruoštas, su apetitu pavalgė. Seniai nebuvo ragavę tokio patiekalo. Po to išsitiesė ant žolės, prisnūdo. Ir... Staiga komanda: „Eilėmis rikiuot!“ Sustojo, o juos varė toliau. Kur? – Į Rašės mišką. Na, galvojo, tikriausiai medžių kirsti. Dabar lengviau eiti. Pavalgę ir pailsėję. Tik paskutinė kelionė buvo neilga. Rašės miškas...

Miške įsakė nukirsti porą medžių, o kai tie nuvirto, – iškasti duobes. Ir jiems pasidarė aišku, koks darbas jų laukia.

Dabar aplink duobes stovėjo mūsų Utenos žydų grupė. Žemė buvo įsmukusi ir atidengusi nelaimingų brolių skeletus. Kiekvienas godojome sunkias, nemalonias mintis. Kai kitais metais per atminimo dieną atvykome prie kapavietės, ten vaikštinėjo ir šviežią žolę rupšnojo karvės. Tvorą keliose vietose buvo sugadinta. Netoliese stovėjo pora piemenų, ganiusių galvijus. Netrukus vėl pasirodė keletas vietinių Rašės gyventojų paklausti mūsų raudų ir maldų. Priėjau prie lietuvių ir paklausiau, ar jie ir ant savo tėvų kapų gano karves? Ar atėję šion vieton atsimena, kieno čia kapai?

Karves tuoj pat nuvarė. Bet atsiprašyti pamiršo. Tais metais buvo pradėti rinkti pinigai. Sudarytas Kalmano Mejerio Goldfeino vadovaujamas komitetas, kad pasirūpintų metaline tvora apie kapavietę. Ateinančioms metinėms buvo rengiamasi pastatyti užtvarą su geležiniais vartais. Tik kai atvažiavome, keliose vietose radome atsivėrusius gilius plyšius, pro kuriuos švietėsi mūsų mylimiausiųjų ir brangiausiųjų kauleliai. Kai kur aiškiai matėsi kasimo žymės. Kažkam buvo dar maža, kad nužudytuosius apiplėšė jiems esant gyviems... Kurį laiką, iki valstybinės komisijos atvykimo, duobės liko atviros. Komisijos nariai vis dėlto nusprendė, kad tokia padėtis negalima. Už valstybinę kainą leido nupirkti medžiagų ir užlieti kapus cementu bei pastatyti tvorą su metaliniais vartais. Buvo pakabinta didelė spyna, kad niekas netrukdytų nelaimingoms aukoms ilsėtis miško ramybėje...

1949 m. palaiminto atminimo Leibė Kacas sužinojo baisių dalykų apie vaikelių žudynes. Dažnai važinėdamas į Uteną darbo reikalais ir palaikydamas kontaktus su tenykščiais rusais, išgirdo, kad pagrindinis vaikų žudikas buvo Žiaukas. Jis vis dar besislapstantis miškuose ir keletą sykių per savaitę naktimis užsukantis maisto pas motiną Utenoje. Apie jo žiaurumą buvo pasakojami baisūs dalykai. Štai vienas paskutinių

siaubingų darbų: vaikelius atėmė iš tėvų ir laikė juos uždarytus kaip nusikaltėlius, duodami tik truputį pavalgyti. Prieš tai nugalabijo suaugusiuosius, o tada į Rašės mišką atvedė mažutėlius. Jie buvo uždaryti be šviesos, be oro, todėl džiaugėsi saulėta diena, mišku ir šiltu smėliu. Štai sėdi dar nemokantis vaikščioti trupinėlis ir žaidžia su smėliu. Jis negirdi, kaip vaikai verkia ir rėkia savo paskutinį žodį „Mama!“, negirdi, kaip šaudo žudikai... Jis mato tik mažutes kojeles saulėje šildantį smėlį ir mažutėmis rankelėmis žaidžia su juo už kalvelės, kuri užstoja...

Vaikžudžiai ir jų padėjėjai jau baigia užpilti duobes. Kruvinas „darbas“ eina į pabaigą... Ir staiga jis pamato smėlyje žaidžiantį vaiką... „Neverta gadinti kulkos“, sako. Trenkia kastuvu per galvelę, stveria už kojytės ir įmeta į duobę...

Apie šitą žudiką palaiminto atminimo Leibė Kacas klausinėjo. Kraujas virė ir neleido nurinti, kol jis nebuvo sučiuptas. Visi faktai pasitvirtino, teismas jam skyrė didžiausią bausmę – 25 metus. Gaila, mažai išsiųstas pasėdėjo. Po išsigimėlių, kolaboravusių su vokiečiais, amnestijos, žudikas buvo paleistas ir grįžo į tėviškę.

Štai tokia liūdnoji Utenos istorija.

Miestelis pradingo kartu su savo žydais. Dabar jis visai svetimas su kitais namais, kitais žmonėmis... Bet jeigu užmerktumėte akis, trobesiai atsistotų savo vieton. Taip, kaip prisimenate iš vaikystės. Tada išgirstumėte savo tėvų žingsnius ir motinų dainas, aidinčius broliukų balsus ir sesučių juoką... Atsimerkus kerai vėl išsisklaidytų... Jus suptų svetimi pastatai, žvilgsniai, veidai... Viskas tuščia ir nesava... Jūsų vaikystės ir jaunystės tėvynė teliko tik Rašės miške...

Leibas Šeras
(Tel Avivas)

Prisiminimai

Utena buvo vienintelis miestas Lietuvoje, kuriame dauguma gyventojų buvo žydai. Dėl to pagal vadinamąsias demokratines normas turėjome miesto vadovą žydą Avromą Žuratą ir teisėją žydą Bermaną. Kultūrinį ir religinį kapitalą sudarė šios institucijos: 7 sinagogos, keletas chederių, išrinktas rabinas, ritualiniai skerdikai, kantorius, apipjaustytojas, 2 liaudies mokyklos, jidiš ir hebrajiška, tinklo *Tarbut* progimnazija ir organizacijos OZE įstaiga, taip pat Žydų liaudies bankas su beprocenčių paskolų draugija *Gmiles chesed* (beveik kiekvienas žydas buvo jos skolininkas). Veikė maždaug dešimt sionistų susivienijimų. Tai buvo visas mūsų miesto kultūrinis turtas.

Žydų burmistras Avromas Žuratas

Keletas mūsų gydytojų buvo pagarsėję visoje apylinkėje. Amatininkai duoną pelyndavosi sunkiai dirbdami ir aprūpindami miesto ir kaimų gyventojus.

Didžioji dalis Utenos žydų (kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose) buvo krautuvainikai, pirkliai, prekeiviai. Pagrindinis jų darbas – sumedžioti klientą. Tarp tų kovotojų dėl kasdienio uždarbio minėtinas ir atsidaavęs mano tėvas Berelis Šeras, apdovanotas krūva sūnų. Ilgus metus jis buvo miesto tarybos nariu. Daugelio dalykų žinovas, pagal specialybę – stogdengys. Dengė stogus, kepė beigelius, gamino saldinius, mezgė kojines, – turėjo taip vadinamą krautuvėlę: vasarą prekiaudavo uogomis, o Pesacho išvakarėse aprūpindavo miestelį macais. Didelė šeima iš to vos pragyveno.

Kartu su kitais chederio berniukais išaugau, taip sakant, Utenos „renesanso“ laikais: kai buvo pradėtos akmenimis grįsti gatvės, asfaltuoti šaligatviai, o namuose įsižiebė pirmos elektros lemputės. Klampodami po miesto purvynus ir ištisas vasaras pliuškendami nešvarioje upelėje, galvojome, kad gražesnio miesto už Uteną nėra visame Žemės rutulyje, o geresnio gyvenimo būti nė negali.

Štai tokią Dievas sukūrė Uteną, kurioje nuo senų laikų gyveno mano protėviai. Daugiau apie jos praeitį nekalbėsiu – čia yra už mane vyresnių uteniškių, kurie žino daugiau ir geriau moka papasakoti istoriją. Rašysiu tik apie liūdną savo gimtinės likimą, hitlerinės okupacijos metu brutaliai sunaikintą smarkiai prisidedant vietos žudikams ir banditams lietuviams.

Į šį aprašymą įeis ir šiek tiek mano asmeninės biografijos, nes esu vienas iš šešiatūkstantinės Utenos žydų šeimos.

1941 m. birželio 22 d.

Išvykau iš Utenos ankstyvą sekmadienio rytą, ką tik demobilizuotas iš lietuviškos armijos. Važiavau dirbti į Kauną, nežinodamas, kad prasidėjo karas.

Paskutinis Utenos burmistras Šolemas Gavendė, pirmoje eilėje, pirmas iš kairės

Vargais negalais nusigavau į sostinę, kurioje buvo įsikūrusios dvi mano seserys: Rochelė, kuri gyveno su vyru ir vaiku, ir už mane jaunesnė Zlatė. Savaiame suprantama, mes bandėme kuo greičiau pėsčiomis pasiekti Uteną, o iš ten kartu su visa šeima tikėjomės evakuotis į Sovietų Sąjungos gilumą. Bet jau prie Ukmergės mums pastojo kelią vokiečių armija, ir kartu su kitais tūkstančiais žydų pabėgėlių turėjome grįžti atgal į Kauną. Tuo metu ten buvę jauni uteniškiai organizavosi mašiną

vykti į Uteną. Susidarė nemaža kompanija. Ne visų vardus atsimenu. Pamenu tik Leibą Goldfeiną, Moišę Lifšicą, Nochemą Goldfeiną. Man ir seseriai Zlatei nepavyko atsidurti susitikimo vietoje sutartu laiku, nes Kauno gatvėse kaip tik tuo metu buvo gaudomi žydai. Atėjome pavėlavę ir pamatėme pro šalį pralekiantį sunkvežimį, prisigrūdusį stovinčių draugų. Pamojau jiems paskutinį kartą ranka.

Būdamas gete, tuojau pradėjau ieškoti ryšių su uteniškiais. Tikėjau, kad turi veikti pagrindinė organizacija. Nepaisant rimtų konspiracinių priemonių, likimas mane suvedė su visiems žinomu kukliuoju Šejele Finkeliu (pagal specialybę – fotografu). Jau tada jis savo fotoaparatai iškeitė į kulkosvaidį (žuvo atviroje kovoje su vokiečiais). Abu buvome atitarnavę kareiviai ir pagrindinio komiteto įsakymu tapome kariniais instruktoriais. Vakaraus po sunkaus darbo tam tikrose vietose lįsdavome po grindimis ir mokydavome jaunimą, kaip apsieiti su ginklais ir priešintis fašistų žvėrimams. Gete buvome 6 tokie instruktoriai. Vienuose mokymuose sutikau mūsų Utenos gyventoją stalių Efroimą Rutenbergą. Vėliau jis žuvo per Didžiąją akciją. Irgi priklausė pagrindiniam partizanų judėjimui.

1942 m. sausį ar vasarį iš žydo, kuris kartu su žydų brigada dirbo įvairius juodus darbus gestape, atsitiktinai sužinojau, kad vieną rytą atvesti 6 baisios būklės žydai, 5 vyrai ir 1 moteris. Jie buvo sulyšę, basi, suplyšusiais drabužiais, purvini ir apšaušę. Klaidžiodami dieną naktį po miškus, ilgiau negalėjo išverti bado ir vargo, šalčio ir kančių, ir pasidavė į vokiečių rankas.

Kai jie per kiemą buvo vedami savo paskutinėn kelionėn į IX fortą, pastebėjo, kad ten dirba žydai. Vienam nelaimingajam pavyko perduoti: „Esame Utenos žydai, mano vardas – Lipmanas Ziskindas.“ Bandžiau susisiekti paštu su Utena, bet negavau

jokio atsakymo, nes laiškus adresavau Graužiniui, kuris, kaip paaiškėjo vėliau, buvo pagrindinis miesto žydų žudikas. Tokie žemvaldžiai kaip jis ir kiti priklausė mūsų namų ratui.

Dar būnant gete mus pasiekė liūdno žinios, kad visi išžudyti. Toks buvo ir kitų Lietuvos miestų ir miestelių žydų likimas.

Vėliau man su žmona Lėje Šer (Skurkovič), kuri buvo kilusi iš Molėtų ir mokėsi Utenoje, pavyko pabėgti iš geto ir prasibrauti iki partizanų miške: „Mirtis vokiečių okupantams“. Ten sužinojau, kad partizanų būriui Baltarusijoje priklausė dar du uteniškiai, stikliaus sūnūs broliai Michoelis ir Gecelis Bloimantai (vėliau abu žuvo kovoje su vokiečiais). To paties Bloimano sūnėną iš Zarasų, besisvečiavusį Utenoje ir ten pasilikusį, po kiek laiko sutikau Kauno gete. Štai ką jis papasakojo: iš pradžių išgrobė Utenos žydų namus, šaudė, žudė ir daugelį uždarė į kalėjimą, o likusius kelioms savaitėms nuvarė į Ežero gatvelę, taip vadinamą getą. Iš ten netikėtai – į Šilinės mišką. Vedė grupelėmis nuo miško už Rašės iki Užpalių-Debeikių sankryžos, kur buvo paruoštos duobės. Ši vieta išgyvenusiems Utenos žydams jau gerai žinoma. Žudikai buvo apsilikę lietuviškas karines uniformas. Atraitotos rankovės, ant galvų metaliniai šalmai, nuo kurių kabojo odinės virvelės, kad nesimatytų jų žudikiškų fizionomijų. Buvo ir vienas vokiečių karininkas, savo baisų darbą atlikęs su kulkosvaidžiu iš už krūmų.

Pasakojama, kad moterų ir vaikų riksmas buvo neapsakomi. Vyrai laikėsi už rankų ir mirtį pasitiko suakmenėję. Nežinau, ar nukritau iš siaubo, ar praradau sąmonę, bet atsigavęs pajutau didelę šiltą kūną masę, dar neužkastą, tik apibarstytą kalkėmis ir trupučiu žemės (nes, kaip žinoma, rytojaus dieną kruvinas darbas duobėse buvo tęsiamas). Išlindau aptekęs kraujais, bet atsitiktinumo dėka nė nesužeistas. Aplinkui jau buvo visai tamsu ir tyku, atsargiai iššliaužiau ir kaip beprotis pasileidau bėgti nežinoma kryptimi. Paryčiais atsidūriau kažkur prie Jonavos. Mane priėmė lietuvių moteris, apiprusė, davė pavalgyti ir apsirengti. Vėliau atėjau į getą. „Tai – liudijimas iš Utenos sunaikinimo vietos. Gerosios lietuvių pavardės jis neatsiminė. Kur Bloimanas šiandien, man nežinoma.“

1944 m. pavasaris

Tuo metu jau buvau miške ir iš atvykusių sužinojau, kaip atviroje kovoje su vokiečiais didvyriškai žuvo grupė draugų. Tarp jų buvo ir mūsų kraštiečiai Šeжелė Finkelis. Prieš mirtį jis užsiėmė slėptuvių („malinų“) įrengimu už geto ribų. Jos turėjo pasitarnauti kaip punktai kovotojams, pereinantiesiems iš geto į partizanų būrius.

Didele suma papirkta lietuvių vairuotojas turėjo išvežti grupę žydų iš Kauno geto už miesto dengta mašina.

Taip vykdavo išėjimas iš geto pas partizanus, nes pėsčiomis to padaryti buvo neįmanoma.

Gavęs atlygį, vairuotojas nusprendė saujelę žydų, drįsusių priešintis arijams, išduoti vokiečiams. Tie nurodytu laiku uždarė eismą Jonavos gatve, tuojau už Vilijampolės tilto. Mašina buvo dengta brezentu. Vairuotojas sustojo Jonavos gatvėje ir šalia sėdinčiam partizanui Abei Ziskidui pasakė, kad sugedo automobilis. Abė tuojau perprato jo išdavystę. Nušovė vairuotoją, per užpakalinį langelį išliaužė į kėbulą ir pranešė draugams, kad jie apsupti vokiečių ir turi stoti nelygion kovon.

Brezentas buvo suvarpytas iš visų pusių. Šeжелė Finkelis su kulkosvaidžiu ant mašinos stogo ir kiti draugai pasitiko vokiečius ir lietuvių policininkus smarkia ugnimi. Tie pasipylė pro visus vartus ir pasileido link mašinos. Manė, kad sučiups būrį gyvų partizanų, kurių jau ilgai ieškojo ir negalėjo rasti. Bet jų iš visų pusių laukė ugnis. Mašinoje buvo 12 žmonių, iš kurių – viena moteris (Šeжелės žmona Rivė Urjaš), ir, laimei, – nemažai ginklų. Nuožmus susirėmimas tęsėsi, kol kovotojams mašinoje baigėsi kulkos. Didvyriškai žuvo 8 draugai. Tarp jų – ir mūsų kraštiečiai Šeжелė Finkelis.

Jonavos gatvėje su savo šunišku gyvenimu teko atsiveikinti 5 lietuvių policininkams ir gestapininkams. Keturiems išgyvenusiems partizanams, prisidengus tamsa, pavyko pabėgti. Kauno gete tai buvo vienintelis atviros kovos su vokiečiais atvejis. Gaila, kad jis iki šiol neaprašytas žydų literatūroje.

*

Vokiečiams ėmus žydus vežti darbams į Vokietiją, grupė jaunuolių, buvusių pagrindinio judėjimo narių, prisiekė, kad nesileis evakuojami ir okupantams nedirbs. Jie persikėlė į maliną, tikėdamiesi, kad ten galbūt pavyks sulaukti išvadavimo.

Tačiau, kaip žinoma, toje vietoje, kur stovėjo mediniai namai, vokiečiai getą padegė, ir visi žuvo. Tarp šių aukų – ir mano sesuo, Utenos gyventoja Zlatė Šer.

Tuojau po Vilniaus ir gimtojo miestelio išvadavimo nuvykau ten apsilankyti, pirmas žydas po žiaurių skerdynių. Siaubas apėmė žiūrint į tuščias gatveles ir išdraskytus namus. Nors iš anksto žinojau, kad niekas neišgyveno, visgi tikėjaisi, kad galbūt sutiksiu ką nors gyvą.

Iš pažįstamų lietuvių išgirdau, kad pagrindiniai žudikai buvo: Petrauskas, Patalauskas, Straizys iš Nemeikščių, žinomas anų laikų žudikas Kalinskas, broliai Juodėnai (jau seniai pripažinti antisemitai), Laumas, Kunčiūnai, broliai Graužiniai ir kt.

Kartą po įprastinės žydų šaudymo dienos per stebuklą liko gyva mergytė, puikioji Maječkė, Cemecho Krasko dukrelė. Vokiečių karininkas vedėsi ją už rankos į miestelį (jo ketinimai buvo neaiškūs), bet pribėgo banditas Juodėnas, atplėšė ją, nukirto kastuvu galvelę ir prikišo už plaukų vokiečiui: „Še, turėsi suvenyrą ant bufeto, juk ji tau patiko.“

Tokie siaubingi vaizdai buvo regėti per mūsų tėvų, seserų, brolių, draugų, miestiečių naikinimą.

Vieną naktį iš Šilinės miško atbėgo mano svainis Mejeris Muleris. Išplėstame savo bute norėjo paieškoti, į ką suvynioti vaiką – mažąjį Isroelį. Jie laikėsi miške, lijo, vaikui buvo šalta. Namuose nieko nerado, viskas buvo išvogta. Voliojosi tik plona skara, ją ir paėmė.

Kazys Rubinas, kuris man apie tai ir papasakojo, patarė Mejeriui į mišką negrįžti, nes būsią blogai. Bet tas atsakė: „Turiu eiti, mano vaikas šala.“ Negalėjo įsivaizduoti siaubingo galo. Po šių liūdnu naujienų Utenoje negalėjau likti net nakvoti. Tuojau išvykau. Vėliau iš gyvų likusių buvusios 16-osios divizijos kareivių uteniškių sužinojau, kad daug mūsų kraštiečių, kovodami su kraujo ištroškusiais žvėrimis, didvyriškai atsisveikino su gyvenimu, o kiti liko suluošinti.

*

Netrukus po to, kai iš Sovietų Sąjungos grįžo evakuoti žydai, o su jais – patyręs visuomenės veikėjas ir vyriausias uteniškis Kalmanas Goldfeinas, buvo imtasi priemonių įamžinti mūsų brangių tėvų, brolių ir seserų, vaikų, draugų iš Utenos ir apylinkių žūties vietą. Kalmanas Mejeris panaudojo savo buvusią visuomeninę patirtį. Surinko iš gyvų likusių Utenos gyventojų pinigų, ėjo kalbėtis su reikiamomis valdžios institucijomis, ir Rašės miške buvo pastatytas paminklas.

Po kelerių metų, įdėjus daug pastangų, jam pavyko pasiekti, kad valdžia masinę kapavietę užlietų cementu. Kasmė rugpjūčio pabaigoje prie giminaičių kapų susirenka išgyvenusieji Utenos ir aplinkinių miestelių – Užpalių, Vyžuonų, Radeikių, Debeikių ir kt. – žydai. Per vienas tokias metines atėjo lietuvis mūrininkas Valskas ir papasakojo, kad netoli tos vietos yra pirmų žuvusių Utenos žydų masinė kapavietė. Nežinau, kodėl jis taip ilgai tylėjo ir iš kur apie tai sužinojo.

Mes, visas būrys uteniškių, pagal jo nurodymus nuėjome į tą vietą ir radome duobes su pirmais nužudytisiais.

Per kasinėjimus aptikome daug smulkių dalykų, kuriuos atidavėme į Utenos muziejų: diržų, antrankių, liudijančių, kad aukos galbūt priešinosi, iki paskutinės minutės kovojo. Pagal rastus palaikus tyrimų komisija konstatavo, kad duobėse atgulė apie 200 asmenų. Daugiau nenustatė. Bet, kaip žinoma, per pirmąsias dienas gyvybė buvo atimta 500 jaunų, kovingų, sveikų vyrų. Tai tokia liūdna mano išžudyto žydiško miestelio baigtis.

Avromas Chaitas

Mano sūneliui Benjaminui, gimusiam gete

*Noriu papasakoti tau, mielas sūneli,
viską, ką išgyvenai...*

*Tai buvo metai, kai su plieniu ir ugnimi
į šalį įžengė naikintojai,
ir užėmė Kauną, kur mes kaip žydai
iki tol gyvenome laimingi ir patenkinti.*

*Jie įžengė ir greitai tenai
laukinių žiaurumų, plėšimų ir prievartos
girtas, netramdomas šokis prasidėjo
toks, kad pasaulis atsisako patikėti,
jog žmonės galėjo tokį sugalvoti.*

*Greitai mus uždarė į getą
ir nusileido baisi naktis
ant mūsų staiga, ji truko ketverius metus.*

*Iš kiekvienos spragos mirtis tykojo
iš kiekvieno plyšio laukė mirtis
su peiliu, šautuvu, nuodinga kulka,
nuo jos nebuvo, kur pasislėpti.*

Nežinojome, kieno eilė bus rytoj.

Ir Dievas norėjo, kad tomis dienomis,

kai kančiai nebuvo galo matyti,

kai gyvenimas buvo trypiamas,

žmonės pasmerkti pašaipai ir patyčioms,

ir kasdienio kąsnio trūko,

kad tavo mama tave pagimdytų...

Verkslenanti trupinėli spurdančios būtybės; –

Mamai buvo dvidešimt,

tėtis buvo vyresnis

už mamą porą metų;
abu mes net norėjome
surengti tau apipjaustymo ceremoniją,
bet mus atkalbėjo:
„Dar neverskit žydu tuo tarpu sūnaus,
kainą būti žydu atgrasiam pasauliūkšty
jis dar sužinos,
jei per stebuklą liks gyvas.”
Diena po dienos, para po paros,
pavojus tik didėjo,
beprotybei galo nesimatė
išdegė vilties dagtis.
Visur aplinkui viešpatavo mirtis,
siaubas kaip vilkas kaukė lauke,
žudė senius, iš mamų glėbių
atimdavo ir žindomus vaikus...
Kur paslėpti tave nuo skausmo ir vėjo?
Tavo trupinėlių spurdančios gyvybės kaip išgelbėti
nuo žudikų, kurie vaikų galveles traiško
šautuvų buožėmis į gatvės grindinį?
Mums buvo sunku su tavimi skirtis
nepakeliama mūsų jėgoms, ir visgi nusprendėm
vietiniam gojui tave atiduoti, –
gal bent tau pasiseks gyvam likti?...

Nunešiau tave prie geto vartų,
jie buvo griežtai saugomi vilkšunių
ir kareivių su plieniniais ginklais.
Jų kulka jau ne į vieną pataikė,
kai iš geto kaip kormis
šliaužė pro spygliuotą vielą...

Su arkliu ir vežimu iš anos vartų pusės
tamsoj laukė valstietis.
Tave jis uždengė sausu šieniu.
Mano širdis stačiai plyšo iš skausmo,
kai skubiai, dar prieš pradedant švisti,
naktį nutolo vežimas...

Man trūksta žodžių aprašyti tą lūžį.
O kas mums buvo lemta po to?
Kasdien akcijos. Mūsų vis mažiau.
Getas pilnas dejonių ir ašarų.
Kas žūsta krosnyje, kas - griovyje,
kančioms pabaigos nėra.
O širdį drasko ilgesys:
norisi žinoti, kas vaikui nutiko.
Ar tu sveikas? Ar nieko netrūksta?
Ar nekenti alkio ir šalčio?
Gal Dievas išgelbės nuo kančių?
Gal išvengsime krosnies?
Kasdien viltis vis didėja.
Šansų išgyventi daugėja.
Sėkmė frontuose pasikeitė,
jau mušami Hitlerio banditai.
Jie sprunka kaip žvėrys sužeisti..
Jau, mes jaučiame, - pergalė arti.
Laimėtojai skubiai juos vis gena atgal,
Tuoj jie mes ginklus, sumušti,
pakels rankas, suteptas krauju,
ir apgailėtinais suvapės: Hitler kaputt!

*Ir štai atėjo laukta diena.
Aš grįžtu į gimtinę, sugriautą,
išgelbėtas nuo neapsakomos kančios.
Ar rasiu savo turtą, savo paguodą?
Galvoje siaučia mintys,
neatgavęs kvapo, tave kuo greičiau surasti
nubėgu į kaimą pas valstietį,
kuris tau tomis baisiomis dienomis
davė prieglobstį savo namuos,
kaip tėvas tau buvo,
krikščionišku vardu karūnavo,
kad būtum apsaugotas ir išgelbėtas nuo priešo.*

*Su drebuliu savo išsiilgusiose rankose
apkabinu tave, mano laime dovanota,
glostau tave, spaudžiu prie krūtinės
tave, turėjusį kentėti jau lopšyje,
nes buvai mamos žydės pagimdytas ...
Dabar mano sūnau, mes esame kartu,
dabar pasiimu tave su savimi į žmones,
kad gyventum didžiudamasis žydiškumu,
panaikinu tau suteiktą krikščionišką vardą,
nuo dabar vėl vadinsiesi Benjaminu,
ir tenpatirsi daugiau niekad vargo ir persekiojimų,
ir tavo vaikų vaikai, kurie atmins
tautos nelaimės ir klaus nustebę,
kaip tai galėjo mūsų šimtetyje įvykti.*

*Skausmas dar dega. Todėl tu turi
nepamiršti, mano sūnau, kruvinos įpjovos
tautos kūne. Būk budrus! Būk atsargus!
Nors piktos dvasios ir nugintos į tamsius urvus.*

Tai štai, ką aš norėjau, mano sūnau, tau papasakoti.

Frumé Melamed
(Holonas)

Ruvenas Rubiņšteinas⁴⁶, Dovo sūnus **(1891-1967)**

Iki XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Utena buvo tipiškas žydų miestelis, atokiai laikęsis nuo pasaulinių įvykių. Haskalos sąjūdžio ir sionizmo judėjimo pradžia jo nepalietė. Todėl tarp pirmųjų šių ir revoliucinių judėjimų veikėjų uteniškių beveik nėra. Tačiau XX a. pradžioje tai pasikeitė. Viena anuometinių miesto inteligentų šeimų buvo Berčikas Rubiņšteinas su žmona, kilę iš garbiųjų Glikmanų.

Jie pelnėsi iš parduotuvės, įsikūrusios krautuvų eilėje prie turgaus aikštės. Jas po antrojo gaisro pastatydino dvarininkas Balcevičius. Ten šeima ir gyveno. Aikštė buvo negrįsta. Purvas niekada neišdžiūdavo, rudenį ir pavasarį jame pamesdavo botus ir kaliošus. Vos tik sutemdavo, Berčikas Rubiņšteinas pastatydavo savo lange žibalinę lempą, kad būtų matyti, kur dėti kojas. Ta lempa pasitarnaudavo ir kaip miesto laikrodžio. Kai ją nukeldavo, visi žinodavo, kad jau pusė vienuolikos vakaro. Juk laikrodžius turėjo nedaugelis. 1891 m. porai gimė sūnus Ruvenas, suvaidinęs svarbų vaidmenį Lietuvos, o vėliau – Izraelio kultūriniam ir visuomeniniam gyvenimui.

Vaikystę Ruvenas praleido Utenoje. Kaip ir kiti berniukai, mokėsi chederyje. Buvo puikus mokinys, ir šeima samdė jam privatų mokytoją. Už kitus bendraamžius turėjo gilesnes ir išsamesnes judaizmo studijų, Toros ir Talmudo, žinias. Labai trokšdamas mokslo, išvyko mokytis į Vilniuje tuo metu atsidariusią Kagano gimnaziją. Tai buvo pirmoji žydų gimnazija, kurios absolventai įgydavo teisę patekti į aukštąją mokyklą. Baigiamuosius egzaminus mokiniai laikydavo dalyvaujant valstybės atstovui. Tie, uždavinėdami gudrius klausimus, norėdavo sumažinti besimokančiųjų skaičių. Simpatijos atkakliams žydų vaikinams, siekusiems mokslo, neįjautė.

Rubiņšteinas gimnaziją baigė auksiniu medaliu. Jo suolo draugas vėliau išgarsėjo kaip dr. Jevinas. Buvo rašytojas ir didelis Biblijos žinovas. Taip pat gavo aukso medalį. Valstybės atstovai daug klausinėjo ir vis tiek turėjo parašyti aukščiausius balus. Rubiņšteinas pademonstravo gilų visų dalykų išmanymą. Jo gimtoji kalba buvo jidiš, bet jis daug dirbo, kad išmokytų ir nelengvą rusų kalbą. Čia pagelbėjo nuostabi atmintis.

Baigęs vidurinę mokyklą, 1911 m. atvyko į Sankt Peterburgo Teisės fakultetą. Juk tuo metu šis miestas buvo carinės Rusijos sostinė. Daug mokytis Rubiņšteinui tikrai nereikėjo. Žydų kultūra ir istorija jame buvo giliai suleidę šaknis. Paraleliai studijavo judaizmą barono Ginzburgo institute. Ten artimai bendravo su rašytoju Baruchu Krupniku ir Zalmanu Rubašovu – buvusiu Izraelio valstybės prezidentu Zalmanu Šazaru, tebūnie palaimintas jo atminimas.

⁴⁶ Kiti vardo ir pavardės variantai: Reuvenas Rubiņšteinas, Ruvimas Rubiņšteinas, Ruvinas Rubiņšteinas, Reuven Rubiņshtayn, Ruvn Rubiņshteyn, Ruben Rubiņstein. Vert. past.

Pirmaisiais metais universitete Rubiņšteinas rimtai atsidėjo mokslams, o nuo politikos laikėsi atokiau. Tai davė gerų rezultatų. Kad galėtų pragyventi ir sumokėti už studijas, ieškojo kokio nors užsiėmimo. Buvo rabino dr. Eliezerio Eizenštato sekretoriumi, rašė apsakymus vaikams. Dirbo privačiu mokytoju pasiturinčiose šeimose. Tuo metu jam sekėsi. Buvo energingas, kupinas gyvenimo džiaugsmo, turėjo subtilų humoro jausmą. Pirmą žurnalistinį darbą gavo savaitraštyje *Rassvet* (rus. *Aušra*), redaguojamame tikro sionisto Avrahamo Idelsono. Šis buvo protingas žmogus, bet jo rusų kalbos stilių reikėjo taisyti. Ruvenas Rubiņšteinas tą ir darė – buvo redaktoriaus ir kitų savaitraščio bendradarbių korektoriumi.

Vienintelis, kurio stiliumi rūpintis nereikėjo, tai – Zejevas Žabotinskis.

Darbas savaitraštyje paveikė jo gyvenimą ir ateitį. Atsiskleidė kaip gabus žurnalistas. Jo politinė veikla prasidėjo 1913–1914 m. Tada ėmė dalyvauti naujai įkurtoje studentų sionistinėje organizacijoje *Hachaver* (hebr. *Draugas*) ir jos žurnalo *Jevreiskij student* (rus. *Žydų studentas*) leidyboje. Čia suvaidino pagrindinį vaidmenį. Geršonas Alimoras apie jį rašė: „Organizacijoje *Hachaver* Rubiņšteinas rado savo dvasinę tėvynę. O mes jame radome tai, ko trūko mums. Dauguma narių buvo beveik „ne žydai“, palaiminimus pasimokę tik bar micvai. Bet štai į mūsų gretas įstojo draugas, išmanęs visas tris „sionistines“ kalbas – jidiš, hebrajų, rusų – ir turėjęs didelį judaizmo žinių bagažą. Šiuo atžvilgiu Rubiņšteinas buvo centrinė figūra. Jis taip pat dirbo laikraščio *Petrograder togblat* (jid. *Petrogrado dienraštis*) redakcijos sekretoriumi. Po 1917 m. perversmo sionistų judėjimas Rusijoje išėjo iš pagrindžio. Petrogradas tapo svarbiausia jo būstine. Rubiņšteinas priklausė centriniam komitetui. Judėjimas kūrė didelius ateities planus. Buvo ruošiamasi didžiai alijai. Judrus, energingas Rubiņšteinas dirbo 24 valandas per parą. Socialistas revoliucionierius Rutenbergas pirmininkavo techninei komisijai, kuri nagrinėjo Izraelio žemės elektrifikacijos naudojant akmens anglį klausimą. Kita, inžinieriaus Trachtenbergo vadovaujama komisija, svarstė, kaip kanalu sujungti Negyvosios ir Viduržemio jūras.

1919 m. pradžioje Rubiņšteinas ir kiti centrinio komiteto nariai buvo pirmą kartą areštuoti. Kalėjime jie praleido keletą savaičių, o tada juos paleido. Netrukus baigėsi vilčių ir prasidėjo persekiojimų bei draudimų laikas.

1920 m. vasarį Maskvoje įvyko Rusijos sionistinio judėjimo suvažiavimas. Rubiņšteinui skaitant pranešimą, į salę įėjo čekistai ir areštavo prezidiumą ir dalį svečių. Po pusės metų įkalinimo Lubiankoje dalį jų išlaisvino, o kitus 80 perkėlė į Butyrkų kalėjimą. Ten Rubiņšteinas leido ir redagavo humoristinį laikraštį *Jedies fun di arestirte in Butirki* (jid. *Butyrkų kalinių naujienos*).

Liepos 2 d. paleido paskutinį suimtąjį ir Rubiņšteiną. Jis išvyko į Lietuvą, kuri tuo metu jau buvo nepriklausoma valstybė. Čia sionistų partija buvo legalizuota. Bet po dviejų mėnesių Rubiņšteinas vėl grįžo į Rusiją. Šį kartą jau kaip Lietuvos atstovybės teisinis patarėjas. Tapęs diplomatu, nustojo dirbti organizacijoje *Hachaver*, bet nuo sionistinio judėjimo nenutolo. Lietuvos žydai mėgavosi autonomija. Makso Soloveičiko vadovaujama ministerija tapo visų žydų pasauliečių centru. Per Užsienio reikalų ministeriją Soloveičikas nusiųsdavo Rubiņšteinui svarbios medžiagos

apie žydų gyvenimą, o tas perduodavo ją savo draugams Maskvoje. Šiame mieste Rubiņšteinas praleido ketverius metus. Padėjo Lietuvos žydams, per Pirmąjį pasaulinį karą atsidūrusiems Rusijoje, grįžti namo. Tais metais buvo labai užsiėmęs žydų ir sionistiniais klausimais. Jis buvo vienintelis, jungęs Rusijos sionistinį judėjimą ir diasporos bei Izraelio žemės sionistų centrus. Padedant konsului lietuvių poetui Baltrušaičiui, Rubiņšteinui pavyko iš Rusijos kaip Lietuvos repatriantus išvežti daug garsių žydų asmenų.

1923 m. jis grįžo į Kauną. Pirmasis darbas buvo dienraščio *Di jidiše štime*, bendrųjų sionistų organo, redagavimas. Taip jis tapo centrine Lietuvos žydų figūra. Kauno žydai jį išrinko atstovu į Miesto tarybą. Jis pirmininkavo ir Lietuvos *Keren kajemet lejisrael* (hebr. *Žydų tautos išlikimo fondas*), buvo Visuotinės sionistų tarybos narys.

Mendelės akademijos organizacinis komitetas. Sėdi: Frumė Melamed, Judelis Markas, K. Goldfeinas. Stovi iš dešinės: Chanė, Moišė, Geršenas, Benjomenas, Šeinesas.

vertinti kitokių pažiūrų žmogų, manau, kad Rubiņšteinas niekuo akiai nesekė. Nei mokytoju, nei doktrina. Iš prigimties nebuvo užsidegėlis, karštakošis, išplieskiantis. Gal dėl to, kad jo gyslomis tekėjo šiaurės žydo, litvako, kraujas, pasižymintis lėtesniu kalbėjimo tempu ir neskubriu tonu, o gal ir dėl to, kad viena svarbiausių jo savybių buvo natūralus džentelmeniškumas.“

Per 17 metų, praleistų nepriklausomoje Lietuvoje, Rubiņšteinas tapo vienu tų, kuriems pavyko sėkmingai suderinti žurnalistiką ir visuomeninę veiklą. Jis buvo labai gabus žmogus, turėjo gilią erudiciją. Per palyginti trumpą laiką Rubiņšteinui teko pabūti didelio dienraščio redaktoriumi, jo vedamųjų autoriumi ir ideologu, Žydų bendruomenės pirmininku, Kauno Miesto tarybos nariu, Žydų liaudies bankų susivienijimo, sionistų organizacijos ir klubo „Makabi“ pirmininku, praktikuojančiu advokatu, Sionistų kongreso delegatu. Ir visa tai jis darė su atsidavimu, savanoriškai ir lengvai.

1939 m. į Lietuvą pradėjo plūsti pabėgėliai iš Lenkijos. Rubiņšteinas jais rūpinosi, užsiėmė jų problemomis, stengėsi padėti išvykti į vakarus. Sovietams grąžinus Vilnių, persikėlė ten. Sutiko Mošę Kleinbaumą (palaiminto atminimo Mošę Sne), jam taip

pat pagelbėjo su išvykimu. Nepriklausoma Lietuvos Respublika gyvavo neilgai. Kaip žinoma, 1940 m. ją užėmė sovietų armija. Jie pradėjo areštuoti visus, kas papuola. Pirmi suimtieji buvo saloniniai komunistai, kurie sąmoningai rodė simpatiją Sovietų Sąjungai. Taip pat sulaikyti visuomeniniai veikėjai, partijų ir organizacijų pirmininkai. Kai atėjo areštuoti Rubiņšteino, jis paprašė leisti su savimi pasiimti Bibliją. Karininkas išplėšė knygą jam iš rankų ir pasakė: „Užsiimti tokiomis kvailystėmis neturėsi laiko.“ Pasodino jį į „Geltonąjį Kauno kalėjimą“. Po ilgų, nesibaigiančių, baisių tardymo naktų Rubiņšteinas stėjo prieš teismą.

Jį apkaltino šnipinėjimu Britanijai ir nuteisė aštuoneriems metams griežtojo režimo kalėjimo. Išsiuntė į Komijos Tarybų Respublikos stovyklą, vietovę, pagarsėjusią atšiauriu klimatu – trumpomis vasaromis ir ilgomis, sunkiomis žiemomis, per kurias temperatūra dažnai siekia iki 60 laipsnių šalčio. Kai atvyko, ten buvo 80 000 žmonių. O 1943 m., kai paleido, – keli tūkstančiai.

Kiekvieną dieną šimtai mirdavo nuo bado, šalčio ir sunkaus darbo tiesiant naują geležinkelio liniją. Kartą stovyklos poliklinikos gydytojas, suimtas iš Lenkijos, priekaištavo sanitarui Liovei, kad tas davė ligoniui netinkamus vaistus, ir įterpė lotynišką posakį. Iš Rubiņšteino reakcijos pamatė, kad tas suprato, ir paklausė, ar mokas lotyniškai. Jis padeklamavo keletą Ovidijaus posmelių. Tada gydytojas priėmė Rubiņšteiną į ligoninę išrašinėti vaistų. Išgelbėjo atsitiktinumas. Čia gaudavo daugiau duonos ir nebereikėjo dirbti lauke.

1943 m. Rubiņšteiną kartu su dar keliomis dešimtimis kalinių, kurie nuo alinančio darbo prarado sveikatą, paleido. Taigi „statant socializmą“ jie neatnešė jokios naudos. Tai buvo pirmo laipsnio invalidai. Rubiņšteinas neturėjo teisės gyventi sostinėje, todėl pasirinko Krasnokamsko miestą Uralo pietuose. Šie metai buvo kupini įdomių įvykių.

Krasnokamske jis įsidarbino korektoriumi vietiniame laikraštyje *Pravda* (rus. *Tiesa*). Kartą vienas sportininkas atnešė savo užrašytus įspūdžius ir pamąstymus apie varžybas. Redakcijoje tuo metu nebuvo nieko, kas galėtų sutvarkyti medžiagą ir paruošti ją spaudai (korespondentas sirgo). Tai padaryti pasiūlė Rubiņšteinas, ir po 10 minučių įteikė redaktoriui pranešimą. Šis susidomėjo jo asmenybe, o korektorius pasipasakojo apie savo keliones po įvairius miestus ir šalis. Redaktorius pasiūlė surengti apie tai paskaitų ciklą darbininkų klube. Rubiņšteinas sutiko. Prieš paskaitą turėjo pateikti jos tekstą.

Rubiņšteinas ten buvo vienišas. Labai vienišas. Žmogus, kuris nuolat judėjo, prie savęs laikė knygą ar laikraštį, buvo atkiristas nuo žydų ir žydiškumo. Turėjo žydišką kalendorių, kurį dar kalėjime buvo pasirašęs ant skiautelės popieriaus. Nors šabo ir švenčių švęsti negalėjo, žinojo, kada jie būna. Kartą nutiko stebuklas. Pesacho išvakarėse į Krasnokamską kažkas jam atsiuntė siuntinį iš Izraelio: vyno ir macų. Kas tai padarė, jis nenutuokė, bet džiaugsmas buvo beribis. Suprato, kad apie jį žino. Prisimena.

Krasnokamske Rubiņšteinas taip pat mokytojavo vidurinėje mokykloje. Tuo metu trūko mokytojų, todėl jam leido dėstyti algebrą ir vokiečių kalbą. Tam jis turėjo išlaikyti politinį egzaminą – Komunistų partijos istoriją.

Iš Tarybų Sąjungos Rubiņšteinas išvyko su pirmąja repatriantų banga po karo. Sužinojo, kad žmona su abiem vaikais žuvo Kauno gete. Bet nepalūžo. Staiga suseno, o vis dėlto liko žmogumi, kuris rūpinasi kitu. Asmeninė nelaimė dar labiau priartino prie tautos, visų nuskaustųjų. Nuvyko į Vakarų Vokietiją pas žydus, ieškančius atitaisymo ir kelio. Nors ir sirgo, liko energingas, per trumpą laiką ėmėsi globoti visus, likusius be tėvynės ir vilties. Tapo pabėgėlių laikraščio *Undzer veg* (jid. *Mūsų kelias*) redaktoriumi. Gera jidiš kalba, savo liaudišku stiliumi analizavo išgyvenusiujų problemas. Ir nurodė vienintelį jiems likusį atvirą kelią – Sioną.

Jo draugas iš Kauno L. Garfinkelis⁴⁷ apie Rubiņšteiną tuo metu rašė: „Po penkerių siaubingų metų, per kuriuos buvo sunaikinti Europos žydai, susitikome naujomis aplinkybėmis. Tai buvo 1946 m. gruodžio mėnesį. Šveicarijoje, Bazelio mieste, ištaigingo pastato, kuriame vyko pirmasis Sionistų kongresas po Churbano, koridoriuje. Aš ten atvažiavau iš Italijos. Po Kauno geto, Dachau koncentracijos stovyklos – staiga žmonių minioje. Pamatėme vienas kitą koridoriuje ir atpažinome. Rubiņšteino veide atsispindėjo baidi kelionė, kurią jis keliavo tuos penkerius metus. Iš jo buvo likęs tik skeletas su sulaužyta koja, ir tik dėl šimtaprocentinio invalidumo jam pasisekė išvažiuoti iš Rusijos, atvykti į Lenkiją, o iš ten – į kongresą Bazelyje.“

Stovykloje (Vokietijoje) Rubiņšteinas susipažino su bendrapavarde moterimi iš Kauno. Ji taip pat buvo netekusi visos šeimos. Juos sujungė likimas. Tai buvo inteligentiška moteris su aukštuoju išsilavinimu. Ji labai daug padarė, kad Rubiņšteinas galėtų ramiai dirbti ir turėtų ramią senatvę.

1948 m. Rubiņšteinas su antrąja žmona išvyko į Izraelį.

Izraelyje

Atvykus į Izraelį, Saugumo ministerija pasiūlė jam dirbti Visuomenės ryšių skyriuje. Niekas nežinojo, ką jam konkrečiai reikėjo veikti. Šalies padėtis atrodė sunki. Valstybė buvo paskelbusi apie savo gyvavimą, bet dar trūko tvarkos, priemonių, įstatymų. Rubiņšteinas sėdėjo pats sau vienas, rinko medžiagą apie tai, kas vyksta aplink, ir leido du dvisaitinius žurnalus pavadinimu *Rinkinys*, vieną – hebrajiškai (*Leket*), o kitą – jidiš kalba (*Zamlung*). Šie spaudiniai turėjo didelę reikšmę Izraelio saugumui. Jie buvo platinami šalyje ir už jos ribų. Rubiņšteino parašytus straipsnius perpublikuodavo visi jidiš laikraščiai nuo Paryžiaus iki Buenos Airių, nuo Kanados iki Pietų Afrikos. Sionistų atstovams užsienyje jie pasitarnaudavo kaip agitacinė medžiaga. Žurnalai būdavo spausdinami ant plono rūkomojo popieriaus ir turėjo didelę auklėjamąją ir organizacinę reikšmę. Taip jis dirbo 1949–1964 m. Rubiņšteinui išėjus iš darbo, žurnalų leidyba nutrūko.

47 Kiti vardo ir pavardės variantai: Leibas Gorfinkelis, Levas Garfunkelis. Vert. past.

Mordchė Caninas apie Rubiņšteiną rašo:

„... Žinoma, kuo jautresnis žmogus, tuo skaudžiau jam atsiliepia gauti smūgiai... Ir nebūtų buvę nuostabu, jei per tuos kančių metus jis, kaip ir daugelis kitų, būtų praradęs didžiąją dalį tikėjimo ir tapęs ciniku. Todėl man paliko įspūdį, kai per pirmą mūsų pokalbį Levinskio gatvėje Tel Avive, laikraščio *Lecte najes* (jid. *Paskutinės naujienos*) redakcijoje, atradau jame nepaprastai aukštos moralės asmenybę, turinčią suvaldyto, tikro tikėjimo. Kaip pavyko išsaugoti meilę žmogui, jis paaiškino paprastai: hitlerizmas yra maras, užkrėtęs ir susargdinęs visą tautą, taip pat ir bolševizmas – nuo jo pasiligojo daug rusų. Susirgę žmonės tyčiojasi. Tokie privertė mane ir kitus kentėti... Bet argi dėl blogybių, kuriuos jie padarė, pradėsiu nekęsti ir sveikųjų?... Net kalėjime ir tremtyje sutikau nuostabių žmonių – jautrių, taurių, empatiškų – jie man tapo pavyzdžiu.“

Rubiņšteiną įstojo į Žydų rašytojų ir žurnalistų sąjungą ir greitai tapo administracijos mylimu ir gerbiamu nariu. Panaudoti gabaus kalbėtojo talentą laidoms sumetė ir radijas *Kol jisrael* (hebr. *Izraelio balsas*) – Rubiņšteino vedami penktadienio vakaro pokalbiai tikrai išgarsėjo. Laida prasidėdavo pasisveikinimu „Gero šabo jums, sesės ir broliai“, o toliau jis per keletą minučių nuoširdžiu ir smagiu tonu apžvelgdavo aktualius politikos klausimus. Kalba visuomet būdavo prisodrinta liaudiškų posakių ir trykšdavo optimizmu – tai atnešdavo ramybės ir tikėjimo į žydų namus net sunkiausiomis, įtampos kupinomis dienomis.

Be šių laidų, Rubiņšteiną kiekvieną sekmadienį pateikdavo politinę apžvalgą. Neretai tai būdavo gilūs, analitiniai svarstymai, transliuojami pavadinimu *Observator* (hebr. *Stebėtojas*). Ilgą laiką vedė *A vort cu undzere brider in der vait* (jid. *Žodį mūsų broliams toli*) – taip vadino savo laidą programoje *Kol cion lagola* (hebr. *Siono balsas diasporai*). Su tokiu pačiu preciziškumu ir ne ką mažesniu pasisekimu bendradarbiavo spaudoje. Kelerius metus rašė į bendrųjų sionistų savaitraštį *Undzer haint* (jid. *Mūsų iandiena*). Prisdėjo prie hebrajiškos spaudos, dienraščių, įvairių periodinių leidinių, ėjusių Izraelyje ir užsienyje.

Tačiau tikruosius namus rado dienraštyje *Lecte najes*. Ten kiekvieną šeštadienį turėjo savo garbingą vietą skiltyje „Briv cu a fraint“ (jid. *Laiškas draugui*). Joje guviai ir temperamentingai atsiliepdavo apie visus aktualius įvykius ir klausimus tiek žydų, tiek bendrame gyvenime.

Išėivių iš Lietuvos susivienijimas

Izraelyje jame atbudo ne tik senasis redaktorius ir žurnalistas, bet ir energingas visuomenės veikėjas. Visų pirma – tarp litvakų. Ir čia jis tapo lietuviškos bendruomenės lyderiu. 1932 m. Izraelio žemėje įsikūrė Lietuvos žydų sąjunga *Igud joce lita* (hebr. *Išėivių iš Lietuvos susivienijimas*). Pirmuoju jos vadovu tapo nusipelnęs Lietuvos veikėjas ir garbingas sionistas Šimenas Goldbergas. Į šalį atvykus Ruvenui Rubiņštenui, buvo aišku, kad tokiai organizacijai turi pirmininkauti jis. Rubiņšteino vedami sąjungos

narių susirinkimai salėje, dažnai ir prie padengtų stalų, būdavo atgaiva sielai. Jis visus užkrėsdavo savo sąmoju ir gera nuotaika.

Vėlesniame susirinkime Rubiņšteiną buvo išrinktas susivienijimo garbės prezidentu. Dar pusantų metų draugija mėgavosi jo vadovavimu per atstumą. Svarbūs posėdžiai vykdavo Rubiņšteino namuose. Jų metu jis mėgdavo pajuokauti, papasakodavo istorijų, o sykiu išreikšdavo ir nuomonę svarbiais klausimais.

1967 metų rugsėjo 19 diena. Ruvenas Rubiņšteiną ir vėl susivienijime. Tik šį kartą – juodai apdengtame karste.

*

Negalima baigti pasakojimo apie Ruveną Rubiņšteiną, neužsiminus apie jo santykį su jidiš ir hebrajų kalbomis. Jo artumas jidiš kalbai buvo taip gerai žinomas, kad po atvykimo į Izraelį pasklido gandai, neva jis čia ketinąs leisti jidiš dienraštį. Apie tai buvo net paskelbtas straipsnis laikraštyje *Hamaškif* (hebr. *Stebėtojas*). Bet Rubiņšteiną tai paneigė. Savo darbą Lietuvoje jis darė sodria, gera jidiš kalba. Izraelyje jį ypač gerai žinojo jidišakalbiai gyventojai: buvo artimas laikraščio *Lecte najes* skaitytojams ir savo radijo laidų klausytojams.

Kovodamas su jidišistais, jis tuo pačiu metu redagavo jidiš laikraščius, šia kalba rašė ir straipsnius į spaudą, skaitė pranešimus. Gerai mokėjo hebrajų, kartais kūrė ja. Ir visgi redaguodamas jidiš laikraštį prisidėjo būtent prie šios kalbos populiarinimo ir vystymo. Net ir Izraelyje jo komunikavimo su masėmis kalba buvo jidiš. Jeigu diasporoje sionistai ja kalbėjo, norėdami laimėti daugiau simpatijų savo judėjimui, tai Izraelyje tas aspektas nebeteko svarbos. Gali būti, kad Rubiņšteiną tiesiog mėgo liaudies kalbą, tapusią jam brangia per ilgus žurnalistinės veiklos metus. Galimas daiktas, jo santykiai su jidiš kalba rašiusiais žurnalistais buvo artimesni ir nuoširdesni, negu su hebrajų. O gal, naudodamas jidiš, norėjo padėti ja kalbančioms Šoa išgyvenusioms žydų masėms lengviau prisitaikyti Izraelyje. Rasi, kova tarp jidiš ir hebrajų po Rytų Europos žydų sunaikinimo Rubiņštenui visai nebeatrodė aktuali. Jis tiesiog manė, kad jidiš reikia saugoti kaip ženklą tos didžios kultūros, kurią jį išreiškė ir kuri padėjo ir padeda kovoje su tykančia asimiliacija.

Frumé Melamed
(Holonas)

Isroelis Chadašas, tebūnie palaimintas jo atminimas

(1912-1972)

Nors Isroelis Chadašas gimė ne Utenoje, manau, turime jį paminėti prie mūsų uteniškių. Į Uteną jis atvyko dar būdamas vaikas. Čia mokėsi jidiš liaudies mokykloje, taip pat lankė vakarinę mokyklą, iš šio miesto išvyko į Izraelį.

Isroelis Chadašas, Chaimo Šepselio ir Libės sūnus, gimė Vilniuje 1912 m. adaro 11 d. [02 29]. Jo senelis iš tėvo pusės gyveno Pasinkų kaime netoli Kobylniko⁴⁸, prie Naročios upės krantų, Vilniaus apylinkėse. Buvo religingas žydas. Turėjo savo minjaną ir Toros ritinį.

Senelis augino penkis sūnus ir keturias dukteris. Vienas jų buvo Isroelio Chadašo tėvas. Chaimas Šepselis mirė labai anksti, per Pirmąjį pasaulinį karą. Jo žmona Libė liko jauna našle su dviem mažais vaikais: Isroeliu ir Čarniu. Pirmojo pasaulinio karo metais Vilniaus apylinkėse siautėjo badas. Chadašo mama Libė nusprendė persikelti su šeima į Lietuvą. Ji rado prieglobstį Utenos miestelyje. Čia atidarė nedidelę beigelių kepyklą, kad galėtų išlaikyti save ir vaikus.

Tėvo ir senelio namuose Isroelis gavo tradicinį religinį išsilavinimą. Mokėsi Ukmergės jidiš gimnazijoje. Buvo geras mokinys, nors sykiu turėjo padėti mamai uždirbti pragyvenimui. Kiekvieną laisvą minutę išnaudodavo mokymuisi, daug skaitė, ypač žydų klasikų knygas.

Prie rytinės Utenos mokyklos veikė ir vakarinė, skirta suaugusiems. Joje buvo mokoma plataus dalykų spektro: žydų literatūros, istorijos, politikos mokslų. Ši mokykla įstaiga buvo labai populiari tarp radikalios žydų jaunimo. Isroelis aktyviai dalyvavo ten vykusiose paskaitose ir diskusijose. Dažnai mokiniai patys ruošdavo pranešimus politinėmis ir visuomeninėmis temomis. Taip pat naudodavo mokyklą susitikimams ir pokalbiams.

Policija šią veiklą pastebėjo, pradėjo ją tirti ir sekti. Vieną vakarą, 1933 m. sausio pabaigoje, kai mokiniai buvo išitraukę į Leiviko⁴⁹ dramatinės poemos *Keitn* (jid. *Grandinės*) analizę, į patalpą su savo padėjėju įsiveržė lietuvių policijos viršininkas ir konfiskavo visus užrašus ir dokumentus. Tą dieną vakarinė mokykla oficialiai nedarė. Mokinius, kuriuos rado mokykloje, o taip pat mokytoją Joisefą Garą, sekančią dieną ištardė ir reikalą perdavė kariniams valdžios organams. Po savaitės atėjo galutinis

48 Dab. Naročius. *Vert. past.*

49 H. Leivick (1888–1962) – garsus jidiš poetas. Gimė Baltarusijoje, buvo prisijungęs prie žydų darbininkų Bundo judėjimo, nuteistas už anticarinę veiklą ir ištremtas į Sibirą. Pavykus pabėgti, persikėlė į JAV, ten tapo vienu iš jidiš avangardistinio sambūrio *Di Junge* (jid. *Jaunieji*) autorių, rašė ir į komunistinę spaudą, vėliau nuo jos atsirišo. Čia veikiausiai turima galvoje jo dramatinė poema *Di keitn fun mešiach* (jid. *Mesijo grandinės*), pasakojanti apie tai, kaip angelas Arielis priešinosi Dievo įsakymui laikyti Mesiją surinktą grandinėse ir tokiu būdu atidėti žmonijos išganymą. *Vert. past.*

sprendimas: mokytoją išsiųsti į Šakių miestelį ir atimti teisę mokytojauti. Mokinius nubausti 6 mėnesiams kalėjimo. Kadangi Isroelis buvo gimęs Vilniuje, tuo metu priklausiusiam Lenkijai, jį išsiuntė iš Lietuvos.

Gyvendamas Utenoje Isroelis dalyvavo kairiajame judėjime *Poale cion* (hebr. *Siono darbininkai*), kuris Lietuvoje buvo draudžiamas. Pasižymėjo kaip vienas aktyviausių jo narių ir visą energiją skyrė sionistinei socialistinei veiklai. Kad pasiektų sionistinį idealą pagal Bero Borochovo mokymą, pradėjo planuoti išvykimą į Izraelio žemę, nors neturėjo nė kiek pinigų. Ieškojo galimybės persikelti į Lenkiją.

Štai ką apie tai rašė jo pusbrolis Mejeris Chadašas, tuo metu su tėvais gyvenęs Kobylnike:

„Buvo apsiniaukęs žiemos vakaras. Ant mūsų namų slenkščio pasirodė maloniai šypsantis aukštas, šviesiaplaukis, gražus jaunuolis. Vienoje rankoje laikė nedidelį lagaminą, kitoje – mandoliną. Kai pasisakė, kas esąs, visi jį apstojome – iškart tapo savas.“

Pagal Lenkijos įstatymus kiekvienas atvykėlis turėjo užsiregistruoti vietinėje policijos apygardoje. Bet Isroelis čia buvo atvažiuavęs nelegaliai kirsdamas sieną. Todėl turėjo slapstytis. Bet kiek laiko tai galima daryti mažame miestelyje, kur kiekvieną pažįsta policija?

Jį sučiupo, už neteisėtą atvykimą buvo trumpam pasodintas į kalėjimą. Bet atgal neišsiuntė. Po paleidimo Isroelis nusprendė važiuoti į Varšuvą, o iš ten – į Izraelio žemę.

Varšuvoje susitiko su judėjimo *Poale cion* vadovais: Jakovu Zerubaveliu, Moše Eremu ir kitais. Jie parūpino jam sertifikatą. Iki alijos Isroelis Chadašas užsiėmė jaunaisiais borochovistais. 1936 m. pradžioje atvyko į Palestiną. Jo džiaugsmas buvo beribis: pagaliau išsivadavo iš niūrios Lietuvos-Lenkijos tremties. Isroeliui išvažiuavus, jo mama su seserimi persikėlė į Kobylniką. Tikėjosi, kad iš ten bus lengviau prisijungti prie sūnaus ir brolio. Tačiau Hitleris niekais pavertė jų planus ir siekius. 1942 m. jas kartu su visa šeima nužudė naciai.

Senoje naujoje tėvynėje

Isroelis Chadašas gyveno politinių neramumų akivaizdoje, svetimoms valdžios laikais, migracijoje. Todėl pamilo viską, kas buvo susiję su „savąja tėvyne“, tik šią jo meilę drumstė aklimatizacijos sunkumai, alkis, bedarbystė. Bet gerai žinojo, kad dėl Izraelio žemės verta kentėti. Pamėgo savo nelengvą darbą vaismedžių plantacijose ir grindžiant kelius.

1940 m. gegužės 25 d. vedė Fridą Lucki iš Pinsko. Kartu dalinosi asmeninio ir visuomeninio gyvenimo džiaugsmais ir vargais. Izraelio žemėje Isroelis tuojau ėmėsi politinės veiklos judėjime *Poale cion*, dalyvavo jų organe *Naj velt* (jid. *Naujas pasaulis*), daug prisidėjo prie šio jidiš laikraščio populiarinimo. Laikui bėgant, ėmė jausti, kad jo

visuomeninio darbo centre turi būti žydų liaudis. Atėjo mintis leisti nepartinį leidinį jidiš kalba. 1949 m. pavyko rasti galimybių tai padaryti, ir pasirodė dienraštis *Lecte najes*. Ilgainiui jis tapo svarbiausiu kasdien išeinančiu šalies laikraščiu.

Iš pradžių jį leido Chadašas ir Caninas. Dėl nesutarimų su kompanionu Chadašas paliko dienraštį, o pats ėmėsi savo *Jidiše caitung* leidybos, išlaikydamas nepartinį jo charakterį. Tuo užsiėmė nuo 1953 m. iki paskutinės gyvenimo dienos.

Jis siekė, kad šiame laikraštyje savo nuomonę galėtų išreikšti visi Izraelio ir diasporos žydų rašytojai, intelektualai, visuomenės veikėjai. Kad jis taptų tiltu tarp gyvenančių šalyje ir likusiam pasaulyje.

Laikraščio *Jidiše caitung* puslapiuose Chadašas kovojo už sionizmą, Izraelio valstybę, aukštos moralės visuomenę, chalucų judėjimą, aliją, jidiš kaip antrą lygiateisę valstybinę kalbą. Manė, kad jidiš vienija daugiausiai viso pasaulio žydų ir yra stipriausia jėga prieš asimiliaciją. Prisidėjo prie Šolemo Aleichemo vardu pavadintos jidiš kultūros organizacijos veiklos. 1970 m. kaip laikraščio *Jidiše caitung* redaktorius dalyvavo Trečio pasaulinio kultūros kongreso, vykusio Niujorke, posėdžiuose. Ėmėsi visuomeninės kampanijos išplėsti jidiš programą radijuje, įvesti kasdienes jidiš laidas televizijoje, buvo visuomeninio literatūrinio kultūros ratelio *Hemšech* (jid. *Tęsinys*) bendraįkūrėjas. Rodė toleranciją kiekvieno nuomonei ir pažiūroms, gerbė religingų žydų jausmus ir pasaulėžiūrą. Mėgo žydų tautą ir Izraelio žemę. Žavėjosi izraelietišku jaunimu, čia gimusiais vaikais. Nuo 1946 m. veikia jo leidykla *Naj lebn* (jid. *Naujas gyvenimas*), kuri su minimaliais kaštais leidžia arba jidiš rašytojams padeda išleisti savo kūrinius. Su naujais poetais Chadašas elgėsi pagarbiai, ragino juos toliau rašyti ir dažnai publikuodavo jų eilėraščius bei poemas. Dviems savo Izraelyje gimusiems sūnums suteikė tradicinį žydišką išsilavinimą. Išmokė juos jidiš kalbos, išugdė pagarbą diasporos žydų kūrybai.

Jo širdis liovėsi plakti 1972 m. liepos 4 d. Žmonos Fridos, sūnų Arjės ir Chaimo, bendradarbių ir ištikimų sekėjų dėka toliau gyvuoja tik jo gyvenimo kūrinys *Jidi e caitung*.

Draugų pasisakymai apie Isroelį Chadašą:

„Isroelis Chadašas, jeigu reikėtų kalbėti pakiliai, nebuvo didi žydų asmenybė, o – paprastas žmogus. Į akis nekrito ir ambicijų prasibrauti prie rytinės sinagogos sienos neturėjo⁵⁰.“

(*Mošė Eremas*)

„Jo naudai reikia pasakyti: buvo geras žurnalistas ir redaktorius. Kai tik atsirasdavo reikalas, jo plunksna visada skelbdavo pavojų. Mokėjo nepykdamas savo adresu priimti kritines pastabas.“

(*L. Chen-Šimoni*)

„Isroelis Chadašas buvo kuklus žmogus. Mėgo paprastumą, o artumo liaudžiai neprarado net tada, kai jau buvo gerai žinomas kaip kultūros veikėjas ir laikraščio *Jidi e caitung* redaktorius ne tik Izraelyje, bet ir tarp viso pasaulio žydų.“

(*Avromas Silkesas, Paryžius*)

„Jau nuo ankstyvos jaunystės jo veikla judėjime *Poale cion* buvo įvairi, o darbas laikraštyje *Naj velt* – sunkus. Nei lietūs, nei sausra nesulaikė nuo siekio skleisti jidiš žodį ir kalbą, kuria kalbėdami žydai Hitlerio laikais tapo aukomis. Ir kuria dainavo: „Zog nit keinmol az du geist dem lectn veg“⁵¹... Krito medis miške. O miškas liko ir turės augti toliau.“

(*Moišė Farbšteinas su šeima, Los Andželas*)

„Žinoma, kad palaiminto atminimo Isroelis Chadašas buvo gero charakterio, išmintingas žydas, „tikras brolis“, liaudies žmogus, rašytojų ir menininkų draugas. Jo maloni šypsena, tolerancija kitiems, pagarba kitoniškai nuomonei, išsimokslinusiųjų vertinimas, bičiuliavimasis su įvairiais visuomenės sluoksniais pritraukė laikraščiu *Jidiše caitung* ir leidyklai *Naj lebn* skaitytojų, sekėjų ir draugų iš viso pasaulio.“

(*Avromas Chaitas, Niujorkas*)

„Dažnai girdėdavau iš jo taiklų pasakymą: jeigu, neduok Dieve, jidiš kalba diasporoje išnyks, neliks ten ir hebrajų žymės – abi mūsų nacionalines kalbas išstums nežydiškos kalbos.“

(*Mordchė Hampelis, Tel Avivas*)

50 Vietos prie rytinės sinagogos sienos skirtos garbingiausiems bendruomenės asmenims. Vert. past.

51 Jid. „Niekada nesakyk, kad eini į paskutinę kelionę“ – pirmoji eilėraščio, 1943 m. parašyto jidiš poeto, Vilniaus geto kalinio, partizano Hiršo Gliko, eilutė. Tapo pasipriešinimo nacistinei okupacijai ir išgyvenusiųjų Holokaustą himnu. Vert. past.

„Visose savo palaimintose veiklose ir visuose dideliuose darbuose buvo stiprus, drąsus, ryžtingas. Išoriškai atrodė aristokratiškas, ramus, santūrus, o viduje – temperamentingas, elgdavosi nuoširdžiai. Ramių, kuklių manierų.“

(Alteris Eizenbergas)

Palaiminto atminimo Isroelio Chadašo testamentas

Prašau išlaikyti, plėsti ir turtinti laikraštį *Jidiše caitung*, vienintelį nepartinį Izraelio jidiš savaitraštį, bandant pritraukti literatūrinių pajėgų, ypač iš naujųjų šalies kuriančiųjų jidiš kalba tarpo. Prašau iki galutinės pergalės tęsti kovą dėl jidiš kalbos ir literatūros lygiateisiškumo radijuje, jidiš laidų ir filmų demonstravimo, jidiš dalyko įvedimo visose šalies vidurinėse mokyklose pagal Kirjat Chaimo pavyzdį, radijo laidų jidiš kalba sustiprinimo, praturtinimo ir pagerinimo, jidiš filmų ir teatrų spektaklių ištraukų transliacijų valstybinėje televizijoje. Prašau tęsti ir stiprinti leidyklos *Naj lebn*, turinčios skleisti jidiš literatūrą Izraelyje ir diasporoje, veiklą.

Isroelis Chadašas *5732 m. tamuzo 8 d.* *1972.06.20*

Izraelio valstybėje iš leksikono dingo įžeidžiantis jidiš kalbos pavadinimas „žargonas“.

Padedant ir kuruojant Jeruzalės universitetui – ten veikia Jidiš kalbos ir literatūros fakultetas – pasirodė trečiasis monumentalus *Didžiojo jidiš kalbos žodyno* (jid. *Groiser vererbuch fun der jidišer šprach*) tomas. Tel Avivo ir Haifos universitetuose gyvuoja akademiniai jidiš kalbos fakultetai.

Prie visų šių dalykų prisidėjo Isroelis Chadašas, tebūnie palaimintas jo atminimas.

Šloimė Kazimirovskis

Didelė netektis

(palaiminto atminimo Isroeliui Chadašui)

*Mus paliko šviesi žvaigždė,
kuri apšviesdavo žmones – glausdavo juos prie krūtinės,
jis dar buvo jaunas ir jau užgeso;
kaip sunku tuo patikėti – tai didelė netektis.*

*Džiaugėsi kiekvienu jidiš kūrinium,
buvo artimas tautai ir šaliai,
ar ne stebuklas – ir tai ne naujiena,
kad rašytojas išdrįstų palikti tarnybą.*

*Jis elgėsi tiesiog kaip „liaudies žmogus“ –
paprasta kalba pradžiugindavo sielą,
palaikydavo poetų nuotaiką;
leisdavo sau pasakyti: „Neblogas eilėraštis.“*

*Turėjo tyrą ir gražią sielą,
jautė teisingą kiekvieno skiemens vietą,
mums ir gentaliniams tai bus paguoda –
tolesnėje kūryboje, veiksmis ir žodžiais.*

Utenos etiudai

Visi žino, kad kiekviename mieste ir miestelyje būdavo gerų ir blogų, puikių ir bjaurių žmonių. (Turbūt tai tiesa?) Bet mano atmintyje išliko tik geroji ir puikioji gimtojo miestelio ir buvusių jo žydų gyventojų pusė.

„Pelkynės gatvės“ pradžioje gyveno Jofės šeima. Jie buvo vieni iš miestelio inteligentų. Skulptoriai, muzikai ir teatro mėgėjai. Tėvas Zalmenas – skulptorius, teatro mylėtojas, duktė Rochelė Jofė (Kac) – irgi skulptorė. O kas miestelyje nepažinojo sūnaus Icchoko Jofės, žinomo visos Lietuvos skulptoriaus, smuikininko, taip pat mėgusio teatrą? Pavardė jo išvaizdai pritiko – buvo gražus jaunuolis aukšta kakta.⁵² Veidą nuolat puošė maloni šypsena, turėjusi žydiško žavesio. Taigi dažnai stovėdavau prie jo lango ir klausydavausi smuiko grojimo. Mano chederis buvo netoli jų namo, ir pro ten praeidavau kiekvieną vakarą. Kartu su seserimi Rochele Icchokas nusprendė įamžinti savo kaimyno, rabino brolio Ičės Joinės figūrą. Beje, jis buvo ne visai normalus, užtat atrodė įdomus tipažas. Jo veide atsispindėjo ilgos žydų tremties rūpesčiai ir vargai. Savaiame suprantama, nebuvo ko nė galvoti, kad Ičė Joinė pozuotų, todėl Icchokas sukūrė tokį planą: kai grodavo smuiku, Ičė Joinė apžavėtas muzikos visada stovėdavo prie lango. Taigi Icchokas išėjo groti į gatvę. Ir kol kaftanu vilkintis Ičė Joinė sunėręs ant krūtinės rankas tarsi sustingęs klausydavosi, sesuo Rochelė savo mikliais, plonais pirštais prie lango lipdė molį. Taip laikui bėgant buvo sukurta nepamirštama skulptūra „Ičė Joinė“, vėliau stovėjusi jų namuose. Apskritai jų namai buvo savotiškas muziejus – jį sudarė Jofės šeimos narių meno kūriniai. Ant sienų kabojo akvareliniais ir aliejiniais dažais tapyti paveikslai, visur stovėjo skulptūros.

Tuo metu dar buvau chederio mokinys ir kiekvieną vakarą po pamokų bėgdavau paklausti Icchoko smuiko ir kartu pažiūrėti Rochelės kuriamo „Ičės Joinės“. Nuo to laiko nuo šių namų nebesitraukiau. Valandų valandas stebėdavau, kaip Icchokas dirba vadinamojoje studijoje, apytamsėje trobelėje kieme. Vieną vakarą, kai sukiojomės ten kartu su Leibeliu Šoichetu („Michelio Codeko Leibke“), Icchokui krito į akis jo tipiškas liesas chederio mokinuko veidas. Pakvietė mus pas save pasikalbėti ir pasiūlė užėiti, kada tik panorėsime ar turėsime laiko. Buvau laimingas, kad galėsiu matyti, kaip Icchokas lipdo skulptūrą. Taigi dalyvavau jo vėliau išgarsėjusio, beveik natūralaus dydžio gipso darbo „Mokytojas su mokiniu“ kūrime. Mokinio prototipu buvo Leibkė.

Prieš akis regiu didelę skulptūrą: chederio mokinys su nemaža knyga. Už jo stovi mokytojas ir rodo lazdele. Ilga, smaili barzda draikosi apie mokinio galvą, o mokytojas žvelgia lyg pro akinius. Jo veidą puošia lengva šypsena, lūpos šiek tiek pravertos. Akivaizdu, kad džiaugiasi mokiniu. Vėliau skulptūra buvo eksponuojama Kaune, Icchokas gavo už ją apdovanojimą.

Iš jų namų muziejaus mano atmintin įstrigo „Ičė Joinė“, nulipdytas iš ypatingo molio, visada atrodžiusio lyg šviežias. Buvo ir keletas darbų biblijine tematika, bet jų gerai neprisimenu. Icchokas Jofė užėmė pirmą vietą Lietuvos Respublikos organizuotame skulptūrinio apdovanojimo, skirto gaisrininkams, konkurse. Utenos miestelis taip pat mėgavosi jo meno kūriniais: jis dekoravo mūrinės sinagogos fasadą. Puspapvaliame saulės formos lange puikavosi hebrajiškas užrašas „Kokios puikios tavo palapinės, Jokūbai, tavo buveinės, Izraeli!“⁵³, o nuo abiejų stogo kampų – stilizuotos gėlių šakos.

Sinagoga išstovėjo kaip nebylus liudininkas, kad kadaise čia pulsavo žydiškas gyvenimas, iki 1971 m. Miestelio vietos valdžios organų nurodymu buvo nugriauta iki pamatų.

Kalmanas Goldfeinas
(Herclija)

Apie keletą uteniškių

Leizeris Segalis

Pagal profesiją Leizeris buvo stalius. Žmonos vardas – Chajė Rochė. Jiedu turėjo didelę šeimą. Penkis sūnus ir dukterį. Keturi sūnūs tapo staliais ir dirbo kartu su tėvu. Kadangi šis buvo beveik aklas, jam duodavo tik obliuoti. Oblius jo rankose dirbo mikliai ir gerai. Jis apako jau būdamas staliumi: virė klįjus, ir tie ištiško jam į akis. Nors ir nematė, penktadienio vakarais prie sinagogos pulto dažnai kalbėdavo vakarinę maldą ir laimindavo prasidėjusį naują mėnesį. Turėjo alto balsa, juo mėgavosi *Chaje adam* maldos namų lankytojai.

Nuo vaikystės vyriausiojo sūnaus Bencieno kojos buvo paralyžiuotos, tačiau, nežiūrint to, jis garsėjo kaip puikus specialistas. Triūsė sėdėdamas ant suolo ir vadovavo visai dirbtuvei. Buvo didelis išminčius, nusivokė aplinkoje ir domėjosi plačiuoju pasauliu. Apie jį būriavosi ir jo kalbų klausėsi jaunimas. Per Pirmąjį pasaulinį karą visa Leizerio šeima išvyko į Rusiją, ten Bencienas mirė nuo dizenterijos. Po karo Leizeris Segalis su trimis sūnumis grįžo į Uteną. Jauniausias sūnus su seserimi liko Leningrade.

Trys sūnūs Moišė, Mončikas ir Zelikas su šeimomis gyveno Utenoje. Toliau dirbo pagal savo profesiją. Moišė ir Zelikas buvo artimi jidišistinei pasaulėžiūrai, leido savo vaikus mokytis į jidiš mokyklą ir aktyviai dalyvavo tėvų komitete.

1941 m. birželio mėnesį Mončikas ir Zelikas su šeimomis buvo išsiųsti į Sibirą. O tai atsitiko per savivalę: Segaliai užsitraukė Komunistų partijos Utenos komiteto

52 Hebr. „jafė“ – puikus, gražus, geras. Vert. past.

53 Sk 24, 5. Vert. past.

agitacinio ir propagandinio skyriaus vadovo nemalonę, tačiau vietoj tų kitų Segalių, kurie buvo turtingi, išsiuntė šiuos. Brolis Moišė liko Utenoje. Jis žuvo kartu su šeima ir kitais žydais. Brolis Monjė mirė 1942 m. Sibire, priverstinių darbų stovykloje. Jo vaikai su mama dabar gyvena Netanijoje.

1947 m. Zėlikas su šeima grįžo iš Sibiro ir gyveno Utenoje. Dirbo stalių kooperatyve, ten buvo vienintelis žydas. Būdamas geru specialistu, savo normą įvykdydavo 500 proc. (padarydavo daug daugiau, negu kiti darbininkai). Kooperatyvo vadovybė Vilniuje išsikvietė jį į Centrą ir paprašė paaiškinti, kaip jis pasiekia tokius rezultatus. Vėliau Segaliai persikėlė į Vilnių, Zėlikas ten ir mirė. Visi vaikai su mama išvyko į Izraelį. Mama Sorė Rochelė mirė 1976 m.

Jauniausio brolio vardas buvo Isroelis. Vyriausias brolis Bencienas labai stengėsi, kad šiajam netektų dirbti staliumi. Taigi Isroelis mokėsi ir įgijo teisę būti ritualiniu skerdikiu. Turėdamas dar ir gerą balsą, Leningrade gavo kantoriaus ir ritualinio skerdkio pareigas. Brolis ir sesuo mirė iš bado per Leningrado blokadą.

Jankelis Kabas

Jį vadino Pesacho Lydeka! Arba – Jankeliu Melagiu (jid. Jankl der Mlageš). Pagal profesiją buvo stiklius, turėjo keturis sūnūs-revoliucionierius. Gyveno labai vargingai, bet per Pesachą aukų neėmė. Kad galėtų surengti šventę, sugalvojo tokį būdą: nupirkdavo iš žvejo keturių ar daugiau kilogramų lydeką ir suorganizuodavo tarp Utenos žydų loteriją. Už loterijos bilietą imdavo 50 kapeikų. Būdavo apie 100 bilietų. Tas, kuris laimėdavo lydeką, gaudavo dar kokį nors priedą. Todėl taip jį ir praminė. Už tuos pinigus suruošdavo Pesachą, ir dar kitoms šventėms likdavo.

Jankelis tarnavo Rusijos armijoje, o kai grįžo iš Kaukazo, kur stovėjo jo pulkas, nuolat pasakodavo apie tolimą šalį nebūtas ir pagražintas istorijas. Pavyzdžiui, porindavo, kad Kaukaze nėra duonkepių krosnių, tik viena, skirta kareiviams, ir ta stovinti ant aukšto kalno. Ji esanti tokia didelė, kad vienu ypu galėdavai iškepti 10 maišelių miltų. Tai reiškia, užmaišydavo tešlą ir iš jos pagamindavo 40 pūdų svorio kepalą. Tada jis šaukdavo savo žmoną Malkę paliudyti, kad tai tiesa. Tačiau ta sakydavo, kad jų namuose niekada nėra buvę daugiau negu 2 kg duonos.

Kartu su juo tarnavo lietuvis Joškis. Kai Joškio apie tai paklausdavo, tas atkirsdavo: „Tu – Jankelis Melagis.“

Jis buvo fantazuotojas, išgalvotojas, bet – puikus šeimos žmogus, nors dėl jo stiklininkystės amato namuose dažnai pritrūkdavo duonos. Vienas Jankelio sūnų išvyko į Birobidžaną ir ten žuvo – tapo „Stalino kulto“ auka.

Kitas sūnus buvo skrybėlininkas, jis gyvena Mėmelyje (Klaipėdoje). Trečias per Pirmąjį pasaulinį karą liko Rusijoje ir tapo gydytoju, o ketvirtas šiuo metu gyvena Vilniuje.

Chaimas Karpuchas

Chaimas Karpuchas buvo laikrodininkas, ritualinio skerdkio Josės Chackelio žentas. Garsėjo kaip geras specialistas ir turėjo daug darbo, bet jam visuomet likdavo laiko užsiimti ir kitomis problemomis, paplepėti ir pajuokauti su žmonėmis. Iš uteniškių jis smarkiai išsiskyrė. Buvo chasidas ir nuolat stengėsi ginti silpnuosius, neturtinguosius. Kaip toks kiekvieną dieną ritualiniais tikslais pasimerdavo į ežerą. Važinėdavo dviračiu – retenybė ano meto Utenoje. Buvo didelis balandžių draugas. Juos lesindavo, mokydavo, rūpindavosi jais, o tie atsiliepdavo šaukiama, atsitūpdavo ant rankų, galvos, pečių. Šiuo požiūriu Utenoje jis taip pat buvo išskirtinis. Mėgo fotografuoti. Darydavo daug nuotraukų, net su savo balandžiais. Jas siųsdavo savo pažįstamiems į užsienį.

Kaip minėta, jis buvo chasidas, o rabinas – mitnagdas. Chaimas Karpuchas priešinosi Bendruomenės uždėtam mokesčiui mielėms. Sakė, kad vargingesnėms šeimoms dėl trigubos kainos labai sunku išsikepti šabui chalą. Teisingai pastebėjo, jog turtingesnėms šeiminkėms ją iškepa kepejai, ir jos nuo to mokesčio nenukenčia. O skurdžios šeimos tai darančios pačios ir tokiu būdu išlaikančios rabiną. Šioje kovoje jis turėjo šalininkų. Tie atsinešdavo mielių ir pardavinėdavo jas pigiau. Bet kadangi didžioji miestelio dalis rabinui priešintis nenorėjo, jo kova buvo nesėkminga. Chaimas Karpuchas per šią veiklą neteko keletos rublių, o Bendruomenės mokestis gyvavo tol, kol Lietuvą užėmė sovietai.

Isroelis Geršenas

Isroelis Geršenas taip pat buvo stikliumi. Dažnai stebeilydavo į knygą. Ypač mėgo Bibliją. Labiausiai pamilo Jobo knygą, galbūt dėl to, kad ir jo paties gyvenimas buvo sunkus ir liūdnas. Nuolat vaikščiodavo su papirosu burnoje, bet visam pakeliui pinigų neturėjo. Iš laikraštinio popieriaus susisukdavo cigarą ir prikimšdavo jį tabako. Nors ir maitino šeimą versdamasis stiklininkyste, jo paties trobos langai buvo neįstiklinti.

Rudenį, kai kreivuose išdžiūvusiuose rėmuose imdavo virpėti ir ant žemės gabalais kristi stiklai, Isroeliui Geršeniui prasidėdavo didysis sezonas. Bėgdavo jo prašyti įstatyti sudužusius langus. Tada jis išsitraukdavo iš rankovės medinį matuoklį ir vinimi pažymėdavo stiklo ilgį ir plotį. Su tais matmenimis eidavo pas stiklo prekeivį ir užsakovo duotais rankpinigiais sumokėdavo už stiklą. Tą vakarą jo namuose virdavo pietus arba vakarienę. Aukštų kainų neužsipašydavo ir labai skurdo. Turėjo sūnų, kuris 1905 m. buvo įsitraukęs į revoliucinę veiklą. Kai po pralaimėjimo prasidėjo didelė reakcija, jis pabėgo į Ameriką.

Per Pirmąjį pasaulinį karą Isroelis Geršenas su žmona pasitraukė į Rusiją. Ji mirė per badmetį ir epidemijas. Kadangi buvo chasidas, po karo iš Rusijos parsivežė kitą moterį su dviem jos dukterimis. Bet Utenoje jau buvo daugiau ir turtingesnių stiklių, su kuriais jis konkuruoti negalėjo – taigi turėjo „persikvalifikuoti“. Jo nauja specializacija buvo eiti į namus, kuriuose buvo gedima mirusiojo ir skaityti Biblijos skyrių ar ką kita. Labai dažnai jis rinkdavosi Jobo knygą. Iš naujojo amato taip pat sočiai nevalgė. Nuolat

badaudamas, susirgo ir prarado atmintį. Kai parkrito gatvėje, gydytojas paaiškino, kad bus miręs iš bado.

Reikia pridurti, kas Isroelis Geršenas nė karto nėra prašęs paramos.

Garbė jo atminimui!

Kalmanas Goldfeinas

Atminimo knygos iniciatorė Rochelė Eidelman (Jakobson), tebūnie palaimintas jos atminimas

(1899 - 1974)

Su visiems žinoma Rochele Eidelman (Jakobson) susitikau 1972 m., kai atvykau į Izraelį, per kasmetinį Utenos žuvusiųjų minėjimą. Tuomet ji man pasakė: „Turėjome išleisti Utenos ir apylinkių atminimo knygą, kaip tai yra padarę dešimtys kitų miestelių. Jau bandėme tai įgyvendinti Johanesburge (Pietų Afrikoje), deja, nepavyko. Kai 1958 m. atvykau į šalį, atsivežiau truputį pinigų, surinktų iš ten likusių uteniškių. Perdaviau juos Elchonenui Breneriui. Pažinodama Jus iš Utenos kaip visuomenės veikėją ir iniciatyvų žmogų, galvoju, kad Jums atvykus, šią idėją pasiseks įgyvendinti.“

Kas buvo Rochelė Jakobson, kuriai kilo ši kilni mintis?

Ji gimė 1899 m. Utenoje, progresyvioje šeimoje. Tėvas buvo hebrajų literatūros mokytojas. Jauniausiai dukteriai suteikė pasaulietinį išsilavinimą. Kai 1915 m. iš Panevėžio išvarė visus žydus, ji atidavė daug jėgų ir širdies, kad tenykščiai vaikų namai (juose gyveno 82 vaikai) būtų perkelti į Uteną.

1920 m. įkūrus *Tarbut* mokyklą, ji tapo viena mokytojų. Dalyvavo visose socialinėse veiklose, Aprengimo akcijoje ir t. t.

1926 m. išėję už savo gyvenimo palydovo Arjės Eidelmano, gimusio Daugpilyje, ir 1933 m. kartu su vyru ir penkiamečiu sūnumi išvyko į Afriką. Ten gyveno iki 1958 m.

Buvo aktyvi Afrikos uteniškių draugijos narė. Sugebėjo gauti lėšų, skirtų padėti nelaimingiesiems, išgyvenusiems Katastrofą, bet stokojantiems paramos atsistoti ant kojų.

Jos vyras Arjė Eidelmanas ypač nusipelnė

Palaiminto atminimo Rochelė Eidelman (Jakobson)

Rokiškėnų draugijai. Nemažai metų dalyvavo jos veikloje. Nežiūrint to, kad pats Rokiškyje buvo net nebuvęs, padėjo jiems išleisti Rokiškio atminimo knygą.

Rochelė Eidelman (Jakobson) domėjosi visų po pasaulį išsibarsčiusių uteniškių likimu ir žinojo apie daugelio jų gyvenimą. 1974 m. gegužės 1 d. jai mirus, knyga daug prarado.

Dėl jos iniciatyvos ir atsidavimo neatsisakėme minties išleisti šią knygą, neišsižadėjome pareigos įamžinti Utenos ir apylinkių žydų atminimą.

Tebūnie ši knyga paminklas ir jos šviesiai sielai!

Kalmanas Goldfeinas

(Herclija)

Apie keletą Utenos jaunuolių

Ilgą laiką mūsų Utenos miestelis buvo didesnių pasaulinių įvykių ir pokyčių nuošalėje. Geležinkelio neturėjo, tik nedaugelis uteniškių mokėsi kituose miestuose, o jaunimas ugdėsi lėtai. Stiprų postūmį suteikė Pirmasis pasaulinis karas.

1915 m. caro valdžia išvarė žydus iš Kauno gubernijos. Utenai šis įsakymas negaliojo. Tų regionų žydai, kurie turėjo palikti namus, stengėsi likti kuo arčiau gimtųjų vietų, neišvažiuoti toli. Todėl Utenoje apsistojo daug pabėgėlių. Kai frontas priartėjo, į Rusijos gilumą pasitraukė ir nemažai uteniškių.

Po karo miestas daugeliu atžvilgiu smarkiai pasikeitė. Pradėjo kurtis partijos. Augo kultūriniai poreikiai. Grįžusieji iš ilgų klajonių buvo susipažinę su kitokiu gyvenimo stiliumi. Jie parsivežė tų audringų vasario ir spalio revoliucijų dienų nuotaikas ir idėjas, buvo lankę mokyklas ir universitetus. Visa tai veikė jaunos žmones. O naujasis jaunimas savo ruožtu veikė aplinką. Negalime išleisti atminimo knygos, nepaminėdami keletą jaunuolių, kurių kultūrinė ir visuomeninė veikla paliko pėdsaką Utenos gyvenime.

Jašė Glezeris

Jo šeima Pirmąjį pasaulinį karą praleido Rusijoje. Tai buvo taurūs, išsilavinę žmonės. Tėvas dirbo advokatu, mama – muzikos mokytoja. Ji buvo pirmoji Utenos muzikos mokytoja. Sesuo Jetė taip pat tapo advokate.

Jašė Glezeris iš Rusijos grįžo jau kaip tekstilės inžinierius. Bet turėjo ir kitą specializaciją – buvo gabus smuikininkas.

Įsikurti Utenoje jam nepavyko. Negalėjo gauti jokio užsiėmimo pagal abi profesijas ir apie 1921 m. išvyko į Kauną. Ten dirbo inžinieriumi, suartėjo su jidišistiniais sluoksniais. Ateidavo į Kauno antro lygio jidiš mokyklą (progimnaziją). Organizavo muzikos mėgėjų ratelį.

Buvo labai draugiškas, malonus žmogus. Jidiš mokyklų vaikai jo laukdavo, mėgėdavosi grojimu ir šilta, malonia šypsena.

Savo retas viešnages Utenoje išnaudodavo susitikimams su jaunimu, apsilankymui bibliotekoje, buvo pasirengęs padėti ir patarimu, ir konkrečiais veiksmais.

Žuvo Kauno gete. Garbė jo atminimui!

İcchokas Jofė

Kilęs iš vidurinio sluoksnio. Pirmas Utenos menininkas ir skulptorius. Buvo labai gabus, sukūrė daugelio Utenos gyventojų skulptūras. Išsilavinimą gavo Kauno meno mokykloje, kaip skulptorius buvo žinomas sostinėje. Dekoravo Utenos mūrinės sinagogos fasadą.

Kūrinių motyvų sėmėsi iš Biblijos: Tvanas, Nojaus arka, Nojus su balandžiu ir kt.

Jo piešiniai puošė sinagogą, kurią lietuviai nugriovė 1970 m. Išgyvenusiųjų uteniškių protestai nepadėjo. Sinagoga stovėjo 200 metų ir turėjo istorinę vertę.

Kaip ir daugumos iš miestelių atvykusių jaunų žydų menininkų, İcchoko Jofės finansinė padėtis buvo sunki, bet vargas nepalaužė jo noro pasiekti tikslą.

Kad lengviau įveiktų skurdą, trys jauni žydų menininkai (du tapytojai ir skulptorius) gyveno ir kūrė kartu. Tai buvo Bekeris, Lifšicas ir Jofė. Galimas daiktas, kad jie ir žuvo visi kartu.

Garbė jų atminimui!

Moišė Handelsonas

Moišė Handelsonas mokėsi Utenos jidiš mokykloje. Tėvas dirbo kirpėju. Jie buvo keturi broliai (du gyvena Argentinoje, vienas – Kaune).

Moišė buvo jauniausias, turėjo gabumų muzikai. Jį mokė ponias Glezer, tolimos šeimos giminaitė. Tapęs geru pianistu, laisvalaikiu (dirbo Utenos elektros stoties inkasatoriumi) grojo pats bei mokė kitus.

Pas jį studijavo daug muzikai gabių vaikų. Įkūrė žydų muzikantų kapelą. Tuo metu tai buvo geriausias Utenos muzikos kolektyvas. Jie grodavo žydų vestuvėse, jaunimo vakaruose. Handelsono kapelą į savo šventes kviesdavosi net lietuviai.

Taip pat Moišė vadovavo jidiš mokyklos chorui. Skirdavo daug laiko repeticijoms, stengdavosi, kad choras gerai dainuotų, ir apskrities mokyklų chorų konkursuose jis užimdavo atitinkamą vietą.

Vedė uteniškę Chanę Šreiberg. Ji taip pat buvo jidiš liaudies ir vakarinės mokyklų mokinė. Abu užsiėmė visuomeniniu darbu: bibliotekoje, dramos ratelyje, padėjo minėtoms mokykloms. Dalyvaudavo ir pagalbėdavo mokyklų vakarų repeticijose.

Jų butas buvo kultūrinio darbo centras. Ten vykdavo posėdžiai, pasitarimai ir t. t.

1938 m. persikraustė į Kauną. Moišė buvo muzikantu profesinėse sąjungose, o kad užsidirbtų pragyvenimui, abu išmoko dirbti trikotažo mezgimo mašinomis.

1941 m. Moišė tapo trikotažo artelės pirmininku. Jos nariais buvo žydai ir lietuviai. Kai prasidėjo karas, į Moišės namus atėjo artelės bendradarbis, išsikvietė jį ir nušovė. Duktė Majė – gydytoja, gyvena Leningrade.

Daug Moišės Handelsono mokinių iš Utenos ir Kauno šiandien gyvena Izraelyje. Jie dainavo Vilniaus žydų chore, o dabar – chore *Mir zainen do* (jid. *Esame čia*). Chanė su dukrele Maje pateko į Kauno getą. Ji buvo šviesiaplaukė, gerai kalbėjo lietuviškai, tad Maję pavyko išnešti ir atiduoti lietuvių šeimai. Pati mokėjo siūti, buvo energingos, veiklios prigimties. Išėjo iš geto ir kaip kaimo siuvėja eidavo siūti į kaimus valstiečiams.

Liko gyva ir įsikūrė Kaune.

Hiršė Šeinesas

Jo tėvas buvo batsiuovys. Turėjo keturis vaikus, gyveno skurdžiai.

Vaikai buvo protingi ir gabūs. Vyresnieji mokėsi liaudies mokykloje. Hiršė buvo talentingas, sumanus, muzikalus, gerai piešė. Gavo paramą tęsti mokslus – taip atvyko į Ukmergės jidiš realinę gimnaziją. Ten dirbo mokytojas Lapkovskis, prieš tai mokytojaves Utenoje. Jis atsiminė Hiršę ir žinojo apie jo gebėjimus.

Po gimnazijos baigimo Hiršė norėjo studijuoti teisę, bet tai ir liko svajone. Pradėjo

dirbti Utenoje buhalteriu, grojo Moišės Handelsono kapeloje.

Iš prigimties buvo menininkas: gerai piešė. Sukurdavo dekoracijas ir afišas mokyklos vakarams, dramos rateliui, dalyvaudavo programose.

Savo gabumus ir žinias skyrė Utenos žydų visuomenei.

1938 m. vedė merginą iš Utenos Etę Lifšic. Su ja persikėlė dirbti į Prienus, ten žuvo kartu su visais miestelio žydais.

Garbė jų atminimui!

Moišė Breneris

Breneriai buvo gerbiama miesto šeima. Turėjo limonado gamyklą. Augino 5 vaikus. Visi jie buvo inteligentiški, gabūs. Juos vertino. Po hebrajiškos gimnazijos baigimo Moišė Breneris studijavo teisę Kauno valstybiniame universitete ir dirbo Kaune tyrėju. Pagal pažiūras buvo artimas organizacijos *Jidiše bildungs-gezelšaft* (jid. *Žydų švietimo draugija*) sluoksniams.

Pasižymėjo kaip talentingas lektorius, jo viešos paskaitos turėjo pasisekimą ir buvo gausiai lankomos.

Kai Lietuvą užėmė sovietai, iš Kauno buvo išsiųstas dirbti tyrėju į Uteną. Todėl lietuviai laikė jį komunistu. Žiūrėjo kaip į Lietuvos nepriklausomybės priešą.

1941 m. Brenerių šeima (išskyrus Moišę) norėjo evakuotis į Rusiją. Važiavo arkliais pakinkytais vežimais. 50 vežimų su uteniškių šeimomis nusprendė vykti per Tauragnus, nes tuo keliu nesitraukė sovietų armija. Todėl jie galvojo, kad jis bus saugus. Bet Rusijos taip ir nepasiekė. Pakeliui juos išžudė lietuvių banditai. O Moišei Breneriui pavyko evakuotis. Jis tarnavo armijoje, 16-ojoje divizijoje.

1945 m. Lietuvą išvadavus nuo nacių, su šeima grįžo į Vilnių. Tada nuvažiavo į Uteną. Norėjo sužinoti, ar kas nors liko iš jo plačios giminės. Tuo metu miestelyje gyveno dvi žydų šeimos.

Utenos ligoninėje dirbo medicinos seselė žydė Musjė. Ji buvo kilusi iš Ežerėnų, išsislapstė Dusetų apylinkėse. Pas ją Moišė Breneris ir nuėjo sužinoti apie savo šeimą ir apie tai, kas atsitiko Utenos žydams.

Susirinko ligoninės darbuotojai. Sėdėjo, kalbėjosi, pasakojo apie Uteną 1940–1944 m. Vyko draugiškas pokalbis: „Daugiau tai nepasikartos.“ Atnešė arbatos. Jos išgėrus, Moišei pasidarė bloga ir jis krito negyvas. Utenos ligoninės vyriausiasis gydytojas nustatė infarktą. Palaidoti nuvežė į Vilnių, pas šeimą. Žydų gyventojai įtarė, kad jis buvo nunuodytas.

Tai įvyko 1945 m., kai Lietuvos miestuose ir miesteliuose vis dar buvo tikima, kad žydai yra nusikaltėliai ir komunistai. Miškuose ir kaimuose slapstėsi daug lietuvių, kurie bendradarbiavo su vokiečiais ir žudė žydus, pasirodžiusius išvaduose teritorijose.

Geršenas Šelkanas

Geršenas Šelkanas kilo iš inteligentiškos, linksmos, muzikalios darbininkų šeimos. Tėvas Tanė Šelkanas buvo išsilavinęs, kultūringas žmogus. Profesija – skrybėlininkas.

Tėvai ir 5 vaikai buvo geri dainininkai. Per šventes arba prie šabo stalo jie susiburdavo į savo kapelą.

Tanė Šelkanas meldėsi Icės Jankelio kloize. Jo paveikti maldininkai per rinkimus į Bendruomenę ar Valstybės Seimą balsuodavo už progresyvius kandidatus.

Vyresnė duktė Rochelė vaidino dramos ratelyje pagrindinius vaidmenis. Ji taip pat užsiėmė aktyvia visuomenine veikla.

Sūnus Geršenas buvo artimas Moišės Handelsono ir Hiršės Šeineso draugas. Mokėsi jidiš liaudies ir vakarinėje mokyklose. Buvo įspūdingos išvaizdos: lieknas, šviesiais, garbanotais plaukais, turėjo gerą tarseną ir malonų balsą. Dramos ratelyje sėkmingai vaidino pagrindinius vyrų vaidmenis.

Daug laiko skyrė visuomeninei veiklai. Dirbo bibliotekos administracijoje, MOPR'ui, domėjosi visomis kultūros institucijomis. Grojo Handelsono kapeloje.

Buvo labai sąmoningas, išsilavinęs, mokėjo analizuoti įvykius ir daryti teisingas išvadas. Jidišistiniuose sluoksniuose idėmiai klausėsi, ką jis sako, kokia jo pozicija. Padėjo rinkti lėšas draugijai OZE, silpnesnių vaikų kolonijai, neturtingų mokinių aprangai ir apavui.

1940 m. išvyko dirbti į Kauną. Kaip ir kur žuvo, nežinoma. Iš Šelkanų šeimos išgyveno viena sesuo – Gitė. Ji apsistojusi Vilniuje.

Chaja Kuricki-Mazinter
(Ranana)

Mokytoja Leich

Mokytoją Leich (arba, kaip ją vadino Utenoje, mokytoją Leichenę) pažinau nuo 6 metų, t. y. nuo tos dienos, kai atėjau į *Tarbut* mokyklą. Mamai, tarsi ji ramybėje, mane ten atvedus, iš karto buvau priimta į pirmą klasę (buvo ir paruošiamoji grupė), nes jau mokėjau truputį skaityti ir rašyti.

Antrą mokslo metų dieną stovėjau koridoriaus kamputyje (buvau labai drovi). Prie manęs priėjo mokytoja, kuri tąkart budėjo ir mėgino pakelti man ūpą. Grįžusi atgal į klasę, prapliupau verkti.

Kai klasės auklėtoja Sorė Zilber paklausė, ko verkiu, nieko neatsakiau. Bet mamai papasakojau, kad pirmoje klasėje pas Zilber mokyti nenoriu, o noriu eiti pas gražiąją mokytoją į paruošiamąją.

Ji mane mokė penkerius metus. Prisimenu kiekvieną jos veido bruožą, kiekvieną švelnaus ir tylaus balso intonaciją. Su koku susižavėjimu ji mums skaitydavo Bialiko eilėraščius! Šio poeto kūriniais mūsų širdyse subtiliai įskiepijo Izraelio žemės ilgesį. Mes, vaikai, sėdėdavome pravėrę burnas, o kartais ir su ašaromis akyse, klausydami istorijų, legendų ir eilėraščių apie šalį, kur teka medaus ir pieno upės, kurią nuniokojo priešai ir kuri ištroškusi laukia savo sūnų ir dukterų, turinčių ją išvaduoti ir atgaivinti.

Neatsimenu, kada mokytoja ir mokytojas Leichai įsikūrė Utenoje. Tik man atrodo, kad be šios poros ano meto miestelio intelektualinis gyvenimas, jau nekalbant apie sionistinį judėjimą, būtų buvęs skurdesnis.

Jie abu buvo hebrajų kalbos entuziastai, ir mes, vaikai, turėjome kalbėti hebrajiškai ne tik per pamokas, bet visados: per pertraukas, susitikimus, tiesiog visur, kur būdavome.

Mokytojai Leichai gyveno prie upės, name, priklausiusiame Krasko. Turėjau garbės pas juos lankytis. Žavėdavaisi savo mokytoja, kai ji šypsodamasi atidarydavo duris – kam dar galėjo taip pasisekti.

Ateidavau kartu su jų dukterėčia Sore Levin, kuri ten gyveno. Sorės mama, Leichen sesuo, sirgo tuberkulioze ir vaiko negalėjo auginti. Kai Sorei suėjo 5, ją priglaudė Leichų pora – jie patys vaikų neturėjo. 10 metų Sorė buvo mano drauge, ir per tą laiką turėjau galimybę šią šeimą pažinti artimiau.

Būdama dar vaikas ir tik pradėjusi eiti į mokyklą, mokytojo Leicho labai bijojau. Iš vyresnio brolio Moišės ir jo draugų žinojau, kad jis labai griežtas, per pamokas laiko pasiėmęs liniuotę ir – jeigu kas netinkamai elgiasi – suduoda ją per rankas. Buvo aukštas, nešiojo akinius, eidavo tiesiai lyg kuolą prarijęs, – taip jį pašiepdami sakydavo. Bet tai pasirodė besą tik išorinės savybės, o iš tiesų jis buvo labai geras žmogus, puikus mokytojas, išsilavinęs vyras, entuziastingas sionistas.

Jų neaplenkė žiaurus žydų tautos likimas – Šoa. Žuvo Rašės miške kartu su kitais Utenos žydais. Bet mokinių, išgyvenusių ir pasiekusių tikslą, į kurį jie taip orientavosi, širdyse giliai įsirėžė jų kaip žmonių, mokytojų, sionistų figūros.

Avromas Chaitas
(Kirjat Chaimas)

Mano miestas Utena

*Gerai prisimenu miestelį, kuriame gimiau.
Tiek daug laiko praėjo. Kaip greit bėga metai.
Miestelis vadinasi Utena. Vidury teka upelė.
Ten gyveno žydai su nuostabiais papročiais.*

*Žydas kalbėjo lietuviškai, o krikščionis – jidiš,
mano Utenoje tai nebuvo joks siurprizas.
Prekiavo ir dieną naktį triūsė,
kaip viena šeima šventes šventė,
viens kitam skubėdavo į pagalbą,
kai netikėtai ištikdavo nelaimė...*

*Staiga lyg iš giedro dangaus bėda atėjo.
Ir virš galvų gąsdinantį ūžesį
lėktuvų išgirdom,
metalo čirpesį ir jo aštrų švilpesį;
o, mus visus įmetė į šaltį...*

*Hitleris eina sunaikinti žmonių giminių.
Štai visas mano miestas jau liepsnose.
Kaip galima žiūrėti, kai viskas dingsta ugnyje?
Juk širdžiai brangus kiekvienas akmenėlis...*

*Jis eina žydų išžudyti, tas Hamanas,
tegu jo vardas bus ištrintas amžiams...
Jo tikslas vienas – nužudyti žydus.
Jis šaudo, dujomis dusina, karia...*

*Reik greitai bėgti. Pėsčiomis ar vežimu,
tolyn nuo negandos, kur veda akys.*

*Keršto, keršto, jo trokštame visi.
Ir surenkam diviziją „Šešiolika“,
vadinasi lietuviška, bet dauguma kareivių
juk žydų vaikinai savi.*

*Mes stojame prieš hitlerinius žudikus,
užtveriamė savo kūnais jiems kelius...*

*Mušame, daužome kaklą ir sprandą.
Suskaldome, kapojame pabaisos galvą...*

*Tegu pajunta mūsų tautos ranką,
juk taikliai šaudo mūsų ginklas...*

*Už žmonių išlaisvinimą, laimingą gyvenimą,
kiek uteniškių atidavė kvapą...*

*Grižau į Uteną.
Nė namo, nė slenksčio. Gimtinė sugriauta...*

*O kur žydai? Vaikų balsai,
jaunimo juokas? – Nė pėdsako, nė ženklų...*

*Tik kapai mums liko miške...
O virš jų vėjelis ataidi,*

*ir vasarą paslaptingoje miško tyloje
tyliu verksmu siūruoja medžiai
lyg nepabaigiamai kalbėtų kadišą
tiems, kurių atminimą nešiojamės širdyje...*

Kalmanas Mejeris Goldfeinas
(Herclija)

Kadišas mūrinei sinagogai

*Kiek psalmių pasakė tavo patalpoje
su pagarbia baimė Utenos žydai,
kiek Utenos motinų prie tavo aron kodešo, susirūpinusių,
nusikankinusių – su ašaromis stovėjo:
„Vaikeliai silpni, liga užpuolė,
atsiųsk, Dievulėliau, jiems sveikatėlės.“*

*Girdėjai žydų kojų trepsėjimą,
džiaugsmingai šokančių ir tavo vardą giriančių, –
žudikai nacistai – sušaudė, sunaikino.
Stoviu prieš tave aukas atminti:
„Nekaltus žydus nužudė, už ką?“
Mamas ir tėvus su vaikais kartu,
žaižda gili ir didelis pyktis.
Dabar žiūriu į tą vietą... Tik namas liepsnų...*

Taip mūrinė sinagoga atrodė 1970 m., prieš ją sugriauinant

Kalmanas Goldfeinas
(Herclija)

Paskutinis šokis Utenos mūrinėje sinagogoje

1941 m. liepos mėnesį Utenos miesto gyventojus buvo apėmęs didelis nerimas. Visi jautėsi labai susirūpinę. Daug kalbėta apie tai, kad vokiečiai ruošiasi pulti Rusiją. Su ypatingu susidomėjimu gaudyta kiekviena naujiena, ieškota paaiškinimo viskam, kas vyko. Antai keliu eina kareiviai su vilkšuniais. Tai ir spėlioja, iš kur ir kurlink jie traukia.

Vienas sako, kad ten – baudžiamasis būrys. Kitas – kad jie nori nusigauti iki Vokietijos sienos: atrodo pavargę, dulkini ir išalkę. Trečias per anglų radiją girdėjęs apie didelį kariuomenės ir ginklų sutelkimą prie sovietų sienos. Liaudies namuose visi taip pat nervingi. Pasirodo, nėra jokių tikslų žinių. Ore sklando kažkoks neapibrėžtumas, jis drumsčia ramybę, veda iš pusiausvyros.

Pradėjo trūkti maisto. Reikėjo stovėti eilėje, kad būtų galima gauti cukraus, mėsos, miltų ir kt.

Kritus Lenkijai, iš ten į Uteną su savo studentais ir vadovu atsikėlė visa ješiva. Ji buvo aprūpinta reikalingais produktais. Šiuo tikslu įkurtas komitetas, gavęs rėmimą iš organizacijos „Joint“⁵⁴. Jie gyveno neblogai, nors ir ne namuose. Turėjo vietą studijoms su rabinu, meldėsi atskirai, laikėsi savo dienotvarkės. Niekas nesikišo ir netrukė. Religiniai gyventojai su jais elgėsi labai draugiškai.

Daugelis ješivos studentų buvo protingi, išsilavinę vaikinai. Realiai vertino padėtį ir suvokė, ko tikėtis iš Sovietų Sąjungos.

Trys iš jų gyveno pas Zeliką Segalį. Ilgai su jais kalbėdavausi. Jie atrodė labai atsidavę žydai. Kaip tik buvo Šavuoto, Toros gavimo šventės, išvakarės. Studentai rengėsi jį sutikti nepaprastai entuziastingai ir darė dėl to žygius. Jiems buvo paruošta ritualinė pirtis, jų valion perduota sinagoga. Utenos žydų gyventojai laikėsi apatiškai. Buvo justi baimė dėl ateinančių dienų: „Kam lemta būti ištremtam? Kurių laukia vagonai?“

Pirmasis partijos sekretorius jau buvo viską apgalvojęs. Netrukus tūkstančiai žmonių iš savo šiltų namų bus pervežti į šaltąjį, tolimąjį Sibirą. Sovietai šioje srityje turėjo daug patirties.

Antrą Šavuoto dieną visuomeniniais reikalais užsukau į partijos komitetą. Kažkas irgi įėjęs pasakė: „Skubėkite sinagogon pažiūrėti, kaip aplink bimą šoka rabinas su studentais, būrys miesto jaunimo, net pionieriai su raudonais kaklaraiščiais.“ Reikėjo tik stebėtis, kaip jie šelsta su Toros ritiniais. Šokančiųjų akys ir veidai atrodė visiškai įsijautę į tą akimirką, kai nuo Sinajaus kalno Mozė atnešė plokštes su 10 įsakymų ir

įteikė jas žydams. Jie sukalbėjo palaiminimą, bet valgyti nėjo, tik be paliovos šoko ir šoko. Dalis Utenos žydų stovėjo ir susižavėję žiūrėjo. Aš – taip pat: šoko mano kaimynas Michelis Šapiro. Šoko ir pionierius su raudonu kaklaraiščiu, 10 metų berniukas. Jo tėvas dirbo vairuotoju, šeštadieniais važinėjo mašina. Visi buvo pakerėti, persiėmę tuo įkarščiu. Pavydžiai galvojau, kad religingiems žmonėms viską lengviau išgyventi, juos sunku palaužti, nes turi tvirtą atramą tikėjime ir dieviškume.

Po 2 savaičių rabiną ir jo studentus išvežė į Sibirą. Beveik visi kiti šokusieji, padedant lietuvių banditams, buvo išžudyti nacių.

Garbė jų atminimui!

Jankevas Šeras
(Ramala)

Apie draugus ir šeimą

Utenoje gyveno daug gerų, dievobaimingų, inteligentiškų žydų. Apie tuos žmones, jų kultūrinius ir visuomeninius pomėgius bei veiklą galėtų būti parašyta didelė, įdomi knyga. Aš pats Utenoje gyvenau nuo 1936 m., todėl šį darbą perleisiu čia gimusiems.

Bet noriu trumpai prisiminti savo draugus, kuriems nepasisėkė būti sučiuptais rusų kaip politiškai nepatikimiams ir išvežtais į tolimąjį, šaltąjį Sibirą. Utenoje veikė keletas sionistų jaunimo organizacijų: *Hašomer hacair*, *Beitar* ir kt. Priklausiau pastarajai. Ši grupė buvo labai aktyvi ir dirbo net labai įdomų švietėjišką darbą (rengė paskaitas apie istoriją, Izraelio žemę, meninius literatūrinius vakarus).

Vadovybėje buvo trys mano draugai: Icchokas Goldfeinas, Joisefas Feldmanas, Zalmenas Azuras. Jie atrodė labai susigyvenę ir vienas kitam atsidavę kaip broliai. Grupei taip pat priklausė Šmuelis Leibovičius, Jehoišue Trivusas, Dovydas Zakas, Šmarjė Zakas, Jehudė Korenas, Nochemas Goldfeinas, Moišė Lifšicas – visi buvo paprasti darbininkai. Jeigu ne Hitlerio žvėrys, jie, kaip ir Izraelyje įsikūrę Arjė Šeras ar Joisefas Feldmanas, šiandien būtų su mumis kartu.

Utenoje gyveno mano žmonos Minės šeima. Savo uošvį Icchoką Garberį pažinojau menkai. Jis mirė tais metais, kai atvykau į Uteną. Žinojau tik, kad sunkiai dirbo, vertėsi rimoriaus amatu. Uošvė Pesė buvo žemaūgė, jos mėlynos, išmintingos akys liudijo apie buvusį grožį.

Per tuos vienintelius metus, kai po vestuvių teko gyventi kartu, pamačiau, kad ji ne tik išmintinga, bet ir gera, nuoširdi moteris. Į ją atsidavė visi 5 vaikai. Uošvės veide nuolat šviesdavo šypsena. Tuo sunkesnis jai buvo tas birželio 15 d. sekmadienio rytas, kai į duris pabeldė NKVD ir po trumpos namų kratos mane ir žmoną Minę įsodino į

⁵⁴ American Jewish Joint Distribution Committee (angl. Jungtinis Amerikos žydų paskirstymo komitetas) – 1914 m. Niujorko įkurtas žydų rėmimo fondas. Vert. past.

sunkvežimį, o tada, lydint ginkluotiems kareiviams, nuvežė į geležinkelio stotį. Ten jau stovėjo paruošti vagonai, kuriuose prieš dieną gabeno kiaules. Mus išsiuntė į Sibirą. Pesė kartu su vaikais Mirjema, Moiše, Šimenu ir Mendele verkė gaudžiomis ašaromis.

Jeigu tik būtų žinoję, kas netrukus atsitiks jiems patiems. Po savaitės kilo karas. Lygiai prieš mėnesį, pragyvenęs 20 metų Paryžiuje, į Uteną su žmona ir 3 nuostabiais vaikais buvo sugrįžęs jos sūnus Moišė, t. y. mano žmonos vyresnis brolis. Išvartytas į Rašę kartu su kitais nekaltais miesto žydais. Tame miške vokiečiai su lietuviais nužudė 8000 Utenos ir apylinkių žydų gyventojų, liko tik 11 pailgų masinių kapaviečių.

Tegu jų atminimas amžinai gyvuos mūsų vaikų ir vaikaičių širdyse!

Moišė Traubas

Dabar man 82-eji, prisimenu keletą dalykų nuo tada, kai buvau 2-ju, ir mes gyvenome Avromo Šneiderio name.

1864 m. Utenoje buvo „meščanskoje upravlenije“, t. y. miesto savivalda. Netrukus miestas tapo valsčiaus centru. Tvarkos palaikymui buvo paskirtas uriadnikas ir du policininkai. 1905 m. atsiųstas žandaras, kad gaudytų įsitraukusiuosius į revoliucinę veiklą.

Atsimenu, kaip į Uteną atvyko du kariniai daliniai: kavalerijos ir artilerijos. Miesto žydams ėmė žemė vertis po kojomis. Bet veltui bijojo. Laimei, Utenos kaimynystėje gyveno Maskvos gubernatorius Veriovkinas. Jo dvaras buvo įsikūręs už 4 km, Vyžuonėlėse. Gubernatorius savo kareiviams įsakė, kad neliestų nė vieno uteniškio.

Tais metais mieste buvo keturi tūkstančiai gyventojų: du tūkstančiai žydų ir du tūkstančiai lietuvių. Žydai telkėsi centre, o krikščionys – aplinkinėse šalutinėse gatvelėse. Buvo turtingų, vidurinės klasės žydų ir, savaiame suprantama, varguolių. Didžioji dalis priklausė mitnagdams. Apskritai paėmus, žydai tarpusavyje visai sutarė.

Mes su žmona turėjome giminių Svėdasuose, Vyžuonose, Panevėžyje, Anykščiuose ir Kupiškyje. Iš mano uteniškių draugų gyvi liko tik Mordchė Idelsas, Eljohu ir Liubė Kac (buvusi Traub). Iš mano giminės žuvo 21 žmogus: 13 iš jų – Svėdasuose, 5 – Kupiškyje.

Esu laimingas, galėdamas šioje knygoje įamžinti jų atminimą.

P. Rudaševskis, tebūnie
palaimintas jo atminimas
(Ramat Ganas)

Iš anų metų

Iš vienos pusės Utena užsibaigė Tauragnų gatve, vedusia į tokio paties pavadinimo žydų miestelį, kuris įsikūręs už 15 km.

Tarp centro ir Tauragnų gatvės plytėjo slėnis. Ten tekėjo upelis, o per jį buvo nutiestas medinis tiltas. Už jo lipdavai į kalną ir atsidurdavai Tauragnų gatvėje.

Žmonės tą Utenos dalį ir vadino „Kalnu“. Ten keliaudami, sakydavo: „Einu į Kalną“. Jis buvo negrįstas. Pirmaisiais šio šimtmečio metais, pasitaikius lietingam rudeniiui, toje vietoje atsirasdavo tokia gili bala, kad pereiti iš vienos pusės į kitą be aulinių batų būdavo neįmanoma.

Tauragnų sinagoga

Utenos ligoninė, „bolnice“, stovėjo ant Kalno už Tauragnų gatvės. Toje pusėje rikiavosi ir šiek tiek krikščionių namų. Praėjus ligoninę, kurios kaimynystėje buvo žydų troba, viena gatvelė vedė į kelią. Šeštadienio popietėmis žydai išsirengdavo ten pasivaikščioti. Minėta žydų troba priklausė Michei Rudaševskiui. Miestelyje jį vadino Miche iš Rašės (jid. Miche der Rešer), nes anksčiau gyveno Rašėje, už dviejų kilometrų nuo Utenos, vieno lietuvių bajoro dvare. Iš jo nuomojo dešimt karvių ir nedidelį daržo sklypą. Taip šeima ir pragyvendavo.

Iš abiejų gatvės pusių stovėjo dešimt dvylika žydams priklaususių medinių namų. Bet buvo ir viena išimtis – rusas vardu Andriuškė. Tarp tikrų žydų augino kiaules. Geras buvo krikščionis, mokėjo net jidiš, žydiškai laiminti duoną, o jeigu su koku žydu susikivirčydavo, eidavo pas rabiną.

Tauragnų rabinas

Rašėje veikė vandens malūnas. Miltais prekiaavę Utenos žydai eidavo ten malti grūdų. Iš tokių prisimenu Avromą Hilelį Kučgalį ir Leibę Zivą. Regiu juos prieš save apdulkėjusiais, nuo miltų baltais kaftanais.

Bet grįžkime prie Rudaševskio: per šabą Michè keliaudavo į miestą pasimelsti sinagogoje. Eiti reikėdavo tolokai. Eruvo tuo metu nebuvo, tai maldų šalį užsimesdavo ant savęs.⁵⁵ Michè – mano senelis. Kartu su senele Šeine jie turėjo penkis sūnus ir vieną dukterį.

Iki Pirmojo pasaulinio karo likus penkeriems šešeriems metams, Michè įsikėlė į nuosavą namą priešais ligoninę ir prisijungė prie „žydų ant Kalno“ šeimos. Ten gyveno Nochemas Koganas, Zelikas Voroncas, jų sūnūs Berelis Kacas (Berčikas Kalvis, jid. Berčik der Šmid), Šmuelis Bakas (Šmuelis iš Vyžuonų, jid. Šmuel der Vižuner), Kasrė Finkelis.

Rudaševskių šeima per susitikimą Linkmenų kapinėse (Lietuvos siena)

Vasarą Rašės keliu traukdavo maudytis į ežerą arba – į upelį pro Isoelio Ičės Voronco ir Eljohu Segalio trobas. Šeštadieniais iš miestelio ateidavo ir vaikinukai, įsitaisydavo paupio pievoje. Dainuodavo hebrajiškas ir jidiš dainas, diskutuodavo. Jaunimas vaikštinėdavo ir už poros kilometrų nuo Kalno, Nemeikščių miške.

1914 m. prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Caro armija, spaudžiama vokiečių, atsitraukė. Kad pateisintų savo pralaimėjimą, rusų valdžia užsipulė Kauno gubernijos žydus ir apkaltino juos šnipinėjimu priešams. Atsitraukdami kazokai surengė pogromus. Neaplenkė ir Utenos. Štai ant Kalno gyvenusiai Feigei Rochelei Rudaševski kardu perskėlė galvą, o jos brolių Eljohu primušė vežimo iena.

Po karo ir 1917 m. spalio revoliucijos Lietuva tapo nepriklausoma valstybe. Respublikos miestų ir miestelių žydai gyveno savo tautinį gyvenimą. Už 35 km nuo Utenos buvo Linkmenų miestelis. Po Lietuvos atskyrimo nuo Lenkijos jis liko Lenkijos teritorijoje, o jam priklausiusios kapinės – Lietuvoje. Išskirta daug žydų šeimų. Viena giminaičių dalis pasiliko Lenkijoje, kita – Lietuvoje. Lenkijos administracija Linkmenų žydams leisdavo aplankyti protėvių kapus per Tiša Beavą⁵⁶ ir Gedalijo pasninką⁵⁷. Jau išvakarėse suvažiuodavo minios žydų iš visos Lietuvos, pernaktodavo Utenoje, o sekančią dieną keliaudavo prie sienos pasimatyti su giminėmis.

Vežimu su šeima pabėgę nuo Kauno vokiečių, birželio 23 d. pravažiavome Uteną. Prie Kauno gatvės stovėjo Mendelis Bakas. Visi buvo Vyžuonose, miestelyje nieko nelikę. Pervažiavome per Kalną, pro ligoninę ir pasukome į kelią.

Mano senelis buvo vienintelis žydas iš Rašės. Dabar su šia vieta, kurioje yra bendri Utenos ir apylinkių žydų kapai, susiję daug šeimų.

Beilė Vainerman–Šteinberg
(JAV)

Utenos atsiminimai

Kai galvoju apie tą laiką, kurį praleidau Utenoje, atmintis prieš mane plačiai atveria savo duris. Kadangi pati buvau iš Širvintų, Utena atrodė miestas. Abi mano seserys ištekėjo už tenykščių vaikinių: Basjelė – už Avromo Šarfšteino, Chanė – už Kalmano Goldfeino. O tada jau ir aš su mama Sore Chiene ir broliu Ruvenu likau Utenoje. Čia gyvenau kultūrinį gyvenimą. Jidištinė progresyvosios visuomenės dalis telkėsi apie organizaciją *Kultur lige*.

Vaikams buvo skirta jidiš mokykla, suaugusiems – biblioteka. Taip pat gyvavo teatro sekcija. Aktyviai dalyvavau jos veikloje. Statėme rimtas pjeses, tokias kaip Pereco Hiršbeino *Di puste krečme* (jid. *Tuščia karčiama*), A. Vaiterio *Der štumer* (jid. *Nebylys*) ir kt. Vaidinau Meitės ir Asjės roles. 1926 m. su Efroimu Šarfšteinu išvykau į Ameriką.

Dabar mano jausmai šiam miestui persipynę su skausmu ir liūdesiu. Jie tokie dideli dėl to, kad nacių žvėrys išžudė mūsų mylimiausiuosius ir brangiausiuosius.

⁵⁵ T. y., nesant eruvo, per šabą negalėjo nešti daiktų, todėl maldų šalį apsilvildavo. *Vert. past.*

⁵⁶ Pasninkas ir gedulas žydų kalendoriaus mėnesio avo 9 d. (liepą-rugpjūtį), žymintis Pirmosios ir Antrosios Jeruzalės Šventyklų sugriovimą. *Vert. past.*

⁵⁷ Pasninko diena po Roš Hašanos arba žydų Naujųjų metų. Ja minimas Biblijoje aprašytas Judėjos valdytojo Gedalijo nužudymas ir po jo sekęs žydų išvarymas į Babiloniją. *Vert. past.*

Estera Glikman-Braverman, Joisefo duktė
(Jeruzalė)

Šiek tiek atsiminimų

Praėjau sunkų gyvenimo kelią. Per Pirmąjį pasaulinį karą mūsų šeima buvo evakuota į Rusiją. Ten pergyvenome 1917–1918 m. revoliuciją. Per Antrąjį pasaulinį karą patekome į Rusiją antrą kartą ir taip išsigelbėjome nuo hitlerinių žudikų. O dabar, gyvenimo pabaigoje, likimas mane atvedė į mūsų šalį, Izraelio žemę. Visais laikais, kur būčiau bebuvusi ar kokiomis sąlygomis begyvenusi, atsimindavau gimtąjį Utenos miestelį. Šios plonos jaunystės atsiminimų gijos žmogų saisto iki pat gyvenimo pabaigos. Nepaisant to, kad miestelyje gyvenau su didelėmis pertraukomis, o 1925 m. išvažiavau galutinai, atsimenu jį su didele meile, mano širdžiai artimas kiekvienas jo gyventojas.

Uteną supo gražus kraštovaizdis. Tekėjo upelis: didesnis tiltas iš vienos pusės vedė į kelią link Kalno, iš kitos pusės buvo mažesnis tiltelis. Iki jo šeštadieniais paprastai eidavo pasivaikščioti vyresni žmonės, o jaunimas vaikštinėdavo dar toliau – iki pašto, geležinkelio, kelio. Netoli miestelio tyvuliavo du dideli ežerai. Ten jaunuoliai maudydavosi. Visą gyvenvietę juosė pušynai ir žalios pievos.

Ankstyvoje vaikystėje šeštadieniais susirinkdavome su draugėmis ir eidavome į mišką netoli geležinkelio stoties. Truputį paaugę keliaudavome jau į Šilinės mišką ir ten leisdavome laiką. Savaitės viduryje skubėdavome pasitikti traukinio: gal pamatysime kokį naują žmogų! Vakarais žingsniuodavome pasiimti pašto.

Tuo metu Utenoje veikė dvi rusiškos mokyklos. Viena jų – liaudies mokykla, kuriai vadovavo senas rusų mokytojas Markulis, o taip pat mokytoja, popo dukra. Vėliau atsiradė keturklasė „gorodskojė učiliščė“. Žydų tėvai berniukus paprastai atiduodavo mokyti į chederį. Kai kurie vaikai studijavo ješivose.

Ne vieną vaikų kartą išugdė senas mokytojas Šmuelis Binė Jakobsonas, Zeliko sūnus, tebūnie palaimintas jo atminimas. Pas jį mokėsi mano palaiminto atminimo tėvas, o vėliau – ir brolis. Gerąsias senojo mokytojo savybes paveldėjo duktė Rochelė Jakobson-Eidelman, vėliau mokytojavusi Utenos *Tarbut* mokykloje.

Kai kurios, ypač labiau pasiturinčios šeimos, siųsdavo vaikus mokyti į gimnazijas didesniuose miestuose. Pavyzdžiui, Vėlvė Epšteinas lankė Ukmergės gimnaziją;

Seserys iš Glikmanų šeimos, žuvę Utenoje

Ruvenas Rubinšteinas, vėliau tapęs *Jidi e time* redaktoriumi, – Vilniaus gimnazija. Ir kitas. Mums darydavo didelį įspūdį, kai per vasaros atostogas gimnazistai, vilkintys uniformas su sidabrinėmis sagomis, grįždavo namo.

Mano tėvas, tebūnie palaimintas jo atminimas, pasakodavo, kad miestelyje jau 1905 m. veikė įvairios organizacijos, tokios kaip socialistai revoliucionieriai, socialdemokratai, Siono darbininkai ir anarchistai. Vykdavo demonstracijos, buvo atsiųsti kareiviai.

1914 m. birželį prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Rusų valdžia, kuri žydais nepasitikėjo ir netgi apkaltino šnipinėjimu, ėmė juos varyti iš visų miestų ir miestelių, buvusių prie sienos su Vokietija. Jie paliko namus, bet toli nevažiavo, apsistojo kur arčiau. Galvojo, karas ilgai netruks. Utenoje irgi atsirado daug naujų šeimų. Miestelis pagyvėjo. Praėjo metai, ir karas priartėjo. Atvyko daug kariuomenės, ypač kazokų, kėlusių žydams baimę. Visi išsibėgiojo, didžioji dalis, palikusi savo turtą, evakavosi į Rusijos gilumą.

Uteną užėmė vokiečiai. Jie čia viešpatavo daugiau negu trejus metus, bet miestelyje tuo metu gyventojų beveik nebuvo.

1918 m., po Pirmojo pasaulinio karo, kai Rusijoje kilo revoliucija, o Lietuva tapo nepriklausoma valstybe, daug Utenos šeimų grįžo namo. Gyvenimą reikėjo pradėti kurti iš naujo. Nebuvo vaikams mokyklų. Tik 3-ajame dešimtmetyje, kai iš Rusijos parvyko daugiau šeimų, buvo įkurta jidiš liaudies, o vėliau – ir *Tarbut* mokykla. 1918 m. grįžęs jaunimas buvo aktyvesnis. Susikūrė įvairūs socialistiniai ir sionistiniai rateliai. Tuo metu daug idealistiškai nusiteikusių sionistų ėmė važiuoti į Izraelio žemę kaip chalucai. Daugelis kitų emigravo į Šiaurės Ameriką, Argentiją, Kubą, Afriką.

*

Aš pati esu kilusi iš pasiturinčios prekybininkų šeimos. Mano senelis buvo dievobaimingas žydas, tris kartus per dieną ėjo į sinagogą melstis ir studijuoti Talmudo. Savo vaikus leido mokyti į chederį. Mama Chanė Toibė Glikman, tebūnie palaimintas jos atminimas, tuo metu visoje apylinkėje buvo pagarsėjusi kaip talentinga verslininkė. Ji daug aukojo labdarai ir padėjo neturtingiesiems. Tėvas Joisefas Glikmanas 1920 m. kartu su vienu mano dėdžių prisidėjo prie Utenos Liaudies banko įkūrimo.

Berčikas Rubinšteinas yra mano dėdė. Jis buvo įvairiapusiškai išsilavinęs žmogus, entuziastingas sionistas, daug nuveikė sionizmo labui. Turėjo du sūnus. Ruveną Rubinšteiną (apie jį plačiau parašyta kitoje vietoje) ir Jerachmielį Rubinšteiną. Pastarasis 1920 m. grįžo į Uteną iš evakuacijos Leningrade ir išvyko į Izraelio žemę kaip chalucas kurti šalies. Visą laiką gyveno kibuce. Turėjo žmoną ir du sūnus.

Mirė 1973 m. Iki paskutiniųjų gyvenimo dienų liko nuoširdžiu žmogumi, idealistu. Prieš mirtį paprašė, kad jo kūną atiduotų Anatomijos instituto tyrimams, po to sudegintų, o pelenus išbarstytų po šalį. Norėjo, kad per mirties metines būtų uždėta jo labai mėgiama Bacho plokštelė.

Verta paminėti ir dėdę Avromą Berą Perelmaną, priklausiusį bendriesiems sionistams ir aktyviai dalyvavusį jų veikloje. Miestelyje turėjau ir seną tetą. Ją vadino Chaje Dievobaimingąja (jid. Chaje di Rebecn). Vėliau ji ištekėjo už Leizerio Maco. Tik ir ieškojo, kaip padaryti kokį gerą darbą, visada žinojo, kam ko trūksta, stengėsi padėti vargšams.

Mano vaikystė prabėgo Utenoje. Mokiausi religinėje mokykloje, po to – rusiškoje „gorodskoje učilišče“. Gimnaziją baigiau jau Rusijoje. Nuo 1928 m. iki Pasaulinio karo gyvenau su šeima Kaune. Iki 1947 m. buvome Kirgizijoje. Po to apsistojome Vilniuje. Tuo metu mirė mano vyras. Iki 1972 m. gyvenau su dviem vaikais Vilniuje.

Po Izraelio Šešių dienų karo Vilniaus žydų nuotaikos labai pasikeitė. Visi, net ir jau asimiliavęsi, pradėjo su pasididžiavimu galvoti apie mūsų šalį ir tautą. Kiekvienas sąmoningas žydas, išgyvenęs dar netolimos praeities baisumus, klausė savęs: „Kas laukia mūsų vaikų ateityje?“

1972 m. atsirado galimybė emigruoti, ir aš su jaunesniu sūnumi Joisefu Bravermanu bei jo šeima išvykau į Izraelį. Dabar laikiu iš Rusijos atvyksiančio vyresnio sūnaus Tevjės Bravermano su šeima. Jie abu yra inžinieriai, džiaugiuosi, kad galės savo šaliai ir tautai būti naudingi.

Paskutinį kartą Utenoje lankiausi 1947 m., kai grįžau iš evakuacijos Rusijoje. Buvau atvykusi prie bendrų kapų, kuriuose atgulė aštuoni tūkstančiai Utenos ir apylinkių žydų. Tarp jų – mano seserys Vovė ir Rivkė Kac, duktė Sorelė, Jechielis ir Moišė Chackeliai. Žaizdos liko neužgijusios, o to kapo vaizdas iki šiandien stovi man prieš akis.

Žuvusi uteniškių Drukerių šeima

Frumė Melamed
(Holonas)

Iseris Goldfeinas, tebūnie palaimintas jo atminimas

(1925-1943)

Iseris, Chanės ir Kalmano Goldfeinų sūnus, gimė ir augo Utenoje. Antras, jauniausias vaikas šeimoje. Goldfeinai buvo darbininkai: mama – siuvėja, tėtis – šaltkalvis. Nors turėjo tik mažą butą, jame vietos rasdavo tiek naujai atvykusieji, tiek uteniškiai, kurie kreipdavosi su savo rūpesčiais. Chanė ir Kalmanas nuolat būdavo užsiėmę, bet rasdavo laiko kiekvieną išklausti, padėti, kuo galėjo. Atvykusi į Uteną kaip mokytoja, aš taip pat glaudžiausi pas juos, kol radau kambarį ir įsikūriau. Tuo metu, 1935 m., Iseris lankė ketvirtą, baigiamąją jidiš mokyklos klasę. Mokiniai jautėsi ir elgėsi kaip progresyvaus žydų jaunimo avangardas, turintis toliau nešti jidiš kultūros ir siekio kurti gražesnę ir geresnę gyvenimą vėliavą. Iseris užėmė garbingą vietą klasės kolektyve, visiems dalykams turėjo didelių gabumų. Buvo linkęs į muziką, gerai grojo pianinu ir dainavo. Jį mokė Moišė Handelsonas, padėjęs vadovauti mokyklos chorui ir ruošęs muzikinę renginių dalį. Handelsonas žinojo vaikus, jų muzikinius sugebėjimus ir priėmė Iserį groti pianinu. Tuo metu Utenoje šių instrumentų buvo mažai. Handelsonų šeima gyveno miesto pakraštyje. Iseris eidavo ten groti ir praktikuotis. Daug pasiekė: už poros metų jau galėjo padėti Moišei mokyklos muzikiniuose reikaluose.

Iseris Goldfeinas, žuvęs 1943 m.
liepos 28 d. prie Oriolo

Iseris buvo vienas tų vaikų, kurie mokyklos spektakliuose vaidindavo pagrindines roles. Jam, kaip ir kitiems mokiniams, rūpėjo mokyklos prestižas. Kiekvienas buvo suinteresuotas, kad renginiai pavyktų. Iseris priklausė prie tų aktyviųjų.

Vėliau jis iš jidiš mokyklos perėjo mokytis į lietuvių gimnaziją. Kaip ir visa Goldfeinų šeima, liko artimas jidiš kultūrai, knygai ir jaunimui, su kuriuo kartu mokėsi ir užaugo. Paskutinį kartą Iserį girdėjau grojant 1941 m. birželį, kai jis akompanavo Utenos jidiš mokyklos mokinių šokiams. Tą sekmadienį į miestą buvo suvažiavę Zarasų ir Ukmergės apskričių valstybinių mokyklų mokiniai. Vyko konkursas, kurio metu rinko geriausius, galėsiančius pasirodyti toliau. Sekantis etapas buvo numatytas birželio 21 d.

Per evakuaciją Goldfeinų šeima apsistojo Iževske, Udmurtijos SSR sostinėje. Iseris dirbo ginklų gamykloje.

Žinios iš Lietuvos ir apskritai iš frontų buvo liūdnos. Iseris pasiprašė savanoriu į sovietų armiją, bet buvo atmestas dėl jauno amžiaus. Tada Iseris kreipėsi į Staliną, ir šis jam atsakė teigiamai.

1942 m. susikūrė 16-oji lietuviškoji divizija, ir Iseris tais pačiais metais prie jos prisijungė. 1943 m. prie Oriolo paaukojo savo gyvybę kovoje su nacistiniu maru.

Garbė jo šviesiam atminimui!

Elimeilechas Jakobsonas
(Tel Avivas)

Atsiminimai

Nemažą gyvenimo dalį man darė poveikį tėvo nuopelnai Utenoje. Mieste jis buvo žinomas trim vardais: paprasti žydai jį vadino Zeliko Šmueliu Bine, chasidai – „rebe“, o jaunimas – „panie Jakobson“.

Jis mokė žydų vaikus religijos, ypač Biblijos, Gemaros ir hebrajų kalbos. Vis dėl to pradžios mokytoju jo niekas nevadino. Buvo aukštas, gražus, aristokratiškos išvaizdos, prnumeravo įvairius hebrajiškus ir jidiš laikraščius, švietėjiškas knygeles, namuose turėjo didelę biblioteką. Taigi troboje lankydavosi tiek jauni, tiek sieni.

Vakarais dažnai eidavo pasivaikščioti su jaunimu. Dėl šios priežasties religingi žydai ant jo labai pyko. Be kita ko, nepraleisdavo ir dienos nepasimeldęs su bendruomene, nestudijavęs. Pas jį mokėsi nuostabiau miesto žydų vaikai, turtingi ir vargšai. Tarp Šmuelio Jakobsono auklėtinių – garsusis Ruvenas Rubinšteinas, Bravo ir daugelis šiandieninės Uteniškių draugijos narių. Buvo atsitikę taip, kad jam pasidarė sunku nuslėpti savo skurdą, trūko pragyvenimui. Su juo draugavę pasiturintys jaunuoliai būtų mielai padarę gerą darbą ir padėję, bet jo aristokratiška laikysena ir išdidumas to padaryti neleido. Liūdną žinią apie jo mirtį sužinojau būdamas Amerikoje. Tėvas iškeliavo, sulaukęs 77-erių. Aš iš Utenos išvykau 1913 m., dar labai jaunas, jis nenorėjo, kad tarnaučiau carui Nikolajui... Man pasisekė, kad palikau Lietuvą. Vienintelis iš šeimos, miręs natūralia mirtimi, ir buvo palaiminto atminimo tėvas Šmuelis Jakobsonas. Mama, Utenoje vadinta Civje Dreze, tebūnie palaimintas ir jos atminimas, žuvo nuo nacių rankų. Iki šios dienos neaišku, kur ji palaidota. Tas pats atsitiko ir dviem vyresniems broliams: Jechezkeliiui su žmona ir vienturčiu sūnumi ir Avromui Icchoku su žmona, gyvenusiems Panevėžyje.

Šitaip brutaliai kraugerių nacių ir jų lietuvių padėjėjų, tebūnie ištrinti jų vardai, nužudyti šeši mano šeimos nariai. Kartu su kitais šešiais milijonais žydų, niekada neatgulsinčių kapinėse.

Cilė Grodberg (Goldfein)
(Herclija)

Prisiminimai

Būdamas vyresnio amžiaus kartais nė to, ką veikei vakar, neprisimeni; vaikystės metus atmenu daug geriau. Vasaros vakarais lėkdavome maudytis į ežerą prie Isroelio Kučgalio kolonijos. Antai žingsniuodamas Ežero gatvele, netikėtai išgirsdavai skardos bildinimą: tai tėvelis Kalmanas Goldfeinas dengia stogą. Koks mielas tas triukšmas. Išgirdus šį garsą, mane iki šios dienos apima kažki koks keistas jausmas.

Ir... Veizėk, sąmyšis Utenoje. Kas atsitiko? Paskendo Moišė Chadovas. Su jauniausia jo dukterimi Dobe mokiausi jidiš liaudies mokykloje. Ji lankė viena klase aukščiau. Mėgdavau pas juos užėiti, kai Moišė užkaisdavo samovarą ir pilstydavo arbatą, į kurią įmesdavo keletą gabalėlių cinamono.

Dabar regiu save sėdinčią jidiš liaudies mokyklos suole. Mokykla įsikūrusi prie kelio, vedančio link geležinkelio. Mokytoja ponia Tankel ką tik blogai įvertino rašto darbus. Laimei, tuo metu ji neturi žurnalo ir vertinimus laikinai pasižymi užrašų knygelėje. Ką gi mes, vaikai, darome? Ogi nugvelbiame iš jos rankinės knygelę ir labai pagarbiai ją užkasame prie didžiosios mokyklos kiemo tvoros. Taip atsikratome prastų pažymių.

Prieš akis iškyla ir toks vaizdelis: mūsų namuose sujudimas. Visi laksto sukaitę. Kas čia tokio bus? Rengiamas vaikų vakaras. Mama Chanė Goldfein su kitomis moterimis ir mergaitėmis matuoja, kerpa, siuva drabužius. Ir štai ateina spektaklio diena: rodomas „Batuotas katinas“.

Aš vaidinu Katiną. Taip įsijaučiu į rolę, kad nebesižinau, kuriame pasaulyje besu. Kitą dieną užėina mokytoja Baron ir pakviečia mus su broliu Iseriu (tebūnie palaimintas jo atminimas) pačiuožinėti. Sutinkame, o grįžusi geriems porai mėnesių atgulu ligos patalan.

Daug ką yra parašyti. Šiomis keliomis eilutėmis norėjau atgaivinti nedidelę dalį tolimos vaikystės vaizdelių iš Utenos.

Judelis Geltonasis

Užpaliuose gyveno žydas pravarde Judelis Geltonasis (jid. Judl der Geler). Kai jis rimtai pasiligojo, mama paprašė: „Kai eisi į lauką, užsuk pažiūrėti, kaip sekasi Judeliui Geltonajam.“ Taip ir padariau. Kai prisiartinau prie trobos, išgirdau šaukiant: „Brangus cariuk, kur išėjai?“ Pabeldžiau porą kartų į duris. Įėjęs išvydau, kad Judelis Geltonasis laiko kažkokį paketėlį, spaudžia jį sau prie širdies ir rėkia: „Brangus cariuk, kur išėjai?“

Paklausiau, kaip jam sekasi ir ką reiškia tas paketėlis su cariuku.

Judelis Geltonasis atsakė, kad sergąs, kojos jo daugiau nebenešiosią, o paketėlis esąs pilnas Nikolajaus monetų...

Jis visą gyvenimą sunkiai dirbęs, kaupęs dukroms kraitį. Bet štai įvykęs perversmas, ir iš Nikolajaus monetų gavosi šnipštas. Veltui nuėjęs visas jo daugelio metų triūsas. Jis vėl prispaudė paketėlį prie širdies ir suriko: „Brangus cariuk, kur išėjai?“

Kas buvo, nebegrįš

*Kai sugalvoju
praeitimi pasidalinti –
kūnas pradeda drebėti –
tiek daug yra papasakoti.*

*Apie užsiliepsnojusį raudoną dangų
siaubo, karo dienomis,
apie išbarstytus našlaitėlius –
žinoma, ne už savo nuodėmes.*

*Be šeimos, be vardo,
stotyse ir ant laiptų,
jų sielos ragina,
kad tai niekad nepasikartotų.*

*Apie milijonus savo brolių,
sesučių ir tėvų, motinų,
apie duobėse užpiltus,
apie liepsnose sudegintus.*

*Surink pelenus, neišbarstyk jų!
Sudreba mano širdis,
kai matau, kaip juodi debesys
vėl kaupiasi virš mūsų.*

*Tada leidžiuosi į gatvę,
sutinku jaunuolį spindinčiomis akimis.
tampu ramesnis ir žvalėsnis:
kas buvo, nebegrįš!*

Iš tėvų namų Utenoje

1936 m. sausio 16 d. kartu su dviem jaunais draugais emigravome iš Lietuvos miesto Utenos į Izraelį.

Aš augau giliai sionistinėje šeimoje. Iki šešerių metų, kol pradėjau lankyti darželį, tėtis ir senelis, tesiilsi jie ramybėje, mokė mane skaityti Torą.

Mūsų miestelyje taip pat vyko konkurencija tarp jidiš ir hebrajų kalbų.

Aš mokiausi hebrajų mokykloje *Tarbut*, todėl man artima hebrajų kalba. Skaityti ir rašyti jidiš kalba mokiausi pati iš savo mamos, tesiilsi ji ramybėje, o hebrajiškai išmokau dar ankstyvoje vaikystėje.

Gimnazijoje dirbantys ir besimokantys paaugliai pradėjo jungtis prie įvairių judėjimų: kas prie *Hechaluc* skyriaus, kas prie *Hašomer hacair* ir kitų. Buvo net tokių, kurie įstojo į Bundą ir emigravo į Sovietų Sąjungą.

Aš prisijungiau prie organizacijos *Hechaluc* ir netrukus išvažiavau į mokymus.

Jie vyko Raseiniuose ir tęsėsi ištisus ketverius metus. Tai yra, ten mokiausi be pertraukos iki pat emigracijos į Izraelį.

Iš tikrųjų buvau kiek išskirtinė. Ir ne todėl, kad reikėjo taip ilgai ruoštis. Kas pusę metų gaudavau leidimą emigracijai ir perleisdavau jį „vargšams“.

Tuo metu vyko Italijos ir Etiopijos karas. Lietuvos sertifikatai nepasiekdavo. Dokumentus ir kelionę man suorganizavo draugijos *Hechaluc* centras, taigi aš tęsiau mokymus ir, turiu pripažinti, tapau viena mokojo kibucų įkūrėjų ir jo ramsčiu. Lietuvos judėjime buvo apie 300 draugių, kurios turėjo užsienio pasus. *Hechaluc* centras pasiuntė mus į įvairius pasaulio kampelius. Aš užstrigau Latvijos sostinėje Rygoje. Su viena drauge iš Panevėžio, kuri dabar gyvena kibuce, Dalija, palikome Lietuvą vidurnaktį ir nuvykome į Rygą. Ten nelegaliai gyvenau apie pusę metų. Dirbau mokomajame kibuce ir taip save išlaikiau. Su drauge buvau suimta ir išlaisvinta tik centrinio Rygos *Hechaluc* skyriaus pastangomis, jam laidavus. Galų gale, neradus kitos išeities, buvau priversta sudaryti fiktyvią santuoką su draugu latviu ir taip emigravau į Izraelį.

Haifos Bat Galimo atvykusiųjų namuose praleidau tik dvi dienas. Organizacijos *Hakibuc hameuchad* (hebr. *Jungtinis kibucas*) sekretorės paskyrė mane į Jaguro kibucą – man reikėjo vietos jau įkurtoje bendruomenėje, kad galėčiau priimti jaunesnįjį brolių,

kuris buvo likęs vienas Utenoje.

Pradėjau rūpintis brolio atvežimu į Izraelį, bet neilgai trukus prasidėjo 1936 m. pogromai⁵⁸ ir iškart po to – Antrasis pasaulinis karas. Šie įvykiai niekais pavertė visas mano pastangas. Gyvenimas – ne tiesi linija. Per savo gyvenimą Izraelyje ir kibuce mačiau daug smurto, bet greta manęs jau buvo du mano sūnūs.

Noriu dar pridurti: aš turėjau tris brolius. Du iš jų tarnavo Lietuvos kariuomenėje. Vyresnysis tarnavo dar man būnant Utenoje. Išsiskyriau su juo Ukmergėje, jo bazėje, kuri buvo pakeliui į Uteną.

Antrasis pradėjo tarnybą, kai aš jau buvau Jagure. Baigęs jis išvažiavo į mokomąjį kibucą ir jau ruošėsi emigruoti į Izraelį, bet prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Jį paėmė į sovietų kariuomenę, kuri galų gale okupavo Lietuvą, bet brolis iš karo nebegrįžo. Pasiliko jo žmona ir vaikas.

Vyresnysis brolis taip pat buvo paimtas į sovietų kariuomenę. Jis irgi nebegrįžo, išgyveno jo žmona ir vaikas. Mažasis brolis – visiškai našlaitis – prazuvo su visais Utenos žydais, taigi man nebeliko nieko, kas primintų brolius ir jų šeimas.

Panašiai Utenoje nacių buvo nužudyti mano dėdė bei dėdienė ir kiti giminės.

Pridursiu: mano tėvai pragyvenimui užsidirbdavo fiziniu darbu. Mes nuo mažens jiems padėdavome.

Mano laikais Utena išgyveno pakilimus ir nuopuolius. Paskutiniaisiais metais antisemitizmas buvo akivaizdus. Prisimenu, kaip valstybinės institucijos kiekvieną sekmadienį skelbė bažnyčiose: „Nepirkite pas žydus!“ Nors prisimenu ir laikus, kai mes, žydų paaugliai, nebijojome, kad gojus mus užmuš, nežiūrind, kad šen bei ten, ir netgi pas mus, Utenoje, jaunuoliai buvo žudomi. Vieną naktį buvo užmuštas žydų vaikas, kuris važiavo į kitą miestą parduoti riestainius. Jie turėjo kepyklą. Bet jį pagavo žmogžudys ir mano mieste nulinčiavo.

Tuo ir baigiu. Apsidžiaugsiu, jei bus atspausdinta.

Utenos „Makabi“ komanda

⁵⁸ Hebrono mieste, Palestinoje. Vert. past.

Estera Kuricki (iš Segalių šeimos)
(Ein Karmelis)

Dovas Chadaba - kantorius iš Tauragnų

Du tipai iš Vilniaus nusikaltėlių pasaulio, Chaikelis Žarnos Vaikas ir Ickelis Pusė Pynutės, sėdėjo tamsiame Hešelio Haufos užėigos kampe. Utenoje baiginėjosi turgaus diena, grupelė apgirtusių krikščionių vienas po kito skirstėsi iš užėigos. Chaikelis ir Ickelis konsultavosi su puslitrū karčiosios. Hešelis patiekė jiems užkandą – vienintelį jo žmonos Cirelės desertą – silkę, apkepintą kiaušiniuose su miltais. Hešelis, aukštas, truputį pakumpęs žydas, pirštais kedeno barzdą ir baugiu žvilgsniu stebėjo svečius. Sklido kalbos, kad jie grobė paauglius rekrūtams, būsimiems kariams į caro Nikolajaus I kariuomenę.

Rekrūtas žydas, atskirtas nuo savo šeimos, buvo patyčių ir smurto auka, dažniausiai turėdavo atsakyti savo tikėjimo.

Žinodami, koks likimas laukia jų sūnų, tie žydai, kurie galėjo, bandė pagrobtuosius už didelius pinigus iš grobėjų išpirkti.

Tais metais Utenos žydai akylai saugojo savo sūnūs nuo pagrobėjų. Šiųjų laimikis buvo menkas, ir viltys gauti didelę išpirką iš turtingų tėvų neišsipildė. Nebeliko ir prisiminimo apie ilgus žiemos vakarus Vilniaus Naugarduko gatvės smuklėse su stalais, nukrautais keptomis žąsimis, atitinkamais gėrimais ir kortų žaidimais.

Chaikelis ir Ickelis piktai žiūrėjo pro langą į lietingą gatvę. Staiga įėjo naujas lankytojas Zeligas Lukašas iš Naujųjų Švenčionių. Vietoje kokio sandėrio turguje, kuris padėtų išlaikyti šeimą, pražaidė visą dieną kortomis su pažįstamu dykaduoniu Arieliu ir pralošė jam tris rublius, kuriuos buvo sutaukęs keliems maišams avižų nupirkti, – avižos, taip pasitaikė, Utenoje buvo pigios, o Švenčionyse – brangios. Panarinės galvą, prieš grįždamas pas alkaną žmoną ir išbadėjusius vaikus, užėjo pas gailėstingumu pagarsėjusį Hešelį Haufą paprašyti trupučio sriubos ir duonos sielai paguosti.

Pamatęs Chaikelį Žarnos Vaiką ir Ickelį Pusę Pynutės, iškart suprato, kas dedasi jų sielose. Nušvitęs tuoj pat priėjo prie jų ir pasiūlė sandorį:

Tauragnų kaime gyveno turtingų totorių šeima. Šeimos galva Achmedas Chadaba Bursukajus, kaip ir visi totoriai apylinkėje, bandė savo laimę prekiaudamas kailiais ir užgyveno turtą bendradarbiaudamas su Vilniaus žydų kailių fabriku. Achmedas buvo iki kaklo užimtas, todėl jo žmona Zoja su jauniausiu sūnumi Saidu išėjo į Utenos turgų nupirkti jam žieminių drabužių. Šiuo metu, pasakojo Zeligas Lukašas, mama ir sūnus pėsčiomis grįžta namo į Tauragnus.

Chaikelis ir Ickelis pašoko, metė Zeligui žalią penkių rublių kupiūrą ir nulėkė laukan prie savo vežimo, traukiamo įmitusio arklio. Įlipo ir nudūmė visu greičiu link Tauragnų.

Keliai buvo rudeniškai pažliugę. Zoja ir Saidas sunkiai ėjo, todėl nenuostabu, kad arklio traukiamas vežimas greitai juos pasivijo.

Chaikelis pirmas išsoko iš vežimo. Viena ranka užgniaužė Zojos burną, kita smaugė. Ickelis grubiai sugriebė vaikį, surišo jo rankas ir kojas, nusviedė į vežimą. Ir tik tada Chaikelis atleido totorę. Pagrobėjai vėl pavarė arklį šuoliais – dabar jau atgalios į Uteną.

Zoja graudžiai raudėjo supratusi, jog prarado sūnų. Iš paskutinių jėgų nubėgo į Tauragnus pas vyrą patarimo ir sprendimo, kaip jį išvaduoti.

Šis triūsė dirbtuvėse netoli jų didelio namo. Akimirksniui jo siauros akys apsiniaukė. Persirengė, iš slėptuvės rūsyje, kuriame laikė bulves, išėmė 100 rublių vertės banknotų su Jekaterinos Didžiosios atvaizdu, įsidėjo juos į vidinę kailinių kišenę. Kaip grobuonis nubėgo vienintele Tauragnų gatve. Už storų medžių netoli neturtingo žydo Flakserio namų surengė pasalą.

Achmedas žinojo, kad tokiu laiku žydų vaikai iš chederio grįžta namo, tarp jų – ir jaunėlis Heršelis Flakseris.

Kai puodžiaus sūnus pamatė paauglio šešėlį, užgriuvo jį, ir savo didelėmis ir juodomis rankomis nutempė į dirbtuves. Achmedas pakinkė vežimą dviem arkliais ir drauge su pagrobtoju Heršeliu nuvažiavo į apskrities centrą Ukmergę, pagrobūtų rekrūtų surinkimo vietą, prieš siunčiant juos į Rusijos gilumą.

Temstant Achmedas pasiekė savo pusbrolio namus Ukmergėje. Totoriai įkalino žydų paauglį namo rūsyje, duris užrakinę sunkia spyna. Ir tik tada nuėjo į Ukmergės važnyčiotojų svečių namus, kur jie susirinkdavo prieš kelionę į miestų karalių Kauną.

Tarp važnyčiotojų buvo ir Chaikelis Žarnos Vaikas bei Ickelis Pusė Pynutės. Plačiai šypsodamiesi, šiedu pakvietė totorius deryboms.

Išpirka, kurios reikalavo pagrobėjai, atrodė labai didelė: trys tūkstančiai rublių anais laikais buvo visas turtas. Negana to, vietoj pagrobtojo Saido reikalavo dar kito vaiko.

Achmedas, kuris šią sąlygą numatė, iš anksto bandė sumažinti išpirkos dydį. Chaikelis ir Ickelis nenusileido nė trupučio – trisdešimt Katerinų ir vaikas už Saidą arba jis jau šįvakar išvažiuoja su kitais rekrūtais tarnauti į Rusiją. Sunkia širdimi Achmedas sumokėjo pinigus. Draugija paėmė iš rūsio Heršelį. Chaikelis ir Ickelis perdavė žydų vaiką rekrūtų karininkui. Iš pradžių tasai nenorėjo sutikti, bet gavęs gražią pinigų sumą vietoje Saido paėmė Heršelį. Tik Saidas jau buvo įrašytas į rekrūtų sąrašus, kurie dar vakar dieną perduoti štabui Minske. Karininkas informavo Heršelį, kad nuo šiandien jo pavardė bus Chadaba, o ne Flakseris.

Su šiuo naujuoju vardu – Chadaba, Heršelis patyrė visus žydo rekrūto vargus: tūkstančių kilometrų žygį pėsčiomis į rytus, badą, troškulį, smurtą. Taip žinomas rusų rašytojas Aleksandras Gercenas aprašė žydų rekrūto, kurį sutiko savo kelionės metu, dalį:

Vieną kartą jam teko matyti tokių pagrobtųjų ir toli nuo namų išsiųstųjų grupę. Atokaus kaimo pašto skyriuje susidūriau su rekrūtų karininku, užkalbinau:

„Ką ir kur veži?“

„Kaip matai“, – atsakė karininkas, – „grupę žydų vaikų nuo aštuonerių dešimties metų amžiaus, kurie paimti tarnauti laivyne. Pats nežinau. Didelė bėda – trečdalis jau numirė, pusė likusių nepasieks tarnybos vietos gyvi, jie miršta kaip musės. Žydų vaikai neištvėringi, neatsparūs ir jautrūs, jiems niekad neteko dešimtis valandų minkyti kelio purvą, valgyti sausą duoną svetimų apsuptyje, nėra tėčio, nėra kas palepins – aiškus reikalas, jų galas kape...“

Po to vaikai buvo išvesti ir išrikiuoti. Mačiau, pasakojo Gercenas, vieną iš siaubingiausių vaizdų gyvenime. Apgailėtini vaikai, dvylikos trylikos metų paaugliai dar kažkaip laikėsi ant kojų, bet aštuonmečiai – nėra žodžių nusakyti tam vaizdai. Stovėjo apiplyšę, išsigandę, aprengti ne savo dydžio kariniais drabužiais, pakeltomis apykaklėmis ir buku, savigarbą praradusių žmonių žvilgsniu stebėjo juos smūgiais ir keiksmiais rikiuojančius karininkus. Pajuodę paakiai išdavė karščiavimą ir slogą, nelaimingi vaikai be priežiūros košiami Arkties vandenyno vėjų žygiavo link savo kapų...

Mane išpylė šaltas prakaitas, suspaudžiau karininko ranką: „Saugok juos“.

Įsokau į savo vežimą ir lėčiau toliau nuo šitos baisios vietos. Norėjosi verkti. Žinojau, kad negalėsiu paslėpti ašarų...

Tai buvo aristokrato rašytojo Aleksandro Gerceno jausmai, o ką jau bekalbėti apie vargšus tėvus, netekusius savo vaikų...

Bet Gercenas nežinojo, koks likimas jų laukia.

Rusijos valstybės tarnautojai naudojo įvairias patyčias ir žiaurumus, kad pakeistų jų tikėjimą į krikščioniškąjį, „užuojautos ir gailėsčio“ tikėjimą.

Iš pradžių šventikas įtikinėjo Heršelį atsiversti, bet kai jo žodžiai tikslo nepasiekė, prasidėjo visokie kankinimai.

Rusų kareiviai vertė jį ilgai klūpėti ant kelių ir botagu plakė kryžiumi per nugarą. Marino badu, kol pasidarė leisgyvis. Kadangi atsisakė valgyti kiaulieną, maitino sūdyta žuvimi ir nedavė gerti vandens, kol nepasikrikštys. Nuo mušimo visas jo kūnas pasruvo krauju, tada nuogą ištepė derva ir padėjo ant aukščiausios pirties pakopos.

Kubilas užvirė, akmenys įkaito, pirtininkas be pertraukos pildė ašočius verdančiu vandeniu ir pylė ant akmenų. Pirtis prisipildė garų, visi jie susitelkė viršuje, karštis persmelkė odą ir dūrė į mėsą, buvo siaubingas skausmas, bet Heršelis nusprendė atiduoti savo sielą šventam tikslui – judaizmui – ir parodyti pavyzdį kitiems žydų vaikams, kurie maištaudami paliko šventikus tuščiomis. Heršelis per 25 tarnybos metus žiauraus caro Nikolajaus kariuomenėje praėjo visus pragaro ratus ir grįžo į savo gimtąjį miestą beturtis, bet neišdavęs tikėjimo judėjus.

Vedęs susilaukė dviejų dukrų, o vėliau – sūnaus Berelio Dovo. Sūnus buvo labai

gabūs ir anksti pradėjo mokytis chederyje. Rabinas stebėjosi vaiko sugebėjimais, taip greitai nebeliko, ko jį mokyti. Dovas išėjo iš Tauragnų „užkariauti“ įžymių Lietuvos ješivų suolų. Jis pagarsėjo ne tik religinių mokslų, bet ir hebrajų gramatikos, matematikos, hebrajų ir rusų kalbos žiniomis.

Dovas turėjo skambų balsą ir idealią klausą. Susirašinėdamas su to meto žinomaisiais kantoriais mokėsi natas. Dėl savo gražaus sudėjimo, pedantiškumo ir gero maldų žinėjimo buvo pageidaujamas kantorius apylinkės miestuose. Taip nutiko, kad tada jis Utenoje vedė.

Tai buvo 1905 m. revoliucijos Rusijoje metai. Jaunimas Utenoje aktyviai dalyvavo maište prieš carą Nikolajų II. Kitaip nei daugelyje žydų bendruomenių, kur Bundas buvo populiariausias, Utenoje jaunimas būrėsi į sionistines organizacijas.

Didelę įtaką turėjo tuo metu Vilniaus Lukiškių kalėjime kalintis Borochovo mokinys Jakovas Zerubavelis. Tuo metu, kai perdavinėjo jam siuntinį, buvo pagautos dvi uteniškės Chana ir Pesia Kab. Vilniaus kalėjimai buvo perpildyti, todėl policija merginas išvyko iš miesto pėsčiomis į Uteną. Tėvai turėjo sumokėti nemažą išpirką, kad jos nebūtų išstremtos į Sibirą. Pesios tėtis, Eliezeris Kabas, sėkmingas pirklys, paskubomis supiršo savo dukrą su Dovu, taip tikėdamasis apraminti maištaujančią dukrą ir nukreipti nuo jos slaptosios policijos dėmesį. Eliezeris pažadėjo solidų kraitį ir Utenos kantoriaus vietą. Tik bendruomenė, kaip priimta, reikalavo, kad kantorius būtų ir ritualinis skerdikas. Dovas nesutiko. Jis nuo mažens buvo jautrus, taigi jam buvo atgrasus iš gerklės tekantis kraujas. Jauna šeima išvyko į Krymą ir apsistojo Feodosijoje – tarp žydų žinomame mieste.

Ten bendruomenė sutiko, kad Dovas būtų tik kantorius be prievolės ritualinėms skerdiko pareigoms. Tai buvo geriausi Dovo gyvenimo metai. Jis buvo gerbiamas besimeldžiančiųjų, paprastų, bet geros širdies žydų. Turguje vietos žydai, žinomi kaip krymčiai, pigiai tiekė jam mėsą ir žuvį. Tokio vaisių ir daržovių pasirinkimo Lietuvoje nebuvo: vynuogės, persikai, pomidorai.

Porai gimė dvi puikios dukros: Sonja ir Chana. Dovas jau galvojo, kad čia ramiai ir gyvens. Bet laimė ilgai netruko. Jo atsidavusi žmona Fišėlė susirgo ir numirė. Likęs našliu, susidūrė su sunkumais auginant dukras, todėl vedė dar kartą. Antroji jo žmona Rivka buvo veikli moteris, sumaniai valdė kantoriaus namų ūkį ir, svarbiausia, buvo gera našlaitėms. Mergaitės ją mylėjo kaip tikrą mamą, o ne pamotę.

Prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas iš pradžių nedaug darė įtakos Krymo gyvenimui. Bet 1917 m. laimėjo bolševikų perversmas Peterburge. Prie Krymo priartėjo mūšiai tarp carui ištikimos kariuomenės ir raudonųjų partizanų. Pusiasalis virto kraugeriškos kovos lauku. Feodosiją užėmė sovietai. Vietiniai žydai liko be pajamų. Plito badas ir Dovas negalėjo iš kantoriaus veiklos išmaitinti šeimos, todėl įsidarbino muilo fabrike. Darbo metu jam ant akių užtiško verdantys riebalai. Dovas liko aklas viena akimi.

Saugodamas tradicijas, Dovas atsisakė dirbti šeštadieniais. Vadovas, kaip tada vadino, – komisaras, baudė Dovą ir reikalavo tai daryti. Dovas nesutiko. Galiausiai komisaras nusileido, nes Dovas buvo geras darbininkas. Komisaras net atsiėmė savo reikalavimą, kad Dovas atvirai neitų į sinagogą. Dovas suprato, kad taip nesitęs ilgai.

Vieną tamsią naktį Dovas su šeima suknežusia valtimi persikėlė į Batumį Kaukaze. Ten, kaip ir visame Kaukaze, valdžia buvo menševikų, atsidavusių socialistų, rankose, kurie stengėsi sugyventi su visais, įskaitant žydus. Ekonomika Kaukaze buvo daug kartų geresnė už Krymo bolševikų. Menševikai įsteigė nepriklausomas bendruomenes Sakartvele ir Azerbaidžane. Po karo krizės ir bolševikų perversmo į Batumį grįžo ekonominis pakilimas.

Kremliuje Leninas kaito nuo susierzinimo. Rusija neteko Kaukazo naftos. Jis pasiuntė specialų dalinį užimti Kaukazo naftos miestų. Iš pradžių menševikai atrėmė rusų antpuolį, ypatingai drąsiai gynė savo tėvynę, kuri tik neseniai buvo išlaisvinta. Iš Maskvos išvyko kitas specialus dalinys, šį kartą vadovaujant pačiam sovietų karo ministrui Levui Trockiui. Šį dalinį lydėjo asmeninės Lenino apsaugos elitinių karių būriai ir Maskvos bei Peterburgo darbininkų batalionai. Trockis paskandino išsilaisvinusias tautas kraujo jūroje ir įteikė Rusijai brangią dovaną – Kaukazo naftos telkinius.

Batumis buvo ugnies spąstai ir Dovas vėl paėmė į rankas keliauninko lazda. Šį kartą bėgo į Turkiją, kur grupelė žydų rado laikiną prieglobstį. Darbo nebuvo, ir tik ypatingomis pastangomis Dovas įsidarbino aktorių trupėje. Jam padėjo kantorinio dainavimo žinios...

Išbadėję aktoriai nebesugebėjo atmintinai išmokti vaidmenų ir šią prievolę užkrovė Dovui. Ne kartą žiūrovai susierzinę tildė Dovą: jie atėję pažiūrėti vaidybos, o ne klausytis Dovo sufleravimų.

Dovas ieškojo kelio į Izraelį, kurį valdė britai ir žydams vizų išduoti neskubėjo. Po didelių vargų 1922 m. repatrijo ir apsistojo Tel Avive. Gyveno palapinėje. Vieną lietingą ir audringą rudens naktį palapinės audeklą nupūtė vėjas, paliko tik palapinės rėmą.

Kantoriams paklausos nebuvo, todėl Dovas dirbo trumpalaikius kelių tiesimo darbus... Jų pasitaikydavo ne kiekvieną savaitės dieną, ir šeima skurdo. Dovas nesiskundė. Bet kokiu atveju, Izraelio kūrimas buvo religinių priesakas. Merginos augo – pradėjo mokytis *Alliance israélite universelle* mokykloje. Čia buvo dėstoma tradicinė religinė programa. Sonja ir Chana buvo gabios kalboms ir greitai išmoko hebrajų ir prancūzų. Dėl ekonominių sunkumų teko palikti mokslus ir eiti dirbti. Sonja uždarbiavo Tel Avivo gamyklose, o Chana sekretoriavo darbininkų profsąjungos valdyboje.

Britų vyriausybėje prasidėjo kova prieš „Baltąją knygą“ dėl padidėjusios žydų emigrantų bangos ir merginos įsiliejo į Haganą. Kartą Dovui pasiūlė kantoriauti Alembio senelių namų sinagogoje. Tel Avive pasklido kalbos apie jo skambų balsą, o tai padėjo jam gauti geresnį pasiūlymą – kantoriaus vietą Nachalat Benjamino sinagogoje.

Šiose sinagogose meldėsi pagal Vilniaus Gaono taisykles aškenazių tartimi ir iškeldami rankas Šventikų palaiminimui du kartus per dieną, o ne kartą per papildomą

maldą šventinę dieną, kaip tai daro chasidai. Nežiūrint to, Dovas kiek pakeitė stilių ir per ypatingas šventes – Jom Kipurą ir Roš Hašana – pridėjo palaiminimą prie vakaro maldos, Dovydo psalmės. Sakė, kad gražiai maldai net užkietėję mitnagdai nesipriešina...

Finansinė padėtis pagerėjo ir Dovas nusipirko butą Chermono Hakoeno gatvėje. Merginos ištekėjo, ir nors ne turtai (kurių niekad nebuvo), bet laimė sugrįžo.

Geraširdis, atviras ir mylintis aplinkinius Dovas galvojo ir toliau taip gyvensi.

Besibaigiant Antrajam pasauliniam karui iš Europos atkeliavo liūdno žinios. Tel Avive susirinko senieji Izraelio gyventojai ir per Šoa išgyvenę Utenos ir apylinkių žydai. Veltui Dovas tarp jų ieškojo nors vieno iš Tauragnų. Lietuviai sunaikino visus – niekas neišsigelbėjo.

Sielvartaudamas ir liūdėdamas jis gedėjo aukų. Nuo tada kiekvienais metais, minint Utenos žydus, Dovas be jokio atlygio recituodavo maldą „Dievas gailestingas“, savo skambiu balsu giedodavo psalmes.

Retas dalykas, kad kantorius, įpratęs prie didelių besimeldžiančiųjų auditorijų, dalyvaudamas atminimo renginyje kasmet malšintų susijaudinimą raminaisiais vaistais.

1957 m. mirė Dovo žmona Rivka. Dovo regėjimas diena iš dienos silpo, kol jis visai apako. Tik savo nepaprastos atminties dėka galėjo rasti kelią Tel Avivo gatvėse ir skersgatviuose. Jo galvoje buvo surašytas tikslus žingsnių skaičius nuo jo iki dukters Chanos namų ir kiekvieno lankomo pastato laiptelių skaičius. Šeštadieniais Dovas būdavo Chanos vyro Mordechajaus Sanfiro garbės svečias. Darbo dienomis Chana atnešdavo jam karštą maistą, išskalbdavo skalbinius ir išplaudavo grindis.

Dovas sau daug nereikalavo. Džiaugėsi naujais repatriantais, kurie pradėjo atvykti iš Sovietų Lietuvos. Sulaukė anūkių vestuvių: Amiros, Sonjos dukros, ir Emilijos, Chanos dukros. Pasisekė apkabinti proanūkius...

Su dideliu pasitenkinimu dalyvavo Šventikų palaiminime kartu su Chanos žentu Rafaeliu, tikru Jemeno žydu iš kohenų giminės.

Maldas recituodavo atmintinai. Žodžiai liedavosi sklandžiai, tad besimeldžiantieji nejausdavo, jog jų vedlys aklas, ir šviesa jam yra kaip tamsi naktis.

Dienos buvo griežtai suplanuotos: anksti ryto malda apsigaubus maldų šalį ir apsivyniojus filakterijus, pusiaudienio malda greta esančioje sinagogoje ir Gemaros pamoka žodžiu iki pat vakaro maldos.

Šeštadieniais pėsčiomis eidavo iš savo namų Chermono Hakoeno gatvėje iki Nachalat Benjamino sinagogos ir iš ten atgalios pas dukrą Chaną į Bitono gatvę.

Kartą pereidindamas gatvę Dovas buvo partrenktas taksi automobilio. Jis parkrito, bet nesutiko pažeisti šabo taisyklių ir būti vežamas greitosios pagalbos. Iš paskutinių jėgų grįžo namo.

Jis nebuvo fanatiškas, kaip visi mitnagdai, Vilniaus Gaono mokiniai, netikėjo

stebuklais, neturėjo poreikio šventiems kapams ir rabinų tarpininkavimui kaip chasidai. Niekino jų pasakojamas teisuolių istorijas. Savo santaupų nesaugojo banke, nes net banko komisinius laikė religinio įstatymo, draudžiančio lupikavimą, pažeidimu.

Dovui pasisekė sulaukti Jeruzalės išlaisvinimo per Šešių dienų karą. Jaudinosi dėl kareivių, savo kūnais ginančių kanalo krantą Izraelio ir Egipto karinio konflikto metu⁵⁹. Meldėsi vos sužinojęs apie žuvusiuosius ar sužeistuosius.

Jis jau buvo perkopęs 80 metų, kai grąžino savo sielą Kūrėjui.

Dovą savo gedulinga kalba pagerbė Utenos išeivių draugijos pirmininkas ponas Elchananas Breneris:

Mes palydime teisuolį, kilusį iš Utenos ir apylinkių, vieną pirmųjų Izraelio kūrėjų. Visą savo gyvenimą buvo uolus maldininkas ir meldėsi mūsų labui. Dabar mes palikome melstis už jo sielą Rojuje, susietą su gyvybės medžiu.

Ilsėkis ramybėje.

Estera Kuricki
(Ein Karmelis)

Prisiminimai

Šabtajus Kravcunskis - ryto maldos meistras

Šabtajus Kravcunskis, stiprus žydas, dirbo Liovos Segalio prekybos namuose. Prekės buvo vežimais pristatomos iš stoties iki pat sandėlio – pats ant savo pečių nešiojo nelengvas dėžes, nesišalino jokio sunkaus darbo. Uždarbio vos užteko šeimai išlaikyti, todėl jo vaikai anksti pradėjo dirbti. Sūnus padėjo tėčiui darbe, dukra Rivka išvažiavo dirbti pardavėja į didmiestį Kauną. Šabtajus buvo religingas. Skambiu balsu recitavo maldas rabino Eizenštato sinagogoje. Ten pat lankėsi ir jo darbdavys Liova Segalis. Ši sinagoga turėjo nuolatinį kantorį. Dažniausiai, padedamas savo sūnų choro, šis vesdavo papildomą maldą. O Šabtajus buvo atsakingas už ryto maldą – su pirmuoju saulės spinduliu jis jau stovėdavo ant pakylės ir recituodavo ją aiškia, sielą virpinančia tartimi. Maldininkai juo pasitikėjo – jie nežinojo nieko, kas galėtų būti geriau.

Didžiam Šabtajaus pasitenkinimui išteko jo dukra Rivka. Ji grįžo iš Kauno su maloniu vaikinui Leibui Efraimui Cetleriu, kuris su būsimu uošviu lankė šabo pamaldas. Šabtajus galvojo, kad šis nė paprasčiausios maldos nesugebės paskaityti, bet didelei jo nuostabai Efraimas, tiksliai naudodamasis visomis pastabomis, aiškiu balsu perskaitė

⁵⁹ 1968–1970 m. Vert. past.

rinktinius skyrius iš Pranašų knygos. Tuo momentu nebuvo laimingesnio žydo už Šabtajų, ryto maldos meistrą, pragyvenantį iš sunkaus fizinio darbo.

Toros ir sionizmo namai

Purvynės gatvėje gyveno Chaitų šeima – Davidas ir Chana su dukromis ir sūnumis. Chana jaunystėje dalyvavo 1905 m. Rusijos revoliucijoje. Žandarai ją ir jos draugę Pesią buvo suėmę Vilniuje ir atvarę į Uteną 140 kilometrų pėsčiomis. Kai revoliucija nuslopo, Chana ir Pesia išteko už religingų vyrų. Chana už Davido, o Pesia – už Dovo Chadabos, kuris buvo mokytas, rabinų vertinamas atestuotas kantorius. Chana dirbo vienoje Vilniaus kepykloje. Panašų verslą atidarė ir Utenoje. Davidas iš Panevėžio tiekdamo miltų maišus, o Chana su darbininkėmis kepė nuostabią duoną ir bandeles. Tik toks žydas kaip Davidas vien duona nebus sotas.

Kiekvieną nuo darbo laisvą akimirką jis buvo įsmeigęs akis į knygą: Mišną, Gemarą ir panašias.

Kai jų dukra Sara paaugo, padėjo mamai kepykloje. Sūnūs Chaimas, Icchakas ir mažasis Moišelė mokėsi žinomoje Telšių ješivoje. Per šventes jie sugrįždavo pas tėvus ir namai Purvynės gatvėje prisipildydavo Toros, Davidas trykšdavo laime, minutei užmiršdamas miltų maišus, dulkių pilną kepyklą. Pilnas džiaugsmo kartu su sūnumis sprendavo sunkią religinę Gemaros dilemą.

Nuo Toros gelmių iki sionizmo trumpas kelias... Vyriausioji dukra Chana išvyko į organizacijos *Hašomer hacair* mokymus Klaipėdoje ir iš ten repatriavo į Izraelio žemę. Neužilgo jos pėdomis pasekė ir Chaimas, o po jo – Icchakas. Chaimas Izraelyje dalyvavo Haganos organizacijoje. Vėliau, po koncentracijos stovyklų išlaisvinimo Vokietijoje, išvyko dirbti į Europos Žydų agentūrą, siekdamas priešiškos britų valdžios panosėje nelegaliai perkelti nukentėjusius nuo Šoa asmenis į Izraelį. Icchakas pasirinko sunkiausią kelią – dalyvavo karinės sukilėlių organizacijos *Lehi* (hebr. *Lohamei herut jisrael – Kovotojai už Izraelio laisvę*) gretose. Chana verkė į Izraelį repatrijavusių vaikų, bet labiausiai jos širdis plyšo, kai išvyko mieliausia, gabiliausia dukra Mirjama. Moišelė pasiliko ješivoje, jauniausioji Estera – namuose. Jie irgi kiekvienas savaip svajojo repatrijuoti į Izraelį. Chana jautėsi tokia nelaiminga, kai išvyko jos vyriausieji, kad saugojo kiekvieną Esteros žingsnį. Žinojo, kas galėjo nutikti, jeigu tik ši būtų susidėjusi su *Hašomer hacair* ir vėliau išvykusi į mokymus...

Likusius Utenoje ištiko toks pats likimas kaip ir kitus šešis milijonus, išžudytus vokiečių.

Mano tėvo namai prieš Šoa

Prisiminimai prieš Šoa: Utena, ramus miestelis su saujele diasporos žydų. Ten gimiau, žaidžiau miestelio skersgatviuose ir lankiau hebrajišką mokyklą *Tarbut*. Mokykla buvo iškart už pašto pastato.

Mūsų šeima gyveno Vilniaus gatvėje ir, aišku, į mokyklą eidavau pėsčia.

Mano pirmoji mokytoja buvo ponია Lichna Chana Leich. Su savo mokiniais ji bendravo tik hebrajiškai, todėl ši kalba pasidarė mums artima, tarsi kalbėtumėme ja ir namuose. Tačiau namuose kalbėjome jidiš, net mokykloje per pertraukas tarpusavyje kalbėjome šia kalba, bet klasėje, pamokos metu ar greta esant mokytojai – tik hebrajiškai. Ši kalba mums buvo brangi. Ji puošė mūsų gyvenimą ir mes užmiršdavome, kad gyvename diasporoje ir mums reikia saugotis kaimynų. Tai baimei buvo priežasčių. Penktadieniais, turkaus dieną, apgirtę krikščionys užkabinėdavo ir mušdavo praeivius žydus. Padėtis pablogėjo Vokietijoje į valdžią atėjus Hitleriui.

Mano tėtis, pasiturintis žydas, klestinčio, sėkmingo verslo ir mūrinio namo savininkas, laikas nuo laiko užsimindavo apie repatriaciją į Izraelį. Jo nuotaikos buvo labai niūrios. Prieš keletą metų mirė mano vyresnioji sesuo Pesia, po metų – geroji mama. Mes su broliu, baigusiu *Hašomer hacair* kursų ir besimokančio Panevėžio hebrajų gimnazijoje, įkalbinėjome tėtį parduoti turtą ir išvažiuoti į Izraelį. Tėtis turėjo savo argumentų. Jis teigė, kad žydų lyderiai Izraelyje yra socialistai ir jam, prekybininkui bei verslininkui, privačią nuosavybę ribojančioje sistemoje nebus vietos. Tėtis sakė, kad jei tokiu lyderiu būtų Zejevas Žabotinskis, nebūtų dvejojęs nė dienos.

Aš vis dar buvau jauna, įpratau lankytis *Hašomer hacair* skyriuje. Dainuodavome Izraelio dainas, kalbėdavome hebrajiškai ir eidavome į žygius už miesto ribų.

1939 m. Hitleris ir Stalinas pasidalijo kaimyninę Lenkiją ir sovietai Lietuvai perdavė dalį Vilniaus krašto. Ekonominė padėtis Utenoje žymiai pagerėjo. Į mano tėčio prekybos namus apsirūpinti prekėmis atvykdavo parduotuvių savininkai iš Dūkštų, Ignalinos, Rimšių, anksčiau priklausiusių Lenkijai. Per tą trumpą laiką, kai sovietai okupavo Vilniaus kraštą ir prieš jį perduodant Lietuvai, jie jau patyrė prekybos sąlygas maistu ir prekėmis Sovietų Rusijoje. Tėtis buvo pasinėręs į verslą.

Į Uteną atkeliavo daug pabėgėlių iš Lenkijos, ypač ješivų mokinių, prekybininkų ir sionistų. Jų siekiai buvo vykti į Izraelį per Sovietų Rusiją ir Japoniją. Pasistengus buvo galima už nedidelę kainą gauti dokumentus ir pabėgti.

Visi jautėme, kad artėja kažkas baisaus. Tėtis buvo paskendęs rūpesčiuose. Jis staiga suprato, kad Utenos likimas nuspręstas: būti sovietų arba Hitlerio rankose. Bet koku atveju jo namai pražus. Tėtis pradėjo slėpti įvairius daiktus: maistą, drabužius, papuošalus ir auksą. Jei net ješivų mokiniai, vargšai be kąsnio duonos, sugeba atrasti

kelią per Sovietų Rusiją ir Japoniją į laisvę, kodėl tėtis, pasiturintis ir veiklus žydas, turi bijoti? Jis nusprendė parduoti mūrinį namą, susirinkti visą savo turtą ir pabėgti. Bet pavėlavo. 1940 m. vasarą Raudonoji armija okupavo Lietuvą. Daug jaunų žydų sovietus laikė gelbėtojais nuo konservatyvios diktatūros. Prasidėjo Sukoto šventinis laikotarpis. Žmonės mažiau dirbo, lankėsi visokiuose renginiuose ir susiėjimuose, valgė ir rengėsi tai, kas buvo lengvai pasiekama. Visi žinojo, kad ekonominė padėtis pablogėjo. Badas ir nepritekliai Sovietų Sąjungoje niekam nebuvo paslaptis, bet žydai tikėjosi daugiau laisvės ir lygybės. Tėtis, kuris patyrė 1917 m. perversmą Kryme, buvo šių reikalų žinovas. Jis prisiminė, kaip turguje staiga dingo kruopos ir mėsa, sviestas ir vištiena. Parduotuvėse išnyko batai ir drabužiai. Pragyvenimas brango.

Sovietai nacionalizavo tėčio verslą ir mes pragyvenome iš daiktų, kuriuos jis spėjo paslėpti pas gimines ir kaimynus, pardavimo. Valdžia atėmė iš mūsų namus. Mūsų šeimai paliko tik vieną mažą kambarį. Kitus užėmė sovietinė miesto taryba. Tėčio pareigos buvo valyti visą namą.

Mokykloje uždraudė hebrajų kalbą ir leido mokytis tik jidiš. Pasibaigė *Ha omer hacair* skyriaus veikla. Jautėme, kad kiekvienas mūsų žingsnis yra sekamas tiek namie, tiek mokykloje, tiek gatvėje. Vieną naktį mus prikėlė stiprūs smūgiai į langus ir duris. Miegiai akimirksniu išsilakstė. Į namus įsiveržė šautuvais ir kulkosvaidžiais ginkluoti kareiviai, enkavėdistai ir vietiniai žydai, kurie kolaboravo su žiauria valdžia. Grubiai pastūmė tėtį prie sienos, taip pat brolių ir mane, trylikametę. Prasidėjo paieškos po lovom, spintose ir stalčiuose. Ieškojo ginklų... visai rimtai. Po paieškos, akylai saugodami, išvarė mus į geležinkelio stotį, buvusią už kilometro nuo miesto.

Gyvuliniuose vagonuose jau laukė kitos žydų šeimos su seneliais ir kūdikiais. Visi susispaudę, ištroškę ir išsigandę. Kiekvienas žinojo, ką tai reiškia. Mūsų laukė ilga kankinama kelionė į Sibiro gilumą, į begalinius šiaurės ledo laukus. Širdį draskė kūdikių verksmas ir klyksmas. „Gamtiniam reikalams“ iš vagono išleisdavo tik su NKVD karininko leidimu. Ginkluota apsauga „laiminguosius“ lydėjo į tualetą.

Mano teta Tania pasikūčiodama pravirko, kai pamatė mane einančią į tualetą su ginkluota apsauga. Staiga prasidėjo paniškas sujudimas kareivių gretose. Tarp nuteistųjų tremčiai buvo daug ješivų studentų, NKVD akyse jie buvo didžiausi nusikaltėliai. Išaiškėjo, kad keliems iš jų pavyko pasprukti iš vagonų. Prasidėjo likusiųjų skaičiavimas. Mus, šeimas, surinko į krūvą ir tada išaiškėjo nesusipratimas: tremčiai pasmerkė Segalių šeimą, kurių sūnus buvo užrašytas kaip „trockistas“. Toje šeimoje turėjo būti ir mama. Mes mamos neturėjome. Kolaborantai žydai buvo tikri, kad dėl mano tėčio turto sovietai bus laimingi galėdami mus ištremiti, todėl atvedė trėmėjus į mūsų namus. Jie nežinojo, kad „trockistas“, net įsivaizduojamas, buvo didesnis sovietų priešas nei turčius... Kareiviai mus paleido ir įkišo į vagoną „trockisto“ šeimą. Mums tai buvo labai trumpas atokvėpis. Vasarą vokiečiai užpuolė Lenkijos padalijimo sąjungininkę Sovietų Sąjungą.

Pirmąją karo dieną užplūdę žydai pabėgėliai iš pasienio su Prūsija miestų pasakojo siaubingus dalykus. Aš ir mano brolis Eliezeris prisijungėme prie tetų Tanios ir Saros ir palikome miestą sunkvežimiu. Vyrams į sunkvežimį sėsti neleido, todėl tėtis pasiliko

Utenoje. Dėdė Nachumas Icchakas, kuris buvo sunkvežimio vairuotojas, žadėjo sugrįžti iš Daugpilio ir pasiimti seserį Sarą Chenją bei mano tėtį. Jis pasiekė Daugpilį ir grįžo į Uteną, bet sviedinys pataikė į sunkvežimį, pilną bėgančių sovietų kareivių. Tėtis buvo tarp pirmųjų, kuriuos lietuviai paėmė į žudynių laukus.

Ita Aloni Druker
(Beit Zera)

Mano miestelis Utena - vaikystės vaizdai

Vaikystės vaizdiniai miškų apsuptame miestelyje, miškai ir ežerai gerai išsaugoti mano atmintyje. Šiuos prisiminimus lydi tėvų, brolių, seserų ir miestelio žydų praradimo liūdesys ir skausmas. Prieš daug metų palikau savo miestelį.

Pirmaisiais metais po to, kai palikau tėvų namus ir atvykau į Izraelį, neliūdėjau namų, jie buvo netolima praeitis. Su jaunatvišku įkarščiu įsiliejau į naują gyvenimą Izraelyje, į ryškius vaizdus su plačiais horizontais, į negailėstingai svilinančią saulę, į darbą ir naują bendruomeninį gyvenimą, kuris iš esmės skyrėsi nuo mano tėvų gyvenimo, nuo gyvenimo tėvų namuose Lietuvos miestelyje.

Audringas gyvenimas kibuce tarsi ištrynė iš mano širdies praeitį. Tačiau prabėgo keleri metai po to, kai prakeikti naciai įsigalėjo Vokietijoje ir labai greitai okupavo beveik visą Europą, taip pat ir Lietuvą. Iš pradžių širdis atsisakė tikėti siaubo pilnomis žiniomis, kurios pasiekdavo Izraelį, aš vis dar galvojau apie gyvenimą čia. Bet pradėjo atvykti pavieniai išgyvenusieji, kurie pasakojo žiaurius faktus. Ir prieš mano apsiašarojusias akis iškilo miestelio vaizdas su jo namais, gatvėmis, sinagogomis ir gyventojais: brangūs žydai, prekiaujantys, studijuojantys Torą ir paprasti geraširdžiai, besiverčiantys amatais.

Prisimenu aktyvius miestelio jaunuolius, kurie priklausė įvairioms jaunimo organizacijoms ir tuos, kurie buvo nužudyti miškelyje už miestelio. Aplinkos vaizdai neišnyksta iš mano atminties: miestelį supo dideli ežerai, karštomis vasaros dienomis miestiečiai eidavo maudytis skaidriame ežerų vandenyje, mamos su mažomis dukromis. Tarp jų – ir mano mama su kitomis moterimis viename ežero gale, o tėvai su sūnumis – kitame.

Jaunimas mėgo malonų vandens sportą. Net ješivų mokiniai, kurie ilgas valandas leisdavo palinkę virš knygų, palikę mokslus prisijungdavo prie visų jaunuolių. Ir kai kurie jų buvo labai geri plaukikai. Uteną supo spygliuočių miškai ir lapuočių medžių tankmės. Gegužę po žiemos šalčių vaizdai neįtikėtinais pasikeisdavo: vėjyje siūbuodavo rugiai, seno ir jauno širdį užburdavo miškas. Alyvos, pražysdamos balta ir violetine

spalvomis, skleidė malonų kvapą, svaiginančiai dvelkė spygliuočiai ir jų kankorėžiai. Miškas buvo nuklotas švelnia žole. Galėjome dūkti ant jos kaip ant minkšto žalio kilimo, būdavo jauku ir smagu nuo gamtos turtų.

Šeštadieniais ir vasaros dienomis dalis žydų, kurie visą savaitę sunkiai dirbdavo, leisdavo sau pasidžiaugti šiais gamtos turtais ir išeidavo už miestelio į mišką. Ten augo daug uogų. Miestelio merginos grįždavo nešinos pilnomis pintinėmis aviečių, žemuogių ir kitokių gėrybių. Šie miškai, kurie buvo pragyvenimo šaltinis, teikė sveikatos, buvo mažo, jauno ir seno džiaugsmu, vėliau priglaudė paskutinius mūsų brangiųjų vaikų atodūsius.

Tie patys miškai buvo tragedijos, kuri įvyko greta, liudininkai – daugybės nužudytų žmonių, mažų vaikų klyksmų, jų mamų aimanų, tačiau medžiai tylėjo. Nežmoniškas elgesys aiškiai liudija apie beribį žiaurumą ir nevaldomą pyktį. Bet miškas tylėjo ir džiugino žudikus, grobuonis, kaip anksčiau džiugino ir nekaltas jų aukas, kurių vienintelė nuodėmė buvo gimti žydu.

Sonjė Zingel (Šulman)
(Rechovotas)

Iš mano vaikystės metų

1921 m. rudenį mano tėvai su 4 vaikais Sonje, Liube, Cile ir Boruchu atvyko iš Lenkijos į Uteną.

Miesto gyventojai mums greitai parūpino butą ir padėjo viskuo, ko reikėjo. Netrukus mane ir seserį Cilę įtaisė mokytiis į *Tarbut* mokyklą. Ten radome gerų, ištikimų draugių ir draugų. Jie padėdavo mums atlikti užduotis, nes lenkiškai supratome geriau negu hebrajiškai. Kiti du vaikai dar buvo maži.

1924 m. mus ištiko didelė nelaimė. Anksčiau laiko, būdamas 39 metų, mirė brangus tėvas Chaimas Isroelis Zingelis, tebūnie palaimintas jo atminimas.

Mama, likusi jauna našle, smarkiai pergyveno ir buvo labai susirūpinusi savo keturiais našlaičiais. Daug vargo bandydama uždirbti ir išmaitinti šeimą. Geri Utenos žmonės mūsų nepaliko. Padėjo skausme ir nelaimėje morališkai ir finansiškai. Draugės mus labai atjautė ir vis užsukdavo pažaisti. Žiemą eidavo kartu ant kalno pačiuožinėti, vasarą – pasimaudyti ežere, kad tik pamirštume savo kančią ir rūpesčius. Labai gerai su mumis elgėsi ir mokytojai Aronas Šapiro, Binderis, Juteris. Visiems kartu padedant, išaugome garbingais žmonėmis, buvome darbštūs ir vienas kitam labai atsidavę.

1941 m. tautą ištiko didelė nelaimė. Kilo Antrasis pasaulinis karas: budelis Hitleris su savo pasekėjais tragiškai išžudė visą brangią mano šeimą, gerus draugus, bičiulius ir bičiules.

1945 m. grįžau iš evakuacijos į Vilnių. Tuojau nuvažiauvau į savo Uteną, tikėdamasi sutikti mielą mamą, seseris, brolių, gerus draugus ir pažįstamus. Deja, buvo neįmanoma rasti nė vieno žydo. Giliai netoliese esančiame miške – dideli, ilgi kapai, šviežiai užpilti smėliu, aplaistyti krauju, pilni kaulų, dantų, peršautų galvų – tai viskas, kas liko iš mūsų brangių, mielų, atsidavusių šeimų, iš Utenos miestelio.

Su dideliu skausmu širdyje amžinai atminsime šeimos narius, gerus draugus, bičiulius ir bičiules.

Šimšenas Kacas,
žuvęs per Antrąjį
pasaulinį karą kaip
raudonarmietis

Elchonenas Šarfšteinas

Mano Utenos miestelis

Normaliais laikais visada galvojau, kad santykiai tarp žydų ir krikščionių gyventojų buvo lojalūs, draugiški. Pradedant burmistru Žuratu, daugeliui miesto įstaigų ir tarnybų vadovavo žydai.

Be jidiš liaudies ir *Tarbut* mokyklų, hebrajiškos progimnazijos ir bendruomenės pradžios mokyklos *Talmed toire*, Utenoje dar veikė ješiva *Ec hachaim* (hebr. *Gyvybės medis*), kuriai vadovavo rabinas Moišė Gracas. Priklausiau sionistinei jaunimo organizacijai *Plugat hatikva Utian* (hebr. *Utenos vilties būrys*), vadovaujamai Musjos Šarfštein (dabar – Rivkė Balbirer, gyvena Tel Avive). Rabinas Moišė Gracas nebuvo sionistas ir jam nepatiko jo studentų veikla. Už tai, kad kartu su keletu draugų rinkome pinigus *Keren kajemet* fondui, išmetė mus iš ješivos. Mums tai atrodė didelis įžeidimas, nes anais laikais buvo įprasta, kad kiekviena šeima ješivoje turėtų savo atstovą. Po to perėjau į draugiją *Ha omer hacair*, vadovaujamą Gitės Kalmanovski (dabar gyvena Gan Šmuelio kibuce), baigiau parengiamąją chalucų stovyklą ir 1935 m. išvykau į Izraelio žemę.

Utenos ješivos studentai

Mano tėvas Avromas Šarfšteinas buvo linksmas žmogus. Sunkiai kovojo dėl pragyvenimo. Vertėsi batsiuvio amatu ir šiek tiek piršliavo. Mokėjo daug priežodžių, liaudiškų juokų, pasakodavo linksmas istorijas. Jo dirbtuvė buvo paprastų žmonių, ateidavusių pasimėgauti kalbomis, traukos taškas.

Mama Basjė mirė jauna. Mes, keturi našlaičiai, radome paguodą pas tetą Chanę Goldfein ir dėdę Kalmaną Mejerį. Teta buvo gera siuvėja, apsiūdindavo ir aprengdavo Utenos elitą. Šio amato išmokė ir daugelį miesto mergaičių, taip joms visam gyvenimui suteikdama specialybę. Goldfeinų namuose visuomet rasdavome, kaip užganėdinti širdes.

Dar turėjau dėdę Josję Jankelį Šarfšteiną. Jis buvo mokytas žydas, taip pat galėjo pasigirti geru balsu. Per didžiąsias rudens šventes meldavosi nuo sinagogos pulsto, o mes, vaikai, jam pritardavome. Jo sūnus Chaimas Šteinbargas Amerikoje mokė hebrajų kalbos ir išleido hebrajišką-anglišką gramatiką *Dikduk ivri-angli Lechajim Šteinbarg* (hebr. *Chaimo Šteinbargo hebrajų-anglų gramatika*). Kitas sūnus Jehoišue taip pat gyvena Amerikoje, ten profesoriauja. Dažnai atvyksta į Izraelio Jeruzalės universitetą skaityti paskaitų.

Pokario Utenos atžalos

Įvyko siaubingiausias iš visų karų. Rudasis maras apėmė visą pasaulį, užtvindė ir mūsų gimtąjį Utenos miestelį, palikdamas po savęs masines kapavietes ir griuvėsius.

Kai išvažiauvau iš miestelio, buvau susidaręs įspūdį, kad santykiai tarp žydų ir jų kaimynų buvo lojalūs, netgi draugiški. Iš kur galėjai žinoti, kad žiauriose žydų žudynėse malonūs lietuviai talkins hitleriniams žudikams – tebūnie prakeiktas jų vardas.

Leibė Chaitas
(Kirjat Chaimas)

Raicė ir Aidė

Būna žmonių, kurie įstringa atmintin dėl savo gerų savybių. Tokios buvo dvi moterys Aidė Zar ir Raicė Segal. Atsimenu jas iš vaikystės ir visuomet penktadienio rytais, kai abi vaikščiodavo po namus prašydamos išmaldos. Ne dėl savęs, apsaugok Viešpatie, o dėl tų, kuriems reikėjo pagalbos.

Tarp jų buvo ryškus kontrastas. Raicė – žemaūgė, maža, sulysusi, Aidė – jos priešingybė. Pirmoji – netašyta, ilgu, siauru sijonu, su dideliu krepšiu, kita – šviesiaplaukė, apkūnoka, apvalutė. Aidė buvo išsilavinusi, rašydavo laiškus už tuos, kurie rašto nemokėjo. Labai padori moteris, žmonės kaip į kokią taupkasę nešdavo jai pasaugoti pinigus. Raicė irgi buvo ne ką mažiau dora. Abi savo noru tapo savotiškomis pagalbos institucijomis, varguolių rėmėjomis.

Geros žmogiškos dūšios! Kaipgi jas užmirši?..

Zeldė Rozenberg
(Netanija)

Šeinė Mėsininkė

Šeinė Mėsininkė (jid. Šeine di Boinerke⁶⁰), taip ją vadino Utenoje. Kas jos miestelyje nepažinojo? Ji pelnėsi iš pūkų pešimo ir prekybos pupomis. Lūkuriuodavo per didžiąsias pertraukas prie mokyklų ir chederių, kol laukan triukšmingai pasipils vaikai ir nupirks iš jos dar karštas pupas, nuo kurių eidavo garas... Daugelis uteniškių jų skonį prisiminė ilgus metus. Iš pūkų pešimo ir prekybos pupomis ji užsidirbdavo šiek tiek pinigų, juos paskolindavo neturtingoms nuotakoms. Niekada nereikaludavo gražinti.

„Turbūt dar neturi,“ sakydavo. „Kai galės, atiduos.“

Gyvenimą nugyveno viena. Vyrą dar jauną nužudė banditai. Liko, atrodo, su dešimčia vaikų. Pati juos išauklėjo, išaugino. Visi tapo amatininkais, buvo garbingi žmonės.

60 Jid. "boine" turi dvi reikšmes: "skerdykla" arba "pupa". Remiantis autorės giminaičių liudijimais, kad Šeinė buvo praminta Mėsininke, nes gyveno šalia skerdyklos, pasirinktas būtent šis vertimo variantas. *Vert. past.*

Turbūt dėl to, kad buvo ragavusi kartaus vargo ir nelaimių skonio, taip atjautė ir kitus. Pasižymėjo dievobaimingumu. Kai karo pradžioje su giminėmis pasitraukė į Rusiją, pasiėmė tik įkapes. Nevalgydavo nekošerinio maisto, kurį duodavo valstiečiai. Mirė iš bado kažkur Rusijos gilumoje.

Frumė Melamed
(Holonas)

Kalmanas Mejeris Goldfeinas, ilgų jam gyvenimo metų!

Ruošiantis išleisti knygą apie Uteną ir jos apylinkes, reikia paminėti draugą Kalmaną Mejerį Goldfeiną.

Be jo nenuilstančio triūso, iniciatyvos ir atsidadavimo, ši knyga nebūtų išvydusi dienos šviesos.

Kiekvienas Lietuvos miestas ir miestelis turėjo savo visuomenės veikėją, entuziastą, dariusį įtaką aplinkai, viskuo besirūpinusį. Man atrodo, Utenai šia prasme ypač pasisekė. Ponas Goldfeinas iš prigimties apdovanotas šiltais jausmais žmogui. Jeigu kam stinga pagalbos, jis abejingai nepraeis. Tokiu atveju jis užmiršta apie save ir su visu įkarščiu imasi reikalo.

Noriu trumpai priminti keletą man žinomų faktų: Kalmanas Mejeris Goldfeinas gimė 1890 m. Utenoje. Jis kilęs iš didelės šeimos, kurios jau keletas kartų gyveno mieste. Kalmano tėvas Iseris Goldfeinas liko našlys su trimis vaikais. Vedė antrą kartą, gimė dar trys vaikai. Vidurinis buvo Kalmanas Mejeris. 1896 m. tėvas mirė, tada ir prasidėjo pastarųjų trijų vaikų vargai. Kalmanui tuomet buvo 6 metai.

Saugios vaikystės neturėjo, taip pat ir normalių mokymosi sąlygų chederyje. Bet reikia pripažinti, kad visi trys našlaičiai išaugo puikiais, dorais žmonėmis ir visuomenėje užėmė garbingą vietą. Pirmasis Kalmano darbas buvo rąstų nužievinimas. Jau sulaukęs 8-erių, bandė paimti likimą į savo rankas ir išvyko ieškoti darbo į Daugpilį. Pinigų sumokėti už dilyžaną neturėjo, todėl su kitu savo amžiaus berniuku mėgino atsisėsti ant užpakalinės jo ašies ir taip keliauti. Nepavyko. Nuvažiavo iki Ežerėnų, o tada juos išsiuntė atgal. 1899 m. Kalmanas Mejeris tapo darbininku. Išvyko į Daugpilį, ten dirbo iki 1903 m. Į Uteną grįžo kaip knygrišys. Jau tada sąžiningai uždirbdavo 25 kapeikas per savaitę.

1904 m. pradžioje Kalmanas išvažiavo į Vilnių po vagono suolu (be bilieta). Bet knygrišio darbo negavo. Tuo metu jo vyresnis brolis Judelis dirbo ten skardininku. Šiojo šeimininkas pasamdė Kalmaną 4 metams už 40 rublių. 1914 m. gegužę jis grįžo į Uteną

kaip skardininkas. Čia pergyveno Pirmąjį pasaulinį karą ir Nikolajaus Nikolajevičiaus įsakymą išvaryti žydus iš Kauno gubernijos.

Kai ėmė važiuoti pabėgėliai, Kalmanas laukė stotyje, manydamas, kad galbūt atvyks ir kas nors iš jo giminės. Pasirodė du kroviniai vagonai: juose keliavo 82 Panevėžio našlaičių namų vaikai su auklėtojais. Jis parsivedė juos namo, ten jie praleido 7 savaites. Vėliau išvažiavo į Vilnių, o 1917 m. vasario mėnesį pėsčiomis grįžo į Uteną. Tuo metu jokio normalaus susisiekinimo nebuvo. Nuo to laiko gyveno Utenoje. Noriu tik pridurti, kad jau tuomet, kai dar vargo dėl duonos kąsnio, gynė silpnuosius ir nuskriaustuosius. Inicijavo Utenos miesto žydų bibliotekos, jidiš mokyklos įkūrimą, užtarė ir gelbėjo vargšus ir nuskriaustuosius, kurių tuo metu netrūko.

1920 m. vedė Chanę Vainerman, pagal profesiją – siuvėją. Abu turėjo daug bendrų charakterio bruožų: domėjosi aplinka, buvo pasiruošę atiduoti daug laiko ir jėgų visuomeninei veiklai.

Kalmanas įdėjo daug pastangų, kad būtų atidaryta mokykla su jidiš dėstomąja kalba. Jo namai buvo tas adresas, kur kreipdavosi visais klausimais, susijusiais su mokykla, biblioteka ar draugija OZE.

Kai 1923 m. Lietuvos žydai rengė visuotinį suvažiavimą, Kalmanas buvo Utenos delegatu.

Fašistinei Lietuvos valdžiai uždarius organizaciją *Kultur lige*, areštuotas kaip jos pasekėjas.

Po 1926 m. perversmo emigravo į Argentiną. Šeima liko Utenoje. Naujoje šalyje kentėjo nuo klimato, negalėjo prisitaikyti. 1930 m. grįžo atgal. Būdamas toli nuo Lietuvos ir gimtojo miesto, nepasikeitė. Vėl aktyviai įsitraukė į visuomeninę veiklą. Daug laiko skyrė mokyklai, bibliotekai, dalyvavo šalies politiniame gyvenime.

Kai 1935 m. atvykau dirbti į Utenos jidiš mokyklą, Kauno centrinė jidiš mokyklų valdyba nurodė, kad ten gyvena K. Goldfeinas ir iš jo gausiu reikalingą informaciją apie tą mokymo įstaigą ir jos padėtį. Ir iš tikrųjų, mokytojai su Kalmanu palaikė glaudžius ryšius, nes jis gerai žinojo miestelio situaciją, nuotaikas ir kryptis. Buvo susipažinęs su žydų gyventojų problemomis, bendravo su daugelio mokinių šeimomis. Vaikai jaučia gerus žmones, ir juos prie jų traukia. Pavyzdžiui, mano 2-ųjų metų dukrelė Kalmaną vadino „geru dėde“. Kitą rytą po 1941 m. prasidėjusio Antrojo pasaulinio karo, pirmadienį, evakavomės viename vežime kartu su K. Goldfeino šeima. Kelyje mus nuolat bombardavo vokiečių lėktuvai. Išlipę slėpėmės javų laukuose. Kai po vieno tokio antskrydžio vėl susirinkome prie vežimo, Kalmanas stovėjo su 8-mete mergaite. Tai buvo Dinė Levin iš Jonavos. Pro šalį važiavo daug pilnų vežimų. Visi buvo užsiėmę savo problemomis. Kalmanas pamatė pasimetusią mergaitę ir norėjo ją grąžinti šeimai. Tik atvykus į Slabodskajos miestą, atidavė ją vaikų namus. Dabar ji su šeima gyvena Izraelyje. Po karo, kai grįžo į Lietuvą ir apsistojo Vilniuje, Kalmanas nuvažiavo į Uteną. Aplankė masinę kapavietę ir iš karto ėmė rūpintis, kad ten neganytų avių, o būtų aptverta tvora ir pastatytas paminklas. Rado pagalbininkų, skyrė daug laiko ir pinigų, įtikino sovietų valdžios organus saugoti tas vietas. Kol Lietuvoje dar buvo likę iš

Utenos ir apylinkių kilusių žydų, jie važiuodavo prie masinės kapavietės, kalbėdavo ten kadišą ir neužmiršdavo aukų, kurias taip negailestingai nužudė vokiečiai su lietuviais. Ir paskutinis dalykas: 1972 m. Kalmanas atvyko į Izraelį.

Būdamas jau nebejaunas ir turėdamas apščiai asmeninių rūpesčių, jis nedelsiant ėmėsi darbo ir suorganizavo žmones, kad būtų išleista Utenos ir apylinkių atminimo knyga. Negailėjo savo energijos, o iš pradžių – ir pinigų. Prie šios knygos dirbo daug atsidavusių uteniškių, bet Kalmanas Goldfeinas buvo varomoji jėga. Dalis gyvenančių užsienyje į mūsų kvietimą neatsiliepė. Labdaros fondas dėl savo prižasčių neparėmė. Grupelė aktyvistų dirbo telkiančios Kalmano jėgos dėka.

Dėl bendro visų gėrio linkiu jam ilgų, kūrybingų ir sveikų metų.

Chaimas Macas
(Haifa)

Utena

Apskritis centras, kuriame gyveno apie 5000 žydų.

Vokiečiai užėmė miestą 1941 m. birželio 26 d. po bombardavimo, kurio metu buvo sugriauti keli žydų namai. Dar prieš įžengiant vokiečiams, lietuvių fašistai mušė vietinius žydus ir pabėgėlius, traukiančius per miestą.

Jau pirmomis dienomis žydai buvo verčiami dirbti ieškant minų ir sprogmenų, kuriuos pastatuose paliko rusai. Šiose paieškose žuvo keli žydai. Po to visi vyrai turėjo dalyvauti priverstinuose darbuose. Net jei nebuvo darbo, tai bent vardan pramogos. Ant žydų namų buvo užrašyta „JUDEN“.

Vieną vakarą pagavo Varėnos rabiną Jakovą Cvi Bleimaną, kuris tuo metu buvo Utenoje, nuvedė į vieną iš sinagogų, kur jį vertė dainuoti, šokti ir padėti lietuviams bei vokiečiams plėšyti Toros ritinius. Kai jis atsisakė, nuskuto barzdą, kankino ir galiausiai sušaudė. Jis dar buvo gyvas, kai buvo rastas kraujo klane. Rabiną operavo jo žentas A. Judelovičius. Sinagogos pavirto kalėjimais, perpildytais žydų, lietuvių komunistų ir rusų belaisvių. Visi žydai gydytojai buvo sulaukyti ir sušaudyti.

1941 m. liepos 14 d., 6 valandą ryto mieste buvo iškabinti skelbimai: „Visi Utenos žydai iki 12 valandos dienos turi palikti namus ir eiti į mišką Molėtų link. Galima pasiimti bet kokį turtą, draudžiama sukelti žalą namams. Kiekvienas mieste sutiktas žydas po 12 valandos bus sušaudytas.“ Po skelbimu pasirašė miesto meras dr. Steponavičius ir karinio štabo viršininkas. Dar prieš dvyliką lietuvių smurtu išvijoti žydus iš miesto. Tą pačią dieną laikraštis džiaugsmingai skelbė, kad Utena yra pirmas „judenrein“ miestas. Prieš einant į mišką, žydai buvo apieškoti, ir visi vertę turintys daiktai, tokie kaip

auksas, pinigai buvo konfiskuoti. Miške lietuviai saugojo išvartytuosius, kad nepabėgtų. Žydams buvo pažadėta, kad miške pabuvę tik tris dienas, galės grįžti atgal į miestą, į getą, tačiau dvi savaites jie buvo saugomi po atviru dangumi, lyjant lietuviams. Žmonės pradėjo sirgti, nebuvo kas padeda, nes gydytojai jau prieš tai buvo sulaikyti ir sušaudyti. Maistas, kurį gaudavo, buvo sausa duona. Dieną varydavo dirbti, o naktį neleisdavo miegoti. Lietuviai sargybiniai šaudydavo į orą. Vienoje darbo vietoje žydams kartais duodavo stiklinę pieno, tačiau nė vienas negėrė, o parnešdavo į mišką vaikams ir sergantiesiems. Iš esmės tarp išvartytųjų į mišką tvyrojo bendruomeninė savipagalbos atmosfera, žmonės dalijosi duonos kąsniu.

Rugpjūčio 1 d. lietuvių policininkai sudarė vyrų ir moterų nuo 17 iki 55 metų amžiaus sąrašą. Tą patį vakarą iš miško buvo išvesta 500 žmonių, tarp jų – buvęs miesto mero pavaduotojas Žuratas ir jo sūnūs, taip pat jaunas rabinas Nachmanas Hiršovičius. Kitą dieną juos sušaudė. Svarbu pažymėti, kad likusieji miške galvojo, jog šūviai aidi nuo artėjančios rusų armijos, ir jiems į galvą neatėjo, kad šūviai buvo skirti išvestiems žydams.

Rugpjūčio 7 d. rytą likusius dar pajėgius išvedė dirbti. Iš tikrųjų juos atvedė į Utenos kalėjimo kiemą. Čia iš jų atėmė dokumentus ir kelnių diržus. Antrą valandą atvyko vienas vokiečių iš gestapo, žydai buvo surikiuoti po keturis ir taip gavosi apie 100 eilių. Kalėjimo viršininkas lietuvis įsakė nusiimti striukes, nes teks „truputį padirbėti“. Juos išvedė iš kalėjimo kiemo. Ir ten prieš juos atėjo žydų moterų grupė. Buvo įsakyta išsirikiuoti paskui moteris. Juos saugojo gausi sargyba. Sargybiniai buvo ginkluoti lietuviai, tarp jų – studentai ir mokiniai. Žydai buvo varomi sparčiu žingsniu ir skubinami smūgiais. Atsiliekančios moterys buvo šaudomos vietoje. Po kelių kilometrų bėgimo vyrams liepė gultis veidu į žemę, o moterys ėjo toliau. Taip beeinant jos ir buvo sušaudytos. Išgyvenusysis man pasakojo, kad, kai atsistojo nuo žemės, matė kelias duobes ir jų pakraštyje stovintį vokiečių su kulkosvaidžiu ir lietuvių, užsidengusių veidą šalmu, lazda mušantį visus, einančius pro šalį, taip juos suvarant į duobę. Ten juos salve šaudė vokiečiai. Atokiau stovėjo automobilis, kuriame buvo miesto meras, gydytojas, kalėjimo viršininkas ir kiti lietuvių inteligentai, kurie norėjo pasimėgauti reginiu. Liudininkas pasakojo, kad jam sukilo keršto jausmas ir jis bei jo draugas Kalmanas Kacas mėgino pasiekti vokiečių, kuris laikė kulkosvaidį. Šovinytas pataikė į Kalmaną ir užmušė jį vietoje, o minėtas liudininkas buvo lengvai sužeistas ir nusirideno į duobę, pilną vandens ir žolės, – taip pradingo žudikams iš akių. Tą naktį buvo sušaudyta dauguma Utenos žydų. Vaikai ir seneliai po kelių savaičių irgi buvo sušaudyti. Remiantis vieno panevėžiečio, kuris kariavo rusų pusėje ir buvo Utenoje rusų puolimo metu, laišku, pas vietos kunigą buvo tikslus žuvusiųjų sąrašas, nes pagal sąrašus ir mirusiųjų duomenis buvo tiekiamas maistas.

Pagal esesininko Gustavo Haminano liudijimą, jis lankėsi Utenoje ir Zarasuose rugpjūčio 15 ir 16 dienomis, o dieną prieš jam atvažiuojant šiuose miestuose buvo sušaudyta tarp 3000 ir 4000 žmonių.

Gustavo Haminano Lesenbergo iš SS liudijimas. 1946 m. rugsėjo 2 d., Jad Vašemo archyvas, 694/585, 1 psl., 1946 m. spalio 6 d.

Bibliografija:

Cadoko Bleimano straipsnis „Kaip nužudyti Utenos žydai“, Amerikos jidiš laikraštis, 1947 m. sausio pradžia; įvykiai minimi „Ašrei“ psl. 189–194. Bleimano knyga, spausdinta „Einikeit“ 1944 m. rugpjūčio 31 d., 35 numeryje, kuris buvo išimtas, kad „nesupykdytų lietuvių“. Taip rašė Bleimanas savo aukščiau minėtame straipsnyje.

„Europos sinagogų statybos bei sunaikinimas“, psl. 215–214.

„Aaron“ laiškas, 1944 m. rugpjūčio 22 d.;

„Lietuvos žydai“, Niujorkas, 1945 m. kovas, Š. Nigerio įvadas „Kiduš hašem“ („Dievo palaiminimas“).

„Pinkas Šavli“, psl. 335.

LAIŠKAI IR PALINKĖJIMAI

Laiškelis Kalmanui Mejeriui!

Gerbiamas p. Kalmanai Mejeri – būkit pasveikintas!

Bijau, kad truputį per vėlai, bet geriau vėliau, negu niekada. Esu uteniškė ir rašau leidžiamai atminimo knygai. Labai tai vertinu, bus geriausia dovana ateinančiai kartai ir visiems kitiems besidomintiems.

*Pagarbiai
nuo manęs, Itės Reznik*

Kalmanui Mejeriui Goldfeinui

1974 kovo 15-ta

Sveiki, Kalmanai Mejeri!

Mums iš tiesų buvo džiugu Jus girdėti, tikėkimės, dar kada nors susitikime ir pratęsimė mūsų pokalbį. Tegu tik Izraelyje būna taika.

Manome, kad visam komitetui reikia labai padėkoti už tokios užduoties kaip Utenos ir apylinkių atminimo knygos leidyba prisiėmimą. Tikimės, kad Jums pavyks ją įgyvendinti, ir linkime sėkmės Jūsų šventame darbe.

Apmaudu, kad niekas to nepadarė anksčiau, kai dar buvo gyvi tokie garbūs uteniškiai kaip Gilinskis, Rubinšteinas ir Volovičius, tebūnie palaimintas jų atminimas. Jie būtų galėję suteikti medžiagos ir atsiminimų apie Uteną, miestelį, kuris klestėjo ir kurio jau nebėra.

Bet geriau vėliau, negu niekada.

Mūsų karta išmiršta, o jai išėjus liks nedaug žmonių, kurie kažką prisimins apie Uteną ir to laikotarpio Lietuvos žydų gyvenimą, kuris buvo toks turtingas tiek religinės, tiek pasaulietinės kultūros prasme.

Sėkmės atveju tai bus iš tiesų graži dovana ateinančioms kartoms.

Jeigu atmintis mums pasitarnaus, turėtume daug ką parašyti apie Uteną, apie tą periodą, kai Lietuva buvo ką tik tapusi nepriklausoma ir trumpą laiką rėmė žydų Bendruomenių kūrimąsi, žydų institucijoms suteikė beveik visas teises plėtoti savitą kultūrinę veiklą.

Bet kuriuo atveju, pamėginsime ką nors parašyti.

Geriausi linkėjimai

nuo Niseno ir manęs, Beilės Hindės Lac (JAV)

Laiškelis komitetui

Gerbiama ponija Mazinter, mūsų Utenos miestelio atminimo knygos komiteto nare!

Priededu čekį, kad galėčiau, nors ir nedidele suma, paremti svarbų sumanymą įamžinti aukas.

Būsiu labai dėkinga, jeigu paminėsite mano palaiminto atminimo tėvelius, ilgą laiką gyvenusius Utenoje.

Jų vardai: Šabsė ir Minė Krapčinskiai. Taip pat artimieji: Jankevas ir Sorelė.

Linkėjimai ir padėka

Rivkė Tesler

Kalmanui Goldfeinui

1974.4.15

Jeruzalės Hebrajų universitetas

Mielas drauge Kalmanai Goldfeinai,

Gavau „Išeivių iš Utenos“ kreipimąsi, kad atsiųsčiau medžiagos ir nuotraukų planuojamai Utenos ir apylinkių atminimo knygai. Deja, ką nors jai parašyti nesu pajėgus, nes apie tą miestą žinau labai mažai. Ir net jeigu žinočiau, negalėčiau atimti laiko iš „Didžiojo jidiš kalbos žodyno“, prie kurio rengimo praleidžiu visas darbo savaitės valandas. Paieškojęs savo archyve, radau šią nuotrauką. Tą dieną lankiausi Utenoje ir skaičiau paskaitą apie Mendelę Moicherį Sforimą, su manimi nusifotografavo jidiš liaudies mokyklos tėvų komitetas. Jūs, be abejo, galėsite išsiaiškinti visų esančių nuotraukoje vardus. Beje, Ukmergės jidiš realinėje gimnazijoje turėjome keletą mokinių iš Utenos. Gal dabar kas nors iš jų Izraelyje? Jūs tikrai rašysite apie utenišką Ruveną Rubinšteiną. Jeigu norite, galite perspausdinti iš Rubinšteino knygos mano straipsnį apie jį. Su geriausiais sveikinimais ir linkėjimais, kad šventas jūsų darbas pavyktų.

Jūsų

Judelis Markas

MEDŽIAGA IŠ NUSIKALTĒLIŲ TEISMO

Frumė Melamed
(Holonas)

Masinės žudynės Lietuvoje 1941-1944 m.

2 tomas, Vilnius, 1973, 310-311 psl

Atrodo, kad 1941 m. birželio 23 dieną, nenorėdamas likti pas vokiečius, bandžiau evakuotis į Sovietų Sąjungą. Tik nuo Latvijos sienos turėjau grįžti į Anykščius, nes visus kelius buvo užėmę vokiečiai. Maždaug liepos pradžioje netoli miestelio sutikau du baltaraiščius, jie paklausė, kas aš toks. Išgirdę pavardę, pasakė, kad esu jiems reikalingas. Nuvedė pas policijos viršininką. Ten mane iškratė. Tie patys baltaraiščiai palydėjo į kalėjimą. Kai vedė, pasirodė Balys Kučas ir, pamatęs mane, tarė: „Dar vieną netikėlių man užkrovė.“ Tada ėmė mušti šautuvo buože, kol pasirodė kraujas. Baltaraiščiams pristačius mane į kalėjimą, iš ten išvarė du žydus: Zalmeną, o antrojo vardą pamiršau. Juos pastatė prieš mane vieną už kito. Kučas pasakė: „Trijų kulku žydams ir bolševikams gaila, užteks vienos.“ Iššovė iš šautuvo. Zalmenas žuvo, o kito žydo ir manęs kulka nepalietė. Kučas pamatė, kad aš gyvas, sudavė šautuvo buože, ir aš nukritau. Parviręs mačiau, kaip šalia manęs gulinčiam išgyvenusiam žydui Kučas liepė atsistoti ant nušautojo ir bučiuoti šautuvo vamzdį. Kai tas pasilenkė, buože išdaužė jam dantis. Mane įmetė į kalėjimą. Kas vyko toliau, nemačiau.

Vieną liepos pradžios vakarą banditai sušaudė vienos kameros žydus, iš viso – 17 vyrų. Žuvusiuosius sumetė į vežimą ir apdengė šiaudais. Nuvežė prie duobių už Liudiškių kalno. Anykštėnai niekada neužmirš baisių 1941 metų. Siaubingų liepos dienų. Leidžiantis saulei nuo Bražinsko lauko ir Liudiškių kalvelės ištiesai girdėjosi šūviai. Apie 10 valandą vakaro iš perpildytos sinagogos už Janydžių miško, kur buvo getas, buržuaziniai nacionalistai į paskutinę kelionę išvarė 80–100 vyrų.

Kalėjimo kieme baltaraiščiai atimdavo iš aukų vertingus daiktus, drabužius ir tada nuvedavo į sušaudymo vietą. Šiame darbe ypač pasižymėjo: Klementas Kašas, Jonas Kalendra, Adomas Petronis, Silvestras Granys, Jonas Leščius, Antanas Vainorius. Žudikai išplėsdavo mamoms iš rankų vaikus ir gyvus juos sumesdavo į duobes. Po kruvinų skerdynių tempdavo savo grobį namo. Gerdavo ir ėsdavo iki išnaktų.

Taip išžudė 3000 žydų.

Ištrauka iš knygos „Štai jų tikrasis veidas“, 1 tomas

Vilnius, 1963 m., 74–75 psl; pavadinimu „Ot iz zejer richtiker parcef“: Avrom Segal, Mas, New York-Brooklyn, Bedford Av. 198.

Brangios seserys ir svaini!

Rašau priešmirtinį atsisveikinimo laišką, įduosiu jį krikščioniui, kad po karo persiųstų Jums. Papasakosiu apie nelemtą mūsų žūtį.

Visus miestelio žydus sušaudė elulo mėnesio 7-tą dieną⁶¹. Aš su Judke ir Sorkė su Iciku ištrūkome. Bėgome kaip apkvaitę ir vienas nuo kito pasimetėme. Zeldę, Nachele ir Jachele sušaudė kartu su visais žydais. Jie atgulė viename kape su kitais molėtiškiais, už dvaro prie Luokesų ežero.

6 savaites su Judke pragulėjome duobėje. Labai kankinomės. Staiga išgirdome, kad Nemeikščių miške sučiupti 8 žydai. Ten buvo ir Šnipeliškis su šeima. Jie vos nenukeliavo anapilin, t. y. alko ir šalo. Pabėgome pliki, prieš Roš Hašaną dar buvo šilta, o dabar užėjo atšiaurios dienos, labai šalta, neturime paltų, ir reikia eiti prisiregistruoti. Tik beeinant pakeliui mus sugavo ir ryt nušaus. Nežinau, ar mus šaudys Molėtuose, veikia – Utenoje. Juos vakar išsiuntė į Uteną. Jų jau neberadome, buvo sušaudyti 1941 12 12. Visas turtas liko priešui. Miestelyje nebėra nė vieno žydo. Šiandien matome, kaip atrodo pasaulis be žydų.

Padariau antkapinį paminklą tėčiui, bet jis liko miestelyje. Gal išprašysiu policijos, kad su policininko palyda leistų nugabenti jį į kapines. Galimas daiktas, Jums pavyks aplankyti tėvų kapus ir Molėtų žudynių aukas. Mamai paminklo dar nėra, buvo per anksti statyti. Buvau nebaigęs kalbėti kadišo. Likite sveiki. Paskutiniai mano žodžiai. Žuvęs Jūsų brolis ir sūnus Judelis Notelevičius.

Šiandien 1941 m. gruodžio 21-oji, tai bus mano mirties metinės. Čia krikščionio adresas, jam perduosime laišką: Molėtai, Ažubalių kaimas, Utenos apskritis, ponui Keniui Kerasui. Lietuva. Pasibaigus karui, jis Jums išsiųs laišką.

Jeigu norėsite atsakyti, rašykite lietuviškai. Bencė iš Labanoro nušovė 1941 9 22, t. y. – visus labanoriškius. Bencės Chaimkę išsivedė rusai. Nežinia, ar jie jį nušovė, ar ne. Greičiausiai, taip. Judkė turėjo savo nuotraukėlę, tai pridėda čia. Rytoj mus jau ves sušaudyti į Uteną. 1941 12 27. Laišką rašau iš kalėjimo, suimtas, liko minutės, kol mūsų ateis išsivesti. Keletas minučių. Judelio fotografija ir laiškas mylimiems tetai ir dėdei! Brangūs teta ir dėde. Rašau Jums paskutinį atsisveikinimo laišką iš kalėjimo, nuteistas mirti. Pasmerktas žudikiškos, barbariškos rankos. Krito tūkstančiai nekaltų aukų, tegu nužudytųjų kraujas netylės. Puikus, šviesus pasaulis gaili mus paleisti, žuvome, nepradėję gyventi, aš su šeima. Niekas nežinos, kur guli mūsų kūnai. Baigiu rašyti, gyvenkit laimingai. Mėgaukitės gražiuoju pasauliu, Jūsų atsidavęs sūnėnas, žuvęs Judelis Notelevičius.

61 1941 08 30. Vert. past.

Molėtai, 1941 12 21, keletas dienų prieš mirtį iš kalėjimo.

Kaip žinoma, krikščionis laiško duotu adresu neišsiuntė, o perdavė atitinkamiems valdžios organams. Šie jį paskelbė knygoje, kurios pavadinimas ir leidimo metai nurodyti pradžioje.

Iš laikraščio *Kauno tiesa*, 1962 10 05

Griežta, bet teisinga bausmė

Sprendimas galutinis.

Vakar Kaune pasibaigė aštuonių kraugeriškų banditų, buržuazinių nacionalistų teismo procesas: Prano Matiuko, Jono Palubinsko, Boleslovo Čirvinsko, Alekso Raižio, Leono Mecio, Juozo Kopūsto, Klemenso Skabicko ir Stasio Bendziaus.

Paskutinį žodį gauna kaltinamasis Raižys. Jis prašo teismo tik vieno dalyko – sušvelninti nuosprendį. Kaltintojas norėjo Raižiui skirti mirties bausmę, ir tai jį labai sujaudino. Bet kai šaudė moteris, vyrus, senelius, vaikus, ir tie prašė pasigailėti ir palikti gyvus, jis turėjo drąsos juos nušauti.

Teismo kolegijos pirmininkas L. Miežėnas praneša, kad teisėjai eina į pasitarimų kambarį skirti bausmių.

Po pietų salė vėl pilna darbininkų. Vyksta teismas, kaltinamieji ir šimtai Kauno gyventojų stovėdami išklauso Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimą: „Lietuvos Socialistinės Respublikos Aukščiausiojo Teismo vardu teismo kolegijos pirmininkas Miežėnas paskelbia nuosprendį: Matiukas, Palubinskas, Čirvinskas, Raižys, Mecius, Kopūstas ir Bendzius įvykdė ypač pavojingus ir sunkius nusikaltimus. Jų nusižengimai žmonijai ir humanizmui yra labai, labai dideli. Kiekvieno kaltinamojo rankos suteptos tūkstančių taikių ir nekaltų gyventojų krauju. Nuo jų žuvo kelios dešimtys tūkstančių piliečių, tarp jų – daug moterų, vaikų ir senelių.

Banditai ne tik žudė, bet ir ciniškai apiplėšinėjo mirusiuosius, rovė jiems iš burnų auksinius dantis, kapojo auksiniais žiedais apmautus pirštus, prieš mirtį prievartavo moteris.

Vertindama šiuos ypač sunkius nusikaltimus Aukščiausiojo Teismo kolegija nemato

jokios galimybės bent vienam iš jų sušvelninti bausmę.

Remdamasi Lietuvos Socialistinės Respublikos Baudžiamojo kodekso 331, 333 paragrafais, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kolegija nusprendžia: Praną Matiuką, Antano, pripažinti kaltu pagal Lietuvos TSR Baudžiamojo kodekso 62 paragrafo 1 dalį ir nuteisti mirties bausme sušaudant, taip pat konfiskuoti jo turtą.

Joną Palubinską, Jono, pripažinti kaltu pagal 1958 m. gruodžio 25 d. įstatymo dėl nusikaltimų valstybei 1 paragrafą ir nuteisti mirties bausme sušaudant, taip pat konfiskuoti jo turtą.

Boleslovą Čirvinską, Jono, pripažinti kaltu pagal Lietuvos Socialistinės Respublikos Baudžiamojo kodekso 68 paragrafo 1 dalį ir pagal 1958 m. gruodžio 25 d. įstatymo dėl nusikaltimų valstybei 1 paragrafo 1 dalį, nuteisti mirties bausme sušaudant, taip pat konfiskuoti jo turtą.

Aleksą Raižį, Jono, pripažinti kaltu pagal 1958 m. gruodžio 25 d. įstatymo dėl nusikaltimų valstybei 1 paragrafo 1 dalį, nuteisti mirties bausme sušaudant, taip pat konfiskuoti jo turtą.

Leoną Mecių, Juozo, pripažinti kaltu pagal Lietuvos Socialistinės Respublikos Baudžiamojo kodekso 68 paragrafo 1 dalį, nuteisti mirties bausme sušaudant, taip pat konfiskuoti jo turtą.

Juozą Kopūstą, Jono, pripažinti kaltu pagal Lietuvos Socialistinės Respublikos Baudžiamojo kodekso 62 paragrafo 1 dalį, nuteisti mirties bausme sušaudant, taip pat konfiskuoti jo turtą.

Klemensą Skabicką, Stasio, pripažinti kaltu pagal Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 62 paragrafo 1 dalį, nuteisti mirties bausme sušaudant, taip pat konfiskuoti jo turtą.

Stasį Bendzių pripažinti kaltu pagal 1958 m. gruodžio 25 d. įstatymo dėl nusikaltimų valstybei 1 paragrafo 1 dalį, nuteisti mirties bausme sušaudant, taip pat konfiskuoti jo turtą.

Sprendimas galutinis ir neskundžiamas.

Visuomenė teisia žudikus

Profsąjungų rūmų salė per visą teismo procesą buvo perpildyta. Jį stebėjo darbininkai, inteligentų atstovai. Bet jie nebuvo tik žiūrovai. Salėje viešpatavo paniekos ir neapykantos žudikams atmosfera.

Kai teisiemieji bandydavo meluoti, išsisukinėti, salė sukrukdavo, žudikų adresu pasigirdavo pašiepiantys šūksmai. Publika reagavo į jų bandymus išsiteisinti, atvirą cinizmą. Niekinamai atsiliepė apie banditą Matiuką, su malonumu pasakojusį apie žudymo darbą, kuris jam, kaip pats pasakė, patiko: „Mėgau šaudyti.“ Susirinkusieji jį apibūdino kaip žvėrį žmogaus pavidalu.

Jeigu turėtų galimybę, jis ir dabar kiekviena pasitaikusia proga būtų žudęs. Norėjo pasirodyti taurus: „Mirusiesiems dantų neroviau, neplėšikavau, aukos man turtą atiduodavo savo noru.“ Bet liudininkai sakė matę pas Matiuką auksinių dantų.

Pats kaltinamasis, girdamasis savo „darbu“, pažįstamiems ir prijuočiantiems pasakojo apie įgyvendintas priemones bei jų naudą. Žudyti ir plėšti buvo mėgiamas ir kitų banditų užsiėmimas.

Teismo salėje susirinko ne tik žiūrovai, bet ir teisėjai, kurie išreiškė savo mintis ir valią, remdamiesi tarybiniais įstatymais.

Aukščiausiasis Teismas priėmė sprendimą, atsižvelgdamas į tarybinių piliečių nuomones ir lūkesčius.

Visuomeninis kaltintojas Novodvorskis iš salės nuolat gaudavo raštelius, kuriuose jo prašė užduoti kaltinamiesiems tam tikrus klausimus, išsiaiškinti vieną ar kitą aplinkybę.

Susirinkusieji nuosprendžiu buvo patenkinti.

Kitos ištraukos iš laikraščio Kauno tiesa

Aktas

Speciali valstybinė komisija, skirta nustatyti ir tirti vokiečių fašistų ir jų padėjėjų nusikaltimus Lietuvos TSR Utenos apylinkėse.

Komisijos sudėtis:

Pirmininkas – Tiškovas, Michailas Trofimovičius, Lietuvos KP (b) Utenos skyriaus antrasis sekretorius

Bučys, Kazys – Utenos vykdomojo komiteto pirmininko atstovas.

Komisijos nariai:

Černiakovas, Navickas – Utenos komjaunuolių komiteto antrasis sekretorius.

Stasiulionis, Balys – mokytojas. Kandelis – gydytojas. Juknevičius, Ivanas. Rauda – bažnyčios klebonas.

Remdamasi liudininkų parodymais ir po duobių atkasimo apžiūrėjusi vietą, kurioje buvo sušaudyti taikūs piliečiai, komisija nustatė:

Už trijų kilometrų nuo Utenos, šalia Rašės dvaro, yra šimto metrų ilgio, trijų metrų gylio ir keturių metrų pločio duobė. Paraleliai jai aptiktos dar dvi duobės: viena – trisdešimties metrų ilgio, antra – dvidešimties, taip pat – dar penkios duobės. Visose jose gyvi arba sušaudyti užkasti devyni tūkstančiai žmonių – taikūs gyventojai, vyrai, moterys, seneliai ir vaikai.

Prie Anykščių miestelio aptiktos septynios didelės duobės. Jose guli trys tūkstančiai Anykščių ir apylinkių žydų gyventojų. Prie Molėtų rasta šešiasdešimties metrų ilgio, trijų metrų gylio ir keturių metrų pločio duobė, kur sušaudyti ir užkasti du tūkstančiai žmonių. Užpalių miestelio rajone sušaudyti du šimtai žydų gyventojų. Vyžuonų miestelio rajone – dvidešimt penki žmonės, iš jų – dešimt komunistų.

Komsorgas Fiodoras, Nazarovas, Favja, Satapi, Vasilijus, Vološovas, Ženia, Dolotova, Astarija, Michailas Vovochinas.

Tokiu būdu Utenoje ir jos apylinkėse barbariškai vokiečių fašistai ir jų padėjėjai sušaudė keturiolika tūkstančių žmonių, žydų vyrų, moterų, senelių ir vaikų. Po laikinos okupacijos fašistiniai žudikai ir jų pagalbininkai pradėjo kruviną akciją prieš aktyvius tarybinius veikėjus, taikius tarybinius piliečius žydus, vyrus, moteris, senelius ir vaikus.

Iš pradžių ant visų žydų namų durų buvo užrašyta „Jude“. 1941 m. birželio pabaigoje žydų gyventojai imti varyti iš savo trobesių, žadant juos išsiųsti į darbus. Dalį Utenos ir apylinkių žydų uždarė į miesto kalėjimą.

2000 žmonių būrį jėga išvedė į Šilinės mišką netoli Utenos.

Pilietė Musja Gustinaitė pasakoja:

„Gestapininkai ir jų padėjėjai mus, 2000 asmenų, nuvarė į Šilinės mišką prie Utenos, sakydami, kad veda į darbus. Liepė pasiimti geriausius drabužius ir vertingus daiktus.

Ten mus laikė tris savaites. Valgyti gaudavome du šimtus gramų duonos asmeniui, ir tai ne kiekvieną dieną. Geriausius drabužius ir vertingus daiktus atėmė. Iš pat pradžių, kai tik suvarė į mišką, kiekvieną dieną atrinkdavo keletą jaunų vyrų grupių po 35–40 asmenų. Juos 2–3 dienoms išvesdavo dirbti. Kai kada sugrįždavo. Vyrų rašydavo laiškus, kad dirba ir gerai gyvena. Iš tiesų – kaip sužinojome vėliau – juos versdavo taip rašyti savo žmonoms. Kiekvieną dieną po keletą jų grupių išvesdavo sušaudyti. Moteris, kurios rašė laiškus, po to taip pat sušaudė. Vėliau varydavo „dirbti“, o tiksliau – sušaudyti, ir jaunas, sveikas moteris.“

Anykščių ir Molėtų miesteliuose žydų gyventojus suvarė į sinagogas, po to ėmė plėsti jų namus. (Priedama nuotrauka numeris 1 su išgrotu žydų turtu). Žydų gyventojų žudynės įvyko 1941 rugpjūčio 29 d.

Utenos gyventojos Viktorija Julija Gavrilovna ir Klavinskienė Ana Martinovna pasakoja:

„Baisiausia buvo penktadienį, 1941 m. rugpjūčio 29 d. Matėme, kaip žydus vedė sušaudyti. Daugelis buvo pažįstami, jie su mumis atsisveikino.

Iš pradžių didelėmis grupėmis varė vyrus už nugaros surištomis rankomis, po to – moteris, senelius ir vaikus. Visi buvo gerai apsirengę. Maži vaikučiai, kuriuos moterys nešėsi ant rankų, nieko nesuprato, žaidė su mamomis ir nežinojo, kad už keletos minučių juos sušaudys fašistiniai budeliai ir jų padėjėjai.

Lauke buvo puikus oras, švietė ir šildė saulė, vaikai džiaugėsi. Vyrus privedė prie duobės. Moterys ir vaikai ėmė verkti ir šaukti. Pamažu viskas susiliejo į vieną širdį veriantį riksmą. Po šaudymų šauksmai pritildavo, girdėjosi paskutinės agoniškos dejonės, likusius pribaidavo šautuvų buožėmis.

Atsivarę dideles šeimas iš pradžių jas priversdavo sušokti į duobes, o po to sušaudydavo automatu.“

Atkasus duobes ir imant iš jų mirusiųjų kūnus, nustatyta štai kas:

Žuvusieji guli įvairiomis pozomis, negyvi vyrai dėvi po 3–4 kelnes, moterys – po 3–4 sukneles, visi drabužiai buvę nauji. Daugelio kaukolės lūžusios nuo stiprių smūgių, dalis užkasti gyvi.

Šaudymų pradžioje suguldytų kūnų sluoksnis siekė 2,5 m aukštį, bet atkasus duobes paaiškėjo, kad jis yra 1,8–1,9 m aukščio. Po kruvinų taikių piliečių skerdynių duobės buvo plonai užpiltos žemėmis.

Dėl didelio žmonių masės spaudimo sušaudytųjų kraujas negalėjo įsigerti giliai į žemę ir ėmė sunktis į viršų.

Buvo karštas oras, kūnai ėmė labai greitai pūti. Tada ant duobių buvo užbarstyta kalkių, o ant viršaus – storas sluoksnis žemių.

Rugpjūčio 15 d. už tai, kad slėpė raudonarmietį, sušaudyta Nadežda Vasilionok. Našlaičiais liko keturi 2–13 metų vaikai. Jos vyras, apylinkės pirmininkas, nušautas anksčiau.

Lygiai taip pat 1941 m. rugpjūčio 29 d. išžudyti Anykščių ir Molėtų žydų gyventojai. Visus suvarė į sinagogas, o iš ten dalimis vedė šaudyti.

Antonas Rožkė liudija:

„Moterys, motinos vežimėliuose vežė arba nešė ant rankų mažus vaikus, ant nugarų buvo užsikrovę drabužius ir ryšulius. Šį būrį išvedė už Molėtų miestelio. Tada jie suprato, kad varo sušaudyti ir ėmė mėtyti šalin drabužius, vertingus daiktus, tokius kaip laikrodžiai, žiedai, kad tie neatitektų vokiečiams. Daugelis jų atsisveikino su gyventojais, sakydami: „Mūsų kraujas bus pralietas ne veltui, mus nužudys, bet už tai bus atkeršyta.“

Feliksas Vildžiūnas, pats šaudęs žydus, pasakojo:

„Molėtų miestelyje į vietinę sinagogą buvo suvaryti iki 200 žydų, po to vedė iš eilės po 4–5 vyrus sušaudyti. Iš pradžių sušaudė vyrus, tada – moteris, vaikus, senelius. Ligotus ir vyresnius žmones, kurie negalėjo patys paeiti, atvežė ir iš karto įmetė į duobes. Fašistiniai užgrobėjai ir jų pagalbininkai norėjo paslėpti žudynių pėdsakus, todėl Rašėje netoli Utenos suorganizavo tankų manevrus. Mašinos išvagojo žemę ir taip sulygino duobes, kad buvo beveik neįmanoma atpažinti vietos, kur gulėjo negyvi kūnai.

Žydų žudynių operacijai vadovavo Molėtų policijos viršininkas ir vokiečių SS uniforma iš Utenos. Vokiečiai įsakė, kad visi žydai nusirengtų. Jų buvo apie šimtas. Kai nusirengė, liepė šokti į duobes ir atsigulti veidais į žemę. Kai kurie atsigulė, o kiti liko stovėti. Tada su ginklais rankose privertė juos tai padaryti.

Mūsų buvo 30 vyrų. Apsupome juos ir sustojome prie duobės krašto. Vokiečiai iššovė pirmas, o po jo pradėjo šaudyti visi kiti.“

Molėtų ir Anykščių miesteliuose kapavietes užsėjo javais. Tačiau paslėpti kruvinų nusikaltimų ir išnaikinti jų pėdsakus nepavyko. Visi, kurie dalyvavo ir talkino taikių tarybinių piliečių žudynėse, turės atsiskaityti prieš tarybų liaudį, jie negalės išvengti jų laukiančios teisingos bausmės.

Utenos šaudymams vadovavo SS vokiečiai Rima. Juose dalyvavo šie žudikai:

1. Vildžiūnas, Feliksas.
2. Šidiškis, Stasys.
3. Tamašauskas, Antanas.
4. Kavaliūnas, Povilas.
5. Ulba, Bronius.
6. Kriaučiūnas, Aloyzas.
7. Krapkūnas, Pavelas.
8. Vitkevičius, Stasys.
9. Šidlovskis, Balys.
10. Narkūnas, Pranas.

Utenos žydai, žuvę per Šoa

Aškenazi, Aba

Aškenazi, žmona ir 2 vaikai

Abramson su šeima

Aizen, Etjė

Breinin, Šmuel

Breinin, Jehoišue

Breinin, Chanech

Breinin, Etl

Brener, Achi Chonen su šeima

Burkan, Joisef, Chanė Perl su vaikais

Brener, Ruvn su šeima

Buslovič, Dovid su šeima

Bleiman, Moišė su šeima

Bernštein, Mejer Icchok

Bloch, Šimen

Bloch, Ovadjė

Bloch, Šabsė

Britaniški, Moišė su šeima

Belicki su šeima

Baralski su šeima

Goldfein, Goldė

Goldfein, Avrom

Goldfein, Goldė su šeima

Gurvič, Avrom

Garber, Icchok

Garber, Henė

Garber, Sorė

Grinblat, dantų gydytoja

Garber, Elchonen su šeima

Gordin, Avrom
Gordin, Linè
Gordin, Brunè
Dembo su šeima
Hamburg, Ester su šeima
Handelson, Moišè
Vainerman, Minè
Vainerman, Abè su žmona
Vainerman, Lèjè
Vulf, Iser
Vulf, Moišè
Vulf, Nechè ir Azriel
Vaininski, Ruvn su šeima
Voronc, Jankev su šeima
Zak, Joisef su šeima
Zak, Šmerl su šeima
Zacharjik, Arjè
Zacharik, Elijohu
Zacharik, Avrom
Zacharik, Ruvn
Ziskind, Berl ir Icik
Zilber, mokytoja, su šeima
Chait, Abè su šeima
Chait, Hiršl su šeima
Chait, Lerner su šeima
Troib, Avrom su šeima
Troib, Nosn su šeima
Traibiš, Ješajè su šeima
Traibiš, Hirš su šeima
Jarkin su šeima
Jofè, Icik su šeima
Jofè, Icchok, skulptorius

Jofè, Avrom
Kac, Ruvn
Kac, Chajè
Kac, Avigder
Kac, Leibl
Kac, Jehudes
Kac, Dovid
Kac, Reizl
Kac, Moišè
Kac, Rochl su dviem sūnumis
Kac, Eliezer, Joisef
Kac, Michè
Kac, Jehudè
Kac, Mejer Icchok (vaistininkas)
Kac, Dovid (viešbutis)
Kac, Joisef (Kauno getas)
Kac, Joisef (Daugpilio getas)
Kar, Šimen su šeima
Kagan, Joisef su šeima
Lifšic, Iser
Lifšic, Chajè
Lifšic, Malkè
Lifšic, Rochl
Lifšic, Chanè
Lifšic, Eliezer
Lifšic, Dov
Lifšic, Reizl
Lifšic, Bencien
Leiftog su šeima
Levin, Motl su šeima
Levin, Isroel su šeima
Leibovič, Šmuel su šeima

Lifšic, Dovid su šeima
Landau su šeima
Lap, Moišè su šeima
Lac, Mendl su šeima
Lac, Velvl su šeima
Lulinski, Saša su vaikais
Lišinski, Saša su šeima
Markus, Borech su šeima
Muler, Elchonen su šeima
Miler, Chaim Elijohu su šeima
Markus, Chaim Leib
Markus, Elchonen
Markus, Berl su šeima
Minster, Icik su šeima
Naimark, Goldè su šeima
Nates, Faivl su šeima
Natanzon, Borech su šeima
Sidur, Etl
Sidur, Chaim
Sidur, Berl
Segal, Elijohu su šeima
Segal, Liovè su šeima
Ferson, Chajè
Ferson, Chavè
Ferson, Ida
Ferson, Mordché
Fridman, Mončik
Fridman, Pesjè
Fridman, Bencien
Finkel, Basjè su šeima
Finkel, Kasrè su šeima
Finkel, Benjomen su šeima

Fikatkin, Hindè, iš Rabeichų giminės
Fanger, Joisef (mokytojas) su šeima
Finkel, Joinè
Finkel, Zalmen
Finkel, Rochl
Finkel, Icè der Špiler
Feldman, Dovid su šeima
Feldman, Chaikl su šeima
Feldman, Avrom su šeima
Fainblum su šeima
Flat, Abè su šeima
Flekser, Motl su šeima
Fakelčik (siuvėjas) su šeima
Ciger, Isroel
Ciger, Šeinè
Ciger, Henech
Ciger, Taibè
Cesarek, Chaim
Kovalski, Goldè
Kovalski, Berl
Kupeliovič, Moišè
Kupeliovič, Sorè
Kupeliovič, Mejer su žmona
Kupeliovič, Sorè Feigè
Kupeliovič, Chajè
Kupeliovič, Breinè
Kupeliovič, Šloimè
Kupeliovič, Šprincè
Kupeliovič, Rochl
Kuricki, Ješajohu
Kuricki, Minè su šeima
Kuricki, Jerachmiel su šeima iš Anykščių

Klabin, Idl su šeima
Krasko, Cemech su šeima
Kabinski, Nochem su šeima
Kuper, Chajè
Kuper, Rochl
Kučgal, Chaim Isroel
Kučgal, Feinè
Kučgal, Šnejer su šeima
Kvures, Zalmenas iš Alantos su šeima
Kaufman, Jakob su šeima
Kačerginski, Šepsl su šeima
Kab, Jerachmiel su šeima
Kab, Jakob Notè
Krit, Mejer su šeima (Daugpilio getas)
Kremerman, Mančik su šeima
Kuzniec, Leibl su šeima
Kovalski, Cirkè su šeima
Krevner, Jankev su šeima
Rochman su šeima
Rotenberg su šeima
Rufaic, Mordchè su žmona (iš Anykščių)
Rivnik, Michoel su šeima
Rabin, Hirš (kantorius) su šeima
Rudaševski, Chaim Šloimè su šeima
Šeines, Oizer su šeima
Šeines, Hiršè su šeima
Šelkan, Tanchem su šeima
Šraiberg, Abrašè su šeima
Šarfštein, Jehoišue su šeima
Šimenovič, Eliezer
Šimenovič, Ester
Šimenovič, Taibè

Šimenovič, Beilè
Šimenovič, Ješajohu
Šuster, Šabsè
Šuster, Mejer su šeima
Šoichet, Michl Codek su šeima

Žuvę per Antrąjį pasaulinį karą fronte arba partizanaujant

Aizen, Efroim

Aizen, Icchok

Azur, Faivė

Evenštejn, Avinoam (Izraelio ginkluotosios pajėgos)

Bleiman, Icchok

Bleiman, Gecl

Bleiman, Michl

Berkal, Ruvn

Goldfejn, Iser

Gurvič, Icchok

Gulinski, Icchok

Halberštat, Šimen

Hamburg, Zalmen

Zak, Eliezer

Zar, Dovid

Zar, Bencien

Zucher, Zalmen

Zucher, Peisech

Chadab, Nochem Leib

Chait, Peisech

Jakrin, Joisef

Lifšic, Šnejer

Melamed, Naftolė

Miler, Faiveš

Markus, Motė

Nates, Cael

Eidelman, Icchok

Elsberg, Jehudė

Fas, Avrom

Finkel, Šejel

Kac, Šimen

Kac, Icchok

Kačerginski, Moišė

Kamraz, Berl

Renkovicki, Moišė

Rivnik

Reznik

Rochman, Leibė

Šoichet, Zalmen

Švarc, Motl

Motjė (Borecho Švokso sūnus)

Žurat, Peisech

Žuvusios šeimos, įamžintos jų draugų

Natanzonų šeima

Tėvas Joisefas

Motina Civjė

Sūnūs Jeruchemas, Mejeris, Arčikas

Duktė Gitė

Įamžino: duktė Basjė Grinberg (Natanzon),

duktė ir sesuo Metelski

Flekserių šeima

Tėvas Motelis

Motina Altė

Broliai Moišė, Borechas

Seserys Šeinė, Chienė

Įamžino: duktė ir sesuo Minė Metelski (Flekser)

Perkų šeima

Chajė Perk (buvusi Zingold),

jis vyras ir vaikai

Žuvo Debeikiuose

Įamžino: Sonjė Zingold

Zingoldų šeima

Tėvas Zeivas

Motina Chanė

ir trys vaikai

Žuvo Kurkliuose

Įamžino: Zingold

Drukerių šeima

Tėvai Lėjė, Jechielis Joisefas Drukeriai

Seserys ir broliai Blumė Beilė, Pesjė, Icchokas

Teta Chienė Dvoirė,

Maron-Gilinski

Įamžino: Avromas Avigdoras,

Druker-Dror, Beit Zeros kibucas,

Itė Druker-Elon, Beit Zeros kibucas,

Sorė Druker-Šoichet, Amiro kibucas,

Etjė Druker, Tel Avivas

Flekserių šeima

Chanė, Goldė, Rochelė

Tragiškai žuvo Utenoje

Įamžino: Kalmanas Goldfeinas, Herclija

Chitrovų šeima

Ošeris Chitrovas, žmona Šeitelė

su šešiais vaikais

Žuvo Utenoje

Įamžino: pusbrolis K. Goldfeinas, Herclija

Goldfeinų šeima

Brolis Judelis

Svainė Berta

Vaikai Iseris, Borechas, Šošanė, Joisefas

Įamžino: Kalmanas Goldfeinas, Herclija

Chanès Goldfein šeima
Motina Sorè Henjè Vainerman
Brolis Ruvenas su žmona Basje
Vaikai Hiršelè ir Henele
Žuvo Ukmergėje
Įamžino: Kalmanas Goldfeinas, Herclija

Niseno Goldfeino šeima
Nisenas, žmona Reizelè
Vaikai Berelis, Henjè
Jo motina Chanè,
Sesuo Zeldè,
Brolis Berelis su šeima
Žuvo Utenoje
Įamžino: Kalmanas Goldfeinas, Herclija

Grinbergų šeima
Isroelis Nosenas, žmona Revekè
Vaikai Lèjè, Nechamè, Borechas
Įamžino: pusbrolis K. Goldfeinas (Herclija)

Codeko Chitrovo šeima
Codekas, jo žmona, du vaikai
Žuvo Utenoje
Įamžino: Kalmanas Goldfeinas, Herclija

Vaicų šeima
Iseris, žmona Lizè, du vaikai
Jidelis Vaicas, Chajè Vaic su šeimomis
Žuvo Panevėžyje
Įamžino: Kalmanas Goldfeinas, Herclija

Vainerių šeima
Tėvas Zalmenas
Dėdė Bencienas, jo žmona Zlatè ir sūnus Nochemas
Žuvo Utenoje
Įamžino: duktė ir dukterėčia Šošanè Vainer, [...]

Šerų šeima
Berelis, Blumè
Sūnūs Ruvenas, Codekas, Peisechas
Dukterys Zlatè, Vero

Muleris, Mejeris
Lèjè (Šer), sūnus mažasis Isroelis
Žuvo Utenoje
Įamžino: sūnus ir brolis Leibas Šeras, Tel Avivas

Gavendės šeima
Motina Libè, Zalmenas, Dodelè,
Marjašè, duktė (Segal)
Segalis, Efroimas, Gavendè, Šolemas
Dvoirè, Chaimas, Etelè (Kavinski)
Gavendè, Šošelè (Muler)
Muleris, Jechezkelis
Įamžino: sūnėnas ir pusbrolis Leibas Šeras, Tel Avivas

Troibų šeima
Brolis Avromas
Jo žmona Goldè (Neimark)
Su sūnumis, dukterimis,
vaikais ir anūkais
Žuvo Svėdasuose
Įamžino: brolis Moišè Troibas

Felerių šeima

Tėvas Menachemas Mendelis

Motina Šeinė Beilė

Brolis Jehudė, dėdė Dovydas

Įamžino: dukterys ir seserys Cipoirė ir Basševė

Šapiro šeima

Senelis Abė Šapiro

Tėvas Chaimas Berelis

Motina Eidė Gitelė (Levinzon)

Broliai Šmuelis Volfas ir Avromas Bunimas

Seserys Hindė, Reizelė

Žuvo Vilijampolės gete

Dėdė Jerachmielis Šapiro,

žmona Sorė (Šer) su penkiais vaikais

Teta Šeinė Kac, sūnus Vovė su namiškiais

Dėdė ir teta Šmerelis ir Altė Levinzonai

Dėdė ir teta Leibė ir Altė Zarai ir sūnus Bencienas su šeima

Žuvo Utenoje

Įamžino: Estera Givati-Šapiro

Tokerių šeima

Tėvas Joisefas Leibas

Motina Feigė Pesjė

Įamžino: sūnus Cvi Tokeris, Nes Ciona

Segalių šeima

Tėvas Liovė

Motina Taibė

Vaikai Pesjė ir Eliezeris

Jochveda Segal ir duktė Cijjė,

Avromas Moišė Šuras, žmona Malkė,

vaikai Šnejeris, Sorė, Taibelė

Įamžino: duktė Estera Kuricki-Segal

Švarcas, Mulė

Jo žmona Sorė Henjė (Kab)

Žuvo prie Stalingrado

Isroelis Joisefas Kabas, Leibas Kabas,

Chanė Kab, jos vyras Joisefas ir duktė

Kurinas, Elijohu

Įamžino: Estera Kuricki-Segal

Mūsų mama Libė Reizelė Kuricki

Įamžino: vaikai Chaimas Kurickis su šeima,

Chajė Mazinter su šeima,

Sorė Vainštein su šeima

Ruveno Kabo šeima

Mano draugė Chajė Kab,

jos tėvai ir broliai

Žuvo Utenoje

Įamžino: draugė Chajė Mazinter-Kuricki, Ranana

Gurionų šeima

Dovydas, jo žmona Rivkė ir sūnus

Žuvo Panevėžyje

Karabelnikų šeima

Reizelė Karabelnik, jos sūnus

Dovydas su žmona

Žuvo Panemunėlyje

Milnerių šeima

Jankevas Milneris, jo žmona Rivkė

ir trys vaikai

Žuvo Panevėžyje

Krakovskių šeima

Aronas, žmona Estera ir

du vaikai

Žuvo Vilniaus gete

Kacų šeima

Velvelis, žmona Rivkė

duktė Sorė

Žuvo Utenoje

Jechielis Chackelis

su žmona Base

Žuvo Utenoje

Reizelė Karabelnik

Sūnus Šmuelis, marti Ida

Žuvo Panemunėlyje

Rivkė Gurion

Su vyru ir sūnumi

Žuvo Panevėžio gete

Milnerių šeima

Vyras Jankevas, žmona Rivkė,

trys vaikai

Žuvo Panevėžio gete

Įamžino: Estera Braverman-Glikman, Jeruzalė

Abčikų šeima

Motina Nechamė,

Sūnūs Zalmenas, Peisechas, Jankelis,

Isroelis Simchė

Dukterys Sorė, Rochelė

Įamžino: sūnus Leibė Chaitas su šeima

Velvelio Chaito šeima (Tauragnai)

Jo žmona Beilė

Vaikai Henė Reizė, Estera Rivkė, Ruvenas

Įamžino: Leibė Chaitas su šeima

Leibės Zaro šeima

Jo žmona Eidė

Sūnus Bencelė

Įamžino: dukterėčia Genjė Chait su šeima

Mončiko Segalio šeima

Motina Chajė Rochė

Sūnus Moišė su žmona Zlate

Leibė, Šeinė, Lėjė, Rivkė ir Henjė

(Mončiko dukterys)

Įamžino: Vichnė Segal su vaikais

Jakobsonų šeima
Motina Cijvė Drenė
Jechezkelis su žmona ir sūnumi
Žuvo Utenoje
Avromas Icchokas su žmona
Žuvo Panevėžyje
Įamžino: sūnus ir brolis Elimeilechas Jakobsonas

Kravicunskių šeima
Šabsė, Minė Kravicunskiai
Jankevas, Sorė Sesleriai
Įamžino: duktė ir sesuo Rivkė Sesler

Moišės Levino šeima
Moišė, Chajė, dvi dukterys
Įamžino: Rivė Gelman

Hiršės Chaito šeima
Senelė Reizė, sūnus Hiršė
Vaikai Refoelis, Henechas, Leibas
ir duktė Reizė
Įamžino: Avromas Chaitas

Chackelių šeima
Motina Sorė Breinė
Dukterys Chajė, Cirelė
Sūnus Jechielis
Etelė Chackel, Abė Šapiro
ir vaikai
Žuvo Utenoje
Įamžino: sūnus Šaikelė Cvi, Ranana

Mandelių šeima
Icchokas, Feigė
Broliai Heršelis, Cvi, Donas, Borechas
Sesuo Fridė
Žuvo Utenoje
Įamžino: Moišė Mandelis

Judelio Volovičiaus šeima
Judelis, Lotė Henė
Avromas, Henė
ir 5 jų vaikai

Jankelio Volovičiaus šeima
Motina Chanė, duktė Lėjė
Sūnus Zalmenas, Icchoko žmona
su dviem vaikais
Įamžino: Jankelis Volovičius

Avromo Volovičiaus šeima
Avromas, Lėjė,
Sūnūs Geršenas, Moišė
Dukterys Beilė, Chajė, Sorė,
Geršeno žmona su 5 vaikais
Žuvo Inturkėje
Įamžino: Jankelis Volovičius, jų sūnus, dėdė ir draugas

Josės Iciko Breinino šeima
Sūnūs Šmuelis, Jehoišue, Motjė, Isroelis
Dukterys Lėjė, Rochelė
Žuvo Jehoišues, Šmuelio, Rivkės ir Rochelės
Breininų šeimos
Įamžino: Kameronų šeima, Altė ir Rochelė Sadur

Faivès Gelmano šeima
Faivè, Chajè
Duktè Mirelè ir Dovydas Pikelčikas
Sūnūs Šimenas, Joisefas
Dukterys Dvoirè, Sorè
Įamžino: Simè Gelman

Zakų šeima
Sorè Minè Sender
Taibelè Zak, Borechas Levinzonas
Dvoirè ir Avromelè Levinzonai
Leizeris, Simè Zakai
Įamžino: Dovydas Zakas su šeima

Joselio Zako šeima
Joselis, Dobè
Sūnūs Icikas, Michelis, Avromas,
Dovydas, Jankelis
Duktè Dvoirè Zak
Įamžino: Dinè ir Dovydas Zakai su šeima

Aiziko Zako šeima
Aizikas, Michelis
Duktè Rivkè
Įamžino: Dovydas Zakas su šeima

Leizerio Josès Kaco šeima
Leizeris Josè, Gitè Malkè
Sūnūs Idè Leibas, Šimšenas, Judè
Duktè Pesjè
Įamžino: Efroimas Kacas su šeima

Dovydo Šoicheto šeima
Dovydas, Lèjè, sūnus Mejeris
Žuvo Kauno gete
Įamžino: Frumè Melamed

Nojechas Druskovičius
Žuvo Užpaliuose
Įamžino: sesuo Eliševè Itkin

Rozenbergų šeima iš Salų
Mejeris, Beilè
Sūnus Joselis
Dukterys Libè, Rochelè, Chanè
Žuvo keturi Rochelès vaikai, brangus vyras ir sūnus
Chanès vyras ir sūnus
Įamžino: Leibelis Rozenbergas su žmona

Kilusiems iš Utenos ir apylinkių!

Rengiamės išleisti Atminimo knygą apie Uteną ir apylinkes. Į ją bus įtraukta XIX–XX a. medžiaga (prisiminimai), nušviestas religinis, socialinės rūpybos, kultūrinis ir ekonominis gyvenimas, taip pat – hitlerinis laikotarpis (vokiečių okupacija).

Visus susidomėjusius Izraelyje ir už jo ribų kviečiame mums parašyti ir atsiųsti medžiagos.

Galima rašyti jidiš ir hebrajų kalbomis. Tekstus prašome atsiųsti iki 1974 m. liepos 1 d. Juos peržiūrės redakcinis komitetas. Taip pat pageidautinos Utenos ir apylinkių institucijų ar asmenų nuotraukos.

Mūsų pranešimas buvo paskelbtas laikraštyje. Tačiau jį tikrai matė ne visi. Todėl kreipiamės į kiekvieną, kilusį iš Utenos ir apylinkių, ir prašome parūpinti medžiagos knygai.

Mūsų tikslas – perteikti ateinančioms kartoms, kaip gyveno, kovojo už ekonomines bei kultūrinės teises ir kaip brutaliai išžudyti buvo Utenos ir apylinkių žydai.

Norime parašyti apie institucijas, partijas, paprastų žydų darbininkų gyvenimą, mokyklas, jaunosios kartos ugdymą, siekius ir idealus.

Manome, kad tai bus dovana ateinančioms kartoms ir paminklas žuvusiems. Primename: nereikia būti didžiu rašytoju. Knygai kiekvienas teparašo tai, ką žino ir prisimena, taip pat ir apie save.

Dalyvauti knygos kūrime yra kiekvieno pareiga.

Medžiagą ir nuotraukas galima siųsti šiais adresais:

Rokhl Yakobzon-Eydelman, Rekhov Derekh hashalom 96–4, Tel Aviv.

Khane Vidutshinski-Berkal, Rekhov Herzl 19, Haifa „Shufra“.

Kalman Goldfeyn, Rekhov Bar Ilan 2–3, Herzliya.

Su pagarba,

Išseivų iš Utenos ir apylinkių iniciatyvinis komitetas

Kilusiems iš Utenos ir apylinkių!

Tęsiame darbą prie „Utenos ir apylinkių atminimo knygos“ leidimo. Tai reiškia, ir prie Anykščių, Molėtų, Vyžuonų, Užpalių, Tauragnų, Leliūnų, Radeikių, Kuktiškių miestelių.

Šių minėtų vietovių žydai buvo atvaryti į Uteną, čia nužudyti ir guli viename kape su uteniškiais.

Juos ištiko toks pats likimas. Todėl ir Atminimo knyga turi būti bendra. Paminklas – taip pat bendras.

Kadangi knygos leidimas, t. y. spausdinimas, redakcija, iliustracijos, susijęs su didelėmis išlaidomis, nusprendėme, kad kiekvienas savo nuožiūra turi prisidėti prie tikslo.

Mūsų banko sąskaita:

Sąskaitos nr. 10293/81, „Leumi“ banko Rananos skyrius, Achuzos 107

Mendeliui Mazinteriui, Utenos ir apylinkių žydų atminimo knyga

Visi parėmusieji bus paminėti knygos sąrašė.

Susidomėjusių komitetas prašo prisidėti prie knygos leidimo ir atsiųsti medžiagos, atsiminimų, pasakojimų, eilėraščių, nuotraukų apie asmenybes, organizacijas ar sambūrius.

Į knygą bus įtrauktas valstybinės komisijos protokolas, kuriame nustatyta, iš kokių miestų yra nacizmo aukos, atgulusios Rašės miške.

Visų suinteresuotų Izraelyje ir už jo ribų prašome paskubėti rašyti, siųsti medžiagą ir pinigus, kad knyga būtų greičiau atspausdinta. Rašyti galima jidiš, hebrajų ir anglų kalbomis.

Siųsti šiais adresais:

Kalman Goldfeyn, Rekhov Bar Ilan 2–3, Herzliya.

Khane Vidutshinski-Berkal, Rekhov Herzl 19, Haifa „Shufra“.

Frume Melamed, Rekhov Har hatsofim 27–3, Holon.

Khaye Mazinter, Rekhov Hankin 4, Rana.

Su pagarba,

Iniciatyvinis komitetas

Pranešimas

Pranešame, kad medžiagos „Utenos ir apylinkių atminimo knygai“ rinkimas, ruošimas ir apdorojimas artėja į pabaigą.

Informuojame, kad asmenys, norintys prisidėti prie knygos išleidimo, gali siųsti medžiagą iki 1977 m. sausio 1 d. Po šios datos darbas bus užbaigtas.

Taip pat pradėdame knygos skyrių, kur kiekvienas pagal abėcėlę gali surašyti žuvusius savo šeimos narius ir taip prisidėti prie knygos išleidimo. Sąrašas taip pat bus baigtas pildyti 1977 m. sausio 1 d.

Asmenų, kurie dar nesumokėjo, prašome tai padaryti. Mūsų banko sąskaita:

Sąskaitos nr. 10293/81, „Leumi“ banko Rananos skyrius, Achuzos 107

Mendeliui Mazinteriui, Utenos ir apylinkių žydų atminimo knyga

Medžiagą galima siųsti:

Kalman Goldfeyn, Rekhov Hanadiv 304–7, Herzliya.

Khaye Mazinter, Rekhov Rambam 22–20, Ranana.

Frume Melamed, Rekhov Har hatsofim 27–3, Holon.

Utenos ir apylinkių
atminimo knygos leidybos
komitetas

Chaimas Kurickis
(Kfar Saba)

Mūsų paguoda

Ateiname pas tave, Sione, mūsų senute motina.

*Po ilgos skausmo ir kančios kelionės,
ir amžinai būsime kartu su tavimi,
niekada nesiskirsim.*

*Tremty suarėm daug arimų
ir rūpestingai pasėlius saugojom,
bet įsižiebė mums neapykanta,
ir teko nelaimės, skausmas.*

*Dabar grįžtame tau tarnauti,
išvaduoti iš tremties ir vargo,
randame tavo motinišką švelnumą,
Izraeli, tėvyne, mūsų paguoda.*

Kai sugalvojome leisti „Utenos ir apylinkių atminimo knygą“, be pranešimo spaudoje, tris kartus laiškais kreipėmės į kilusiuosius iš Utenos apylinkių miestelių, prašydami atsiųsti medžiagos ir padėti mums realizuoti šį leidinį, kurį dabar matote prieš save.

Jeigu kažkas neras savo šeimos tarp įamžintų knygoje arba neprisidėjo kokia nors medžiaga, tie turi kaltinti tik patys save.

Komitetas

Liko neįamžinti:

Eizenštat (rabino Avromo Cvi, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, šeima)

Idels, Nachmen, Sorė Breinė, Šoel, Peisech, Rochl ir jų šeimos

Berman (teisėjo šeima)

Brener, Ruvn su šeima

Goldfein, Chienė, Avrom, Finė, Henech, Taibė, Beilė, Malkė ir jų šeimos

Zeidman (bendruomenės sekretorius)

Chait, Dovid, Henė, Sorė, Moišė ir Ester

Lifšic, Zalmen su šeima („Leumi“ banko pirmininkas)

Margolis, Codek su šeima

Margolis, Elijohu, rabinas, ir jo žmona Lotė („Leumi“ banko įždininkas)

Notes, Manė Leib su šeima

Mac, Jankev, Cidl ir jų motina

Munic su šeima

Kaufman, Bencien su šeima

Rabinovič-Lac, Beilė iš Molėtų su šeima

Reznik, Feigė Robė su šeima

Šub, Michoel (ritualinis skerdikas) su šeima

Šumacher su šeima

Limovič, Abė Mejer ir Rochl iš Tauragnų

Šuster, Basjė ir duktė

Rudaševski, Dovid su šeima

Bak, Mendl su šeima

Utenos regiono žydų palikuonių mintys apie knygą ir jos vertimą

2021

Parengė Molėtų krašto muziejaus direktorė Viktorija Kazlienė

Knygoje „Utena ir jos apylinkės“ man yra labai artima istorija apie Šeinę Mėsiniukę (Šeine di Boinkerke). Tai – pasakojimas apie mano prosenelę Šeinę Kamraz, parašytas mano mamos Zeldės Rozenberg (Kamraz). Mama dažnai prisimindavo savo senelę ir su meile rašė apie ją – sulysusią, geraširdę, su skarele ant galvos, besilaikančią visų žydų religijos prievolių. Pasakojimai apie senelę visada baigdavosi vienu sakiniu: „Gaila, kad neliko nė vienos jos nuotraukos“.

Ir staiga visiškai netikėtai 2012 m. sulaukėme skambučio iš Pietų Afrikos Respublikos, iš giminaitės, kuri ieškojo savo artimųjų iš Utenos. Paaiškėjo, kad ji turi nuotraukų, atsiųstų iš Utenos iki Antrojo pasaulinio karo. Vienoje unikaloje fotografijoje buvo ir mano prosenelė. Ji atrodė lygiai taip, kaip aprašė mano mama. Pamačiusi šią nuotrauką, mama iš susijaudinimo apsiverkė, o mes buvome maloniai nustebinti.

Ši knyga suteikia galimybę pažvelgti į praeitį ir įamžinti mūsų protėvių atminimą.

Ačiū visiems, kurie kūrė šią knygą.

Bella Gurieli (Rozenberg)

Utenos žydų palikuonė

Mūsų rabinai moko mus, kad tas, kuris prisimena praeitį, turi ir ateitį. Lietuvos žydai arba litvakai yra iškilūs mūsų tautos sūnūs. Mes, litvakai, vadinamės savo tautos „žemės druska“. Tamsiame istorijos tarpsnyje visa tai buvo sunaikinta.

Bet atmintis išliko! Kiekvienas religingas žydas yra girdėjęs apie Panevėžį, Slobodką, Telšius, Salantus. Garsūs rabinai iki šių dienų perteikiantys mums žinias ir išmintį neleidžia pamiršti tų įvykių. Tai ne tik mūsų, bet ir Lietuvos istorija! Ji ne visada buvo saldi, ne visada nuostabi. Joje yra ir labai niūrių puslapių.

Noriu išreikšti gilų dėkingumą ir pagarbą tiems drąsiems lietuviams, kurie žiūri į akis savo istorijai. Tegul Dievas laimina jų darbus!

Yossi Katevushnik

Salako žydų palikuonis

Kai 1979 m. buvo išleista knyga „Utena ir jos apylinkės“, aš ją išsigijau, kad finansiškai prisidėčiau prie jos leidybos. Nuo vaikystės kalbu jidiš, bet skaitymo įgūdžių šia kalba neturėjau, todėl negalėjau perskaityti, apie ką rašoma knygoje. 2018 m. susipažinau su uteniškiais Danguole Jonaitiene, Edmundu Kutka, Roma Jančauskiene, kurie susidomėjo mano knyga „Mano šeima“. Knygoje aprašiau savo mamos vaikystę iki karo ir mano giminių, gyvenusių Utenoje kelis šimtmečius, gyvenimą.

Mes pradėjome bendrauti ir dalintis svarbiomis mums bei ateities kartoms žiniomis. Išsigijusi knygą „Utena ir jos apylinkės“ Roma paprašė manęs, kad išversčiau užrašus po fotografijomis. Nesunkiai perskaičiau tuos užrašus ir po truputį ėmiau skaityti tekstą ir versti jį į rusų kalbą. Praėjo 40 metų – ir štai aš vėl prisiliečiau prie teksto jidiš kalba. Džiaugiuosi pažindama ikikarinės Utenos žydų bendruomenės – linksmos, draugiškos, išmintingos – gyvenimą. Deja, nustojusios egzistuoti – siaubingai, tragiškai, negrįžtamai!

Aš pažinojau keletą šios knygos autorių, bendravau ir tariausi su jais. Tai – Chaja Mazinter (Kuricki), Chaimas Kurickis, Davidas Zakas, taip pat man padėjo Hiršas Šarfšteinas. Aš kalbėjausi su jais jidiš. Šiandien to ilgiuosi, nes tam jau nebėra galimybių.

Esu dėkinga aktyviems žydams už idėją sukurti atminimo knygą, skirtą tiems, kam pavyko išgyventi, jų palikuonims ir visiems neabejingiems žmonėms. Tai vertingas indėlis į mūsų paveldą.

Taip pat dėkoju lietuvių komandai už idėją išversti šią knygą į lietuvių kalbą ir už idėjos įgyvendinimą.

Tai svarbu atminties išsaugojimui – kad informacija taptų prieinama jaunajai kartai.

Shulamit Dragatsky

Utenos žydų palikuonė

Žodis „jizkor“ reiškia prisiminimą. Kartu tai malda, kuria kreipiamasi į Dievą keturis kartus per metus: mirusiųjų ar žuvusiųjų atminimui, paprastai švenčių dienomis ir teismo dieną, t. y. per didžiausią žydų religinę šventę – atpirkimo dieną – Jom Kipurą.

„Jisker buch“ – tai šventos atminties žydų, gyvenusių prieškarį, prisiminimų knyga. Ją sudaro per Holokaustą likusių gyvų ir praėjusio amžiaus 70-ųjų pabaigoje Izraelyje gyvenusių litvakų asmeniniai prisiminimai. Ją parašė tie, kurie sugebėjo evakuotis, arba tie, kurie buvo išsiųsti į Sibirą ir taip išgyveno. Per stebuklą išsigelbėję ir viską praradę žmonės patys finansavo šios knygos leidimą, Izraelyje rinkdami lėšas tarp imigrantų iš Lietuvos.

Tai prisiminimų knyga apie skausmą, ilgesį ir žmonių, kurie kadaise mylėjo šį kraštą, nostalgiją. Dauguma šių žmonių savo amžių užbaigė Izraelyje. Jiems buvo svarbu įamžinti litvakų tragedijos atminimą, kad kitos kartos jo nepamirštų: 96 proc. žydų buvo žiauriai nužudyti nacių ir jų bendrininkų lietuvių.

Prisiminimų atsiradimą lėmė buvusio gyvenimo, šeimos tradicijų, štetlo kultūrinio veiklumo, šeimos švenčių ilgesys, to štetlo, kuriame tais nerūpestingais prieškario laikais prabėgo jų vaikystė ir jaunystė. Taip pat neapsakomo tų vietų, kur jie gyveno, gamtos grožio ilgesys. Tai knyga apie litvakų gimtąją žemę, kuri vėliau tapo kapais jų artimiesiems ir kaimynams.

Maldos „Jizkor“ vertimas:

Dievas prisimins mano tėvo / mano motinos (sakomi jų vardai ir jų motinų vardai) sielas, kurios išėjo į amžinybę, nes aš pažadu (neduodamas įžado) paaukoti už jį / ją labdarai. Tegu jo siela bus įpinta į gyvenimo mazgą kartu su Abraomo, Izaoko, Jokūbo, Saros, Rebekos, Rachelės ir Lėjos sielomis bei visais teisuoliais ir teisuolėmis, esančiais Edeno sode. Ir sakykime: Amen.

Viešpatie gailestingasis! Tegul ši siela randa ramybę, paruoštą ant Šechinos sparnų, ant šventųjų laiptelių ir švarią, spindinčią dangaus spinduliu, aš pažadu (neduodamas įžado) paaukoti labdarai už išėjusįjį / išėjusiąją į amžinybę, kad liktų jo / jos sielos atminimas ir jis / ji rastų ramybę Edeno sode. Tegul gailestingieji amžinai uždengs sparnus ir prie amžinųjų būrio prisijungs savo sielą. Dievas yra jo dalis. Tegu Jis valdo pasaulį iš savo ložės. Ir sakykime: Amen.

Tzvi Kritzer

Molėtų žydų palikuonis

Man „Jisker buch“ – tai tų mano senelių, kurių aš negalėjau turėti, pasaka.

Seneliai juk savo anūkams seka pasakas apie gyvenimą. Jie dalinasi prisiminimais apie savo vaikystę, vietas, kur gyveno, pasakoja visokias tikras ir pagražintas istorijas, rodo nuotraukas ar kokius nors daiktus... Aš tokios laimės neturėjau. Kaip neturėjo tokios laimės ir dauguma mano likimo brolių.

Man iš Molėtų liko toji duobė, kurioje guli visa mano giminė, ir „Jisker buch“.

Leonas Kaplanas

Molėtų žydų palikuonis

Turinys

Pratarmė	10
Apie atminimo knygą	12
Utian (Utena)	14
Maliat (Molėtai)	15
Anikšt (Anykščiai)	18
Lietuvos žydų mokyklos	22
(Utena, Molėtai, Anykščiai)	22
Liaudies mokyklų programa	25
Rankų darbas ir sportas	26
Mokyklos vakarai	27
Tėvų komitetas	28
Vakarinė mokykla	29
Žydų mokytojų seminarija	31
Apie Utenos žydų mokyklą	32
Anykščių žydų mokykla	34
Molėtų žydų mokykla	35
Utenos kronika	38
Įkuriama gaisrininkų komanda	41
Nikolajaus II karūnavimas	41
Statomas siaurasis geležinkelis	42
Mūsų sinagogos šauklis	42
Pirties šauklis	42
Pelkynė (Di blote)	43
Mūsų slaptas geradarys	44
Mūsų kapela	44
Išniekinamos mūsų mažosios kapinės	44
Utenos žydų laiškanėšys Calė Nisenas Bakas	45
Utenos turgus iki 1909 m.	45
Karo prievolė iki 1905 m.	46
Svarbus Utenos įvykis	46
Kojinių mezgyklos	47
Po mano grįžimo iš Daugpilio	47
Žvejys Avromas Kamrazas	48
Mūsų bendruomenės religinė pradžios mokykla (<i>Talmed toire</i>)	48
Pirmojo pasaulinio karo pradžia	48
Panevėžio žydų vaikų namai ir pabėgėliai	49
Statome šulinį civilių ligoninei	49
Bernatas per Jom Kipuro šventę	49
Utena per Rusijos revoliuciją	50
Į Uteną atvyksta ministras Rozenboimas	50

Utenoje įkuriamas draugijos OZE skyrius	51
Įvykis, kurį noriu pažymėti	52
Utenos Liaudies bankas	53
Žydų pirtis	53
1940 m. – sovietų „išvadavimas“	54
Karo pradžia	54
Grįžimas iš Rusijos	55
Utenos žydų švietimas XX a. pradžioje	60
Utenos rabinai	63
Utenos ežerai	66
Prisiminimai	68
Atsiminimai apie mūsų Utenos miestelį	69
Utenos žydai	74
Ypatingas žydas	75
Dar šviežia atmintyje	78
Borechas mak tas (Markusas)	79
Vestuvės Molėtuose	80
Keletas žodžių apie Molėtus	81
Užpaliai	82
Atsiminimai	84
Pradinė mokykla <i>Tarbut</i>	86
Pirmos Antrojo pasaulinio karo dienos	88
Mano paskutinės dešimt dienų Utenoje	88
Pirmosios karo dienos	89
Pirmadienis, birželio 23 diena	90
Tragedija Rašės miške	92
Prisiminimai	95
1941 m. birželio 22 d.	97
1944 m. pavasaris	98
Mano sūneliui Benjomenui, gimusiam gete	101
Ruvenas Rubinšteinas, Dovo sūnus	105
Izraelyje	109
Išeivių iš Lietuvos susivienijimas	110
Isroelis Chadašas, tebūnie palaimintas jo atminimas	112
Senoje naujoje tėvynėje	113
Draugų pasisakymai apie Isroelį Chadašą	114
Palaiminto atminimo Isroelio Chadašo testamentas	116
Didelė netektis	117
Utenos etiudai	118
Apie keletą uteniškių	119
Leizeris Segalis	119
Jankelis Kabas	120

Chaimas Karpuchas	121
Isroelis Geršenas	121
Atminimo knygos iniciatorė Rochelė Eidelman (Jakobson), tebūnie palaimintas jos atminimas	122
Apie keletą Utenos jaunuolių	123
Jašė Glezeris	124
Icchokas Jofė	124
Moišė Handelsonas	125
Hiršė Šeinesas	125
Moišė Brenėris	126
Geršenas Šelkanas	127
Mokytoja Leich	127
Mano miestelis Utena	129
Kadišas mūrinei sinagogai	131
Paskutinis šokis Utenos mūrinėje sinagogoje	132
Apie draugus ir šeimą	133
Moišė Traubas	134
Iš anų metų	135
Utenos atsiminimai	137
Šiek tiek atsiminimų	138
Iseris Goldfeinas, tebūnie palaimintas jo atminimas	141
Atsiminimai	142
Prisiminimai	143
Judelis Geltonasis	144
Kas buvo, nebegriš	145
Iš tėvų namų Utenoje	146
Dovas Chadaba – kantorius iš Tauragnų	148
Prisiminimai	154
Šabtajus Kravcunskis – ryto maldos meistras	154
Toros ir sionizmo namai	155
Mano tėvo namai prieš Šoa	156
Mano miestelis Utena – vaikystės vaizdai	158
Iš mano vaikystės metų	159
Mano Utenos miestelis	160
Raicė ir Aidė	162
Šeinė Mėsininkė	162
Kalmanas Mejeris Goldfeinas	163
Utena	165
Laiškai ir palinkėjimai	168
Laiškelis Kalmanui Mejeriui!	168

Kalmanui Mejeriui Goldfeinui	168
Laiškelis komitetui	169
Kalmanui Goldfeinui	170
Medžiaga iš nusikaltėlių teismo	172
Griežta, bet teisinga bausmė	174
Visuomenė teisia žudikus	176
Kitos ištraukos iš laikraščio Kauno tiesa	177
Aktas	177
Komisijos nariai:	177
Utenos žydai, žuvę per Šoa	181
Žuvę per Antrąjį pasaulinį karą fronte arba partizanaujant	188
Žuvusios šeimos, įamžintos jų draugų	190
Kilusiems iš Utenos ir apylinkių!	202
Kilusiems iš Utenos ir apylinkių!	203
Pranešimas	204
Mūsų paguoda	205
Liko neįamžinti:	207
Utenos regiono žydų palikuonių mintys apie knygą	208

